

9795

મહાત્મા

શેખ સાદી.

લેખક

જીવન ચરિત્ર અને ગુલીસ્તાન તથા
બોસ્તાનની ઉત્તમ બોધપ્રદ રસિકી
કથાઓ સાહિત્ય ચર્ચા સંલિત.

લેખક: સાદીક.

તે

“સાંજ વર્તમાન”ના લેખક: અને આગલા
રિપોર્ટર તથા લેખક “મુંબઈ સમાચાર,”
“હિંદુસ્તાન,” “પ્રજામિત્ર અને પારસી,”
તથા “ભારત.” બંગાળીભૂત અથવા રહસ્યમય
ખૂન, ! ખમરદાર ખૂની, ! દિલ્હીના મુગલ
સમ્રાટ, બહાદુરશાહ ‘ઝફર’ આદિના કર્તા.

કિંમત રૂપિયા બે.

ઈરાક સાહિત્ય કાર્યાલય,
પોસ્ટ બોક્ષ નાં પંચરૂં, મુંબઈ. ૯.

રા. સાદીક કૃત

બંગાળી ભૂત અથવા રહસ્યમય ખૂન!... ૦-૧૨-૦

ખમરદાર ખૂની! ...

૦-૧૨-૦

મહાત્મા શેખ સાદી

કિંમત રૂપીઆ બે.

રાત્રુ અને પ્રેમ ...

... ૦-૨-૦

દિલ્હીના મુગલ સમ્રાટ ઉર્દે બહાદુરશાહ બાદશાહ 'ઝકર'

(સાંજ વર્તમાન મુંબઈના દૈનિક પત્રમાં).

મશરેકની માશુક (કાવ્યો) પ્રજ્ઞમિત્ર અને પારસીમાં.

બેંકનું દિવાળું, નસિમા, પુનઃ પ્રાપ્ત, પ્રતિજ્ઞા પાલન.

(I. C. M. શેર બજાર ન્યુઝ તથા 'ભારત' પત્રમાં).

દૌલતરામ (રમુછ નાટક), ભોળો ગમડયો,

સુધારાની મ્હોંકાણુ, ખાંજલાં લોદી (નાટક)

(મુંબઈના માસિક પત્રોમાં).

રમણી જલ્દી.

મહાત્મા શેખ મસલહુદ્દીન

ઇબ્ને

અબદુલ્લાહ શિરાઝી

ઉર્દૂ

• “શેખ સા'દી”

મહાન ઉપદેશક સાધુ, વિર નીતિજ્ઞ,
લડવૈયો ગાઝી, વિદ્વાન વિચારક, ઉમંગી મુસા-
ફર, પ્રોત્સાહક વક્તા, મોહક અને લલિત
ભાષાના ભંડાર, ફારસી સાહિત્યના સમ્રાટ,
વિષયવર્ણુન શૈલીના જાદૂગર, નિઝામીયા વિદ્યા-
પીઠના અધ્યાપક, જગતના પ્રિય કવિ અને
લેખક, ગઝલના ઉસ્તાદ, તસવ્વુફના ઇમામ,
નઝમ અને નસરના વિદ્યાયક, ગુલીસ્તાન અને
બોસ્તાન આદિના કત્તો.

જન્મ.

વય.

મરણ.

૧૧૭૨ ઈસ્વી.

૧૧૬.

૧૧૮૮ ઈસ્વી.

હિંદના સુપ્રસિદ્ધ મુગલ આદશાહ જહાંગીરના સમયમાં
હિંદી ચિત્રકારે દોરેલું મહાત્મા શેખ સા'દીનું ચિત્ર.

સમિકા.

લેખક:

સાક્ષરરામ શ્રીચુત કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી

એમ. એ., એલ. એલ. બી., જી. પી.,

સુબેદારી સમાલ કોમીઝ કોર્ટના વકીલ.

મમિકા.

શેખ સાંદી જે કે ધરાનનો વતની હતો અને તેણે પુસ્તકો ફારસી ભાષામાં લખ્યાં છે તોપણ તેની ગણતરી દુનીઆના મહાન લેખકોમાં થાય છે. • ઇસપ નીતિવાળો ઇસપ, અથવા તો હિતોપદેશનો લેખક વિષણુશર્મા જેમ આખી દુનીઆના ઉપદેશક થઈ પડ્યા છે, તેવોજ દરજ્જો શેખ સાંદીનો છે. આશરે ૭૦૦ વરસ ઉપર રચાયેલા એના ગ્રંથો, ગુલેસ્તાન અને બોસ્તાન હજુ આજે પણ તાજાં ફુલની મુગધી પસરાવે છે. દુનીઆની એવી કોઈપણ બેઝઅલી ભાષા નહિ હોય કે જેમાં શેખ સાંદીનાં એ બે પુસ્તકો મળી આવે નહિ. ફારસી ભાષા જાણનાર અને વાંચનારને તો એમાંથી સતત, એક સરખો આનંદ મળ્યોજ જાય છે, પરંતુ એમાં વપરાયેલી ભાષાની ખુબી તો એ છે કે ભાષાંતર રૂપે વાંચતાં પણ તેમાં સમાયેલો એક જાતનો ઉલ્લાસ, વ્યંગ રહેલો હાસ્ય રસ તરી આવતો વિનોદ, એ બધા ભાવની ગિલ્ફલ ક્ષતિ થતી નથી. એમાં વર્ણવેલા બનાવો

દેશે. દેશમાં બનતા બનાવો, તેમજ એમાં દર્શાવેલી લાગણીઓ, દેશે દેશના મનુષ્યમાં થઈ આવતી લાગણીઓ હોવાથી વાચકને તેમાં કાંઈ નવું અથવા કુતૂહલ પેદા કરે એવું જણાતું નથી, અને તેથી ગુજરાતનાં ને બોસ્તાન આખા જગતમાં લોકપ્રિય થઈ પડ્યાં હોય તેમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી.

આવા સર્વમાન્ય લેખકની કૃતિનું આગેહુબ દર્શન ગુજરાતી ભાષાને થવું જરૂરનું હતું, અને તે ભાઈ સાદીકે રૂડી રીતે કરાવ્યું છે. ગુજરાતનાં, બોસ્તાનનાં તરજુમા તથા એ પુસ્તકો સંબંધે ઇશારા ગુજરાતીમાં એક કરતાં વધારે વખત થયેલા છે, અને તેમ કરવાનું મુખ્ય માન આપણા પારસી ભાઈઓને ઘટે છે. આજથી પચાસેક વરસ પર જ્યારે એ ભાઈઓ ફારસી ભાષાની પૂર્ણ લેઝઝત આપી રહ્યા હતા, અને પોતાના વતનની ભાષાની અવગણના કરતા ન હતા તે વખતે કુદરતી રીતે એ પુસ્તકોનાં ભાષાંતર કરવા એઓ લલચાયેલા, પરંતુ એ તરજુમાઓ તે વખતમાં પ્રચલીત ગુજરાતી લખવાની રીતને લાયક હતા, તેથી આજે કાંઈ તેની સામું જોતું નથી. અંગ્રેજીમાં જેવી Men of Letters Series નીકળી છે, તેવી હારમાળાને

લાયક થઈ પડે એવા એક શેખ સા'દીને લગતા પુસ્તકની ખોટ હતી અને તે લાઇ સાદીકે પૂરી પાડી છે, એ આ પુસ્તક વાંચતા વાચકને જણાશે. પોતે મુળ ધરાકના વતની હોઈ ફારસી તો સારું જાણે તે સ્વભાવિક છે, પરંતુ આપણી ભાષા પણ આવી સારી રીતે લખે વાંચે, અને તેમાં આવું ઉપયોગી અને રસપૂર્ણ પુસ્તક લખે એ ખરેખર એમને મુખારકબાદી આપવા જેવી વાત છે.

આ પુસ્તક તેં માત્ર તરજુમોજ નથી, પરંતુ શેખ સા'દીની જીંદગીનાં જાણવા જેવા બનાવોનું સવિસ્તર વર્ણન, તથા એના પુસ્તકોને લગતી સંપૂર્ણ હકીકત તથા માહિતીનો નાનો સરખો ભંડાર છે એમ કહીએ તો ચાલે; વળી ગુલેસ્તાન, બોસ્તાનની કથાઓનો, વાંચતાં કંટાળો આવે તેવો માત્ર શબ્દે શબ્દનો તરજુમો એમાં આપ્યો નથી પરંતુ રસભરી વાર્તા રૂપે તેને વાંચક સમક્ષ મુકી છે કે જેથી તેની કૃતિની પૂરેપૂરી ખુબી સમજાય.

સોમનાથ-પ્રભાસ પાટણ-ના ઘેરા વખતે શેખ સા'દી હાજર હતો, એ જાણી ગુજરાતી વાચક અચંખો પામશે, વળી જેવી રીતે ગુજરાતના મહાન કવિ દયારામને તેની વારંવારની જાત્રાની

સફરમાં એક વખતે લુટારાઓએ હેરાન કર્યો હતો અને પછી ઇશ્વર તેમના હૃદયમાં ઉતર્યાથી છોડી દીધો હતો તેવો અનુભવ ઇરાનના આ મહાન કવિ શેખ સાદીને પણ થયેલો ! વખતે દુનીયાના મહાન પુરુષોને ઘણી વખતે એક સરખો અનુભવ આપવાનો ઇશ્વર એત ઘડતો હશે.

ફારસી, અરબી કે ઉર્દૂને ગુજરાતી લીપીમાં લખવાં યા છાપવાથી તેનો આત્મા ઉડી જાય છે, માત્ર કાયા અથવા ખોખું રહે છે. કારણ એ ભાષાના શબ્દોના ઉચ્ચાર, અને તે ઉચ્ચારને અંગે રહેતા અમુક ભાવ, કદી પણ બીજી ભાષામાં ઉતારી શકાતા નથી. આવી રીતના ઉતારા ગુજરાતી લીપીમાં જોઈ મૂળ ફારસી યા ઉર્દૂનું જ્ઞાન ધરાવનારને એક જાતની કમકમાટી છુટે છે. ભાઈ સાદીકને પણ ફારસી એતોને ગુજરાતીમાં છાપતાં એવીજ કપારી થઈ આવી લાગે છે, પરંતુ હું ધારું છું કે લિખ્ત લિખ્ત લીપીવાળી ભાષાઓ સંબંધે એ મુશ્કેલી તો ઉભીજ રહેવાની, એટલે નિરૂપાય.

મુબઈ,
તા. ૨૮ મી એપ્રિલ } કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી.
સને ૧૯૨૪,

શશ રિસાલત્તે સા'દીની હસ્ત લિખિત પ્રતનું પહેલું પાનું; જે ઉપર આદશાહ શાહજહાંન ઝમને વઝીર બયરામખાનના પુત્ર તલા'મ અમદુલ્લહેમાન ખાનખાનના હસ્તાક્ષરો છે. આ હસ્ત લિખિત પ્રતવાળું પુસ્તક પઠના બાંકીપોરના સુબ્રહ્મચંદ્ર ખાન બહાદુર ખુદાગઢના પુસ્તકાલયમાં છે.

લેખક તરફથી થોડુંક.

ગુર્જર સરસ્વતી દેવીના ચણે અતિ માન અને સેવાની ભાવના સહિત મારું આ ખીજું પુસ્તક ધરતા પ્રથમ હું તે મહાન પરમકૃપાળુ પરમાત્માને તેની મારા પ્રત્યે અમિ દ્રષ્ટિ માટે અતઃકરણપૂર્વક નમી મારા દોષો પ્રત્યે ક્ષમા યાચું છું.

ગુર્જર સાહિત્ય ભંડારમાં હજી ઘણાએ અવનવા સાહિત્ય ગ્રંથોની આવશ્યકતા છે, અનેક નવિન દિશાઓ ગુર્જર સાહિત્યની વૃદ્ધિ માટે ઉઘડવી જોઈએ, એ નીઃશક-ગુર્જર સાહિત્યની વર્તમાન સંકુચિત સ્થિતિને વિશાળ કરવા સાહિત્યના સેવકો મથે છે, તેમાં મારો આ એક અલ્પ પ્રયાસ છે.

મહાત્મા શેખ સા'દીનો પરિચય ફારસી ભાષાના અભ્યાસીઓ તેમજ નીતિ ઉપદેશ વિષયના રસજ્ઞ વાંચકોને કરાવવાની ભાગ્યેજ આવશ્યકતા હોય. ગુર્જર ભાષામાં પ્રગટ થતા માસિક પત્રોમાં અનેક વેળા શેખ સા'દીના વચનો પિરસાયા છે, પણ તે વિશાળતાથી નહિ. માત્ર પોતાની વાત અથવા દલીલને પુષ્ટિ આપવા અંગેજ. એ રિતે શેખ સા'દી ગુર્જર વાંચક વર્ગથી પરિચિત તો છે; તોએ શેખ સા'દીનું જીવનચરિત્ર અને તેમના સાહિત્યની સમાલોચના કે ચર્ચા હજી સુધી યોગ્યપણે ગુર્જર વાંચક વર્ગ સમક્ષ કોઈએ રજુ કરી નથી. મારી માન્યતા મૂજબ શેખ સા'દી જેવા નીતિ ગ્રંથોના મહાન લેખક અને કવિ સમયે ગુજરાતીમાં સાહિત્ય ન હોય એ ગુર્જર સાહિત્ય ભંડારમાં એક ઉણુપ ગણાય.

યદ્યપિ આ ગ્રંથમાં એવું માધુર્ય અને સૌરભ નથી, કે જેથી તમો આમોદ પ્રાપ્ત કરી શકો, તથાપિ આ ગ્રંથ તે ઉપવનથી સંગૃહીત છે, જે સુમનોમાં પ્રાય : અર્પ્ય સૌંદર્ય અને ઉત્તમ સુગંધ માટે સુપ્રસિદ્ધ

તે તેના ક્ષેત્રની વિશાળતાનું પરિણામ છે. એવા સંકુચિત ક્ષેત્રમાંથી મૂક્ત થઈ મારો આ પ્રયાસ વાંચક વર્ગ સમક્ષ રજુ કરું છું; અને તેમાં મને વાંચકો ઉત્તેજન આપશે એવી આશા રાખું છું.

છેલ્લા દાયકામાં ગુર્જર સાહિત્ય દેવીને ચર્ણુ સારા પ્રમાણમાં રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય ધરાયું છે. ખરું કહીએ તો છેલ્લો દાયકો રાષ્ટ્ર સાહિત્ય યુગનો હતો. મારો આ પ્રયાસ હું ધારું છું કે રાષ્ટ્ર સાહિત્યની દ્રષ્ટિએ પણ કંઈક અંશે જોઈ શકાય તેમ છે રાષ્ટ્ર યુદ્ધના નેતા જગતના સર્વથી શ્રેષ્ઠ મહાન ગુર્જરી પુરુષ; મહાત્મા ગાંધીજીએ રાષ્ટ્ર યુદ્ધનો પાયો અસહકાર ઉપર ચડ્યો, જેનું લક્ષ્યખિંદુ આત્મશુદ્ધિ છે. સદાચાર અને નીતિજ્ઞતા એ આત્મશુદ્ધિનું મોટું અંગ છે, તેથી આત્મશુદ્ધિને લગતા સાહિત્યની આવશ્યકતા જોતા તે સંગ્રહે એક નવિન દિશાએ જવાની મને પ્રેરણા થઈ, તે અંગે મહાત્મા શેખ સા'દીનું જીવન ચરિત્ર અને તેમના બોધપ્રદ કથા કાવ્યો ગુર્જર પ્રજા સમક્ષ રજુ કરું છું. એશીયાના એ મહાન કવિ લેખક અને મુસાફરનો પરિચય અને તેમના સહુઉપદેશો નીતિજ્ઞ કથાઓ ગુજરાતને રાષ્ટ્ર યુદ્ધ માટે આત્મશુદ્ધિના અંગને પુષ્ટિ આપશે, એવી મને આશા છે. તીતિ

માર્ગે પવિત્ર રહી વર્તવું એજ આત્મશુદ્ધિ છે, આ પુસ્તકમાં એજ ઉદ્દેશની પૂર્તિ કરે એવા ઉપદેશોની કથાઓ છે.

છેલ્લા દાયકામાં રાષ્ટ્ર સાહિત્ય તરીકે અનેક વિદેશી ઉપદેશક અને રાષ્ટ્રોદ્ધારક વીરોના કથનો અને ચારિત્રો ગુજરાતને જાણવા મળ્યા છે, જેમ કે રશિયન મહાત્મા ટોલ્સટોય, રશિયાનો તારણહાર લેનીન, થોરો, ગોરી ઝાલ્ડી, ડ'બોલેરા આદિ, આરે ફારસી ભાષાના એ મહાન ઉપદેશક અને લેખક શેખ સા'દીની વાતો પણ રજુ થાય તે અસ્થાને નજ ગણાય. એ વિચારે કેટલાક શ્રમ પછી તેનું પરિણામ વાંચક વર્ગ સમક્ષ રજૂ કરતા આશા રાખું છું કે ગુજરાતની ગુણીયલ પ્રજા એમાંથી બોધ ગ્રહણ કરશે, એજ મને પુરસ્કાર મળ્યો લેખીશ.

મહાત્મા શેખ સા'દીના ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાનના આજ સૂધી જે અનુવાદો થવા પામ્યા છે, તે માટે સખેદ જણાવવું પડે છે કે તેમાંના ઘણાં અનુવાદોની ભાષા વર્તમાન ગુર્જર પ્રજાને રૂચિકર થાય કે કેમ ? તે ગુર્જર સાહિત્યની પ્રગતી જોતા શંકાસ્પદ લાગે છે. સાહિત્ય દ્રષ્ટિએ એ અનુવાદો યોગ્યપણે થયા નથી એમ કહેવાની આવશ્યકતા ન હોય. એ

સર્વ બિનાઓ ઉપર દ્રષ્ટિ રાખી સેવકે પોતાની શક્તિ અનુસાર ભાષા સમઘે લક્ષ આપ્યું છે. તોયે ગુર્જર સાક્ષર વર્ગની કે ઉત્સાહ ભંગ કરનારા સમાલોચકોની બહીકે નહિ, તેમજ મોટાઇ દાખવવા માટે મેં જોડણી કે ભાષા ઉપર લક્ષ આપ્યું નથી, પણ ગુર્જર સાહિત્યની મારાથી કિંચિત્ માત્ર સેવા બજાવી શકાય અને તેનું ગૌરવ સચવાય એવી અંતઃકરણની નિર્મળ ઇચ્છા મારી મતિ અને શક્તિ અનુસાર ભાષા તથા જોડણી ઉપર લક્ષ આપ્યું છે. તે છતાંએ હું જન્મે એક વિદેશી અરબ હોઇ મારી માતૃભાષા પરશીયન છે, હિંદમાં મારી પેઢીયો થઇ નથી, પણ શ્રેષ્ઠ વર્ણ ઉપર હું હિંદમાં આવી જેટલું સમજ્યો અને શિખ્યો છું, તેટલું રજુ કરું છું, તો પછી જો ક્યાંયે દોષ રહી ગયા હોય, તો હું ક્ષમા યોગ્ય છું, પણ એવી કલ્પનાએ દોષ રહેવા પામે તો વાધો નહિ, એમ હું તો નજ ઇચ્છું.

ગુજરાતી ભાષામાં પરશીયન, ઉર્દૂ કે અન્ય તેવી ભાષાના શબ્દોનો ખૂબ ઉપયોગ કરવાનો જે એપ હિંદુ લેખકોમાં ફેલાયો છે, તે એપમાંથી ઇશ્વરકૃપાએ હું બચ્યો છું. પારસી લેખકો તેવા શબ્દોનો ઉપયોગ કરે એ સમજી શકાય તેવું છે, પણ હિંદુ લેખકોને તે ભાગ્યેજ શોભી શકે.

ફારસી ભાષાનો ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદ કરવો, અને મૂળ લેખકનો આશય તથા શબ્દ મન-રંજનતા બળવી રાખવી એ સ્વતંત્ર લખવા કરતાં ઘણું અંશે કઠિન છે, તોએ મેં મારી શક્તિ અનુસાર બનતી સંભાળે આ પ્રયાસ કર્યો છે, છતાં એ સફળતાનો આધાર વાંચકની તૂલના ઉપર અવલંબિત રહે છે.

આ પુસ્તકમાં સાહિત્ય ચર્ચા તેમજ અનેક સાહિત્ય અંગે જાણવાબેગ બિનાઓ રજૂ કરતાં હું તે સખંધે આશા રાખું છું કે તે વાંચક બંધુઓને રૂચિકર નિવડશે, શેખ સાંદીના પુસ્તકોના જૂદા જૂદા લેખકોએ કરેલા અનુવાદોના આંકડા-તારીખ-તથા તેના કર્તાના નામો તેમજ જૂદા જૂદા અનુવાદકોના અનુવાદના નમૂના સાહિત્ય રસિકોને ઉપયોગી તથા જાણવાબેગ થઈ પડશે, અને તે ઉપરથી શેખ સાંદીની યુરોપાદિ દેશમાં કેટલી લોકપ્રિયતા છે, તેમજ તેમની કૃતિની મહત્વતા શું છે તે સમજાશે, એ કારણે તે રજૂ કર્યા છે.

ફારસી સાહિત્યના જાણીતા અભ્યાસી, મુબઈની રમૌલ કૉલેજ ડૉર્ટના ચીફ જરજર સાફર રત્ન શ્રીયુત ફજલુલાલ મોહનલાલ ઝવેરી એમ. એ., એલ એલ

બી., જો, પી., સાહેબે આ પુસ્તકની વિદ્વતાભરી ભૂમિકા લખી આપી મને જો ઉત્તજન આપ્યું છે, તે માટે હું એમનો આભારી છું, તેમજ આ પુસ્તક પ્રગટ કરવામાં મને યોગ્ય સલાહો આપનાર મારા પરમ સ્નેહી રા. ભાઈ ગુલામહુસેન હાજી મહંમદ અ. શિવજી (તંત્રી વીસમી સદીના ચિરંજીવી) નો તેમજ મારા શુભેચ્છક રા. વરતેજવાળા મનહરે મારા આ “કાર્ય” અંગે લીધેલ તસ્દી માટે એમનો આભારી છું.

કરાંચીથી પ્રગટ થતા સુપ્રસિદ્ધ ‘પારસી સંસાર’ અને ‘લોક સેવક’ના તંત્રી શ્રીયુત પીરોજશા હોરમજી દસ્તુર મેહેરજીરાણાએ મારો મહાત્મા શેખ સા’દીનો વિષય ખોતાના પત્રમાં લગભગ છ માસ સૂધી કટકે કટકે પ્રગટ કર્યો હતો, મારો આ લેખ પૂરો થાય તે અગાઉ મજકુર લેખ પુસ્તક આકારે જોવા અનેક વાંચક બંધુઓની માંગણી થવાથી આ વિષયમાં અનેક નવિન પ્રકરણો ઉમેરી સુધારા વગરા સાથે પુસ્તક આકારે રજુ કરવા લાગ્યશાળી થયો છું, અને ઇશ્વર ઇચ્છા હશે તો બીજી આવૃત્તિમાં અનેક નવિન પ્રકરણો ઉમેરવાની આશા રાખું છું—મને આ પુસ્તક પ્રગટ કરવામાં ઉત્સાહ આપનાર મિત્ર ભાઈ

અમદુદ્દાલાહ બંદેઅલીલાહ સોબાહનો અત્રે આભાર
 માનવાની તક લઉં છું. તેમજ આ પુસ્તક લખવામાં
 જે જે નવા તથા જુના ગ્રંથકારોના ગ્રંથોનો મેં
 આધાર લીધો છે તેઓનો અને વિશેષ કરી ભાષાના
 મુપ્રસિદ્ધ લેખક શ્રીયુત પ્રેમચંદ્રનો હું ઋણી છું.
 તેમજ આ પુસ્તક કાળજીપૂર્વક વાંચી જનાર રા.
 પ્રાણજીવન દેશાઈનો આભારી છું.

મુંબઈ નગરી,

મંગળવાર,

તા. ૧-૫-૧૯૨૪.

મદન

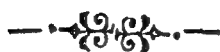

Mr. Abdullabhai Bundeali Bhojabhai.

૨૧૦ અબદુલ્લાભાઈ બહેગલી ભોજભાઈ.

સમર્પણ.

૨૧૦ અખદુદ્દસાભાઈ ખંદેચલી ભોજભાઈ.

પરમ સ્નેહિ મિત્ર, તમારી સાથેના અદ્ય

પરિચયે મિત્રતાનું જે ગાઠ સ્વરૂપ

લીધું છે; તેના સ્મરણમાં મિત્ર

ધર્મે આપને માફ આ

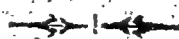
લધુ પુસ્તક અર્પણ

કરવાની રજા

લઉં છું.

સાદીક.

અનુક્રમણિકા.

મહાત્મા શેખ સા'દીનું	૫૪.
જીવન ચરિત્ર. x x	૧

ખંડ ૧ લો.

જન્મ ...	૨
શિક્ષા ...	૪
મનોવૃત્તિ ...	૭
શેખ સા'દીની મુસાફરી ...	૧૪

મહાત્મા શેખ સા'દીના	
મુસાફરીના અનુભવો.	૧૭

ખંડ ૨ લો.

મહાત્મા શેખ સા'દીને મુસાફરીના	
અનુભવો ...	૧૮
સોમનાથમાં શેખ સા'દી ...	૧૮
હૃદયની તૃષ્ણા ...	૨૦
ભૂખ્યાને શું જોઈએ? ...	૨૨
મનુષ્યની કિંમત ...	૨૩

	પૃષ્ઠ.
અળાણુ મુસાફર...	૨૪
ખાય તે મરે ...	૨૫
હાજી તે ઉંટોજ છે ...	૨૬
સત્કારમાં સ્વાગત કે ભોજન ? ...	૨૬
સિંહપર સ્વારી ...	૨૭
‘સા’દીનું શિરાઝમાં પુનરાગમન ...	૨૭

મહાત્મા શેખ સા’દીની

રચના અને તેનું મહત્વ. ૩૫

ખંડ ૩ બે.

શુલીસ્તાન અને બોસ્તાનની રચના ...	૩૬
૧,૭૫,૦૦૦ રૂપીઆની કિંમતનું શુલીસ્તાન	૪૩
બુદ્ધ બુદ્ધ કવિ તથા લેખકો સાથે	
સરખામણી ...	૪૬
શુલીસ્તાનની પ્રસ્તાવના ...	૪૮

શુલીસ્તાન અને તેની

કથાઓ. x x x ૫૯

ખંડ ૪ થો.

અધ્યાય પહેલો—

રાજનીતિ સમ્બંધે... ...

	પૃષ્ઠ.
ગુલીસ્તાન અને તેની કથાઓ ...	૬૦
શત્રુથી બચવા પ્રજા ઉપર દયા કરો...	૬૧
બગવા કરતા ઉંઘવું ભલું....	૬૧
શત્રુને પ્રેમથી જીતો ...	૬૨
રાજા પ્રજાની રક્ષા માટે છે ...	૬૨
નાશરવાને આદિલ અને નોકર ,	૬૩
મરણ સમયે ખુશ બબર ...	૬૩
ભાગ્યની વિચિત્રતા ...	૬૪
વેરી કે ગ્રેમી ? ...	૬૫
શેર ઉપર સવા શેર કેમ થવાય ? ...	૬૬

અધ્યાય બીજો—

પાખંડી સાધુ અને મોલવીઓ સખંધે	૬૭
નિંદ્રામાં ...	૬૮
બાદશાહ અને લિશ્તુક ...	૬૯
બાર વર્ષની બાળકી ને સાઠ વર્ષનો વર !	૬૯
પ્રાર્થનાના ઢંગ ...	૭૧
પરણીને હું બાળક થયો ...	૭૨
સ્મરણ... ...	૭૨
સાધુ સંતોને દ્રવ્યની શી જરૂર ? ...	૭૨
દાન સખંધે ...	૭૩
જેવો વિવેક તેની ભક્તિ ...	૭૩

	૨૮.
શેખ સા'દીની સફળતાનું કારણ ...	૧૦૩
ગુલીસ્તાનની મૂળ કા સી કથા ...	૧૦૪
મૂળ કાસી ભાષાની કથાનો ભાવार्થ ...	૧૦૮
ગુલીસ્તાનના અનુવાદોની ભાષા તથા શૈલી	૧૧૦
૧૦ વર્ષ ઉપર થએલા અનુવાદોનો નમૂનો	૧૧૩
૬૦ " " " " " "	૧૧૭
ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાનના થયેલા અનુવાદો	૧૧૮
[અંગ્રેજી, અરેબીક, લેટીન, ઉર્દુ, તૂર્કિ, ફ્રેન્ચ, ડચ. હિંદી, ગુજરાતી, જર્મન, આદિ] ૧૨૮ સુધી.	
અંગ્રેજી ભાષામાં ગુલીસ્તાન...	૧૨૮

બોસ્તાન અને

તેની કથાઓ. ૧૩૫

ખાંડ ૬ ફા. ૧.

બોસ્તાન અને તેની કથાઓ ...	૧૩૬
સ્વર્ગમાં જોડા મારીશ	૧૪૦
આદશાહની ફરજ.....	૧૪૧
દેશ માટે	૧૪૨
દેશના દુઃખે દુઃખી	૧૪૨

પૃષ્ઠ.

ભલા કર ભલા હોગા ૧૪૩
વેદનો ઉપાય ૧૪૪
મરણ દિને આનંદોત્સવ ૧૪૬
નમાઝ પઢવા કરતા દયા કરો ૧૪૭
પરિવર્તનનો પ્રભાવ ૧૪૮
યમનનો રાજા અને હાતિમતાઈ • ૧૪૯
મનુષ્ય અને કુદરત ૧૫૧
ઉપકારના ફળ ૧૫૨
બદલો ૧૫૨
હઝરત ગઝાલીની ચે.અતા ૧૫૩
લિશ્કુક રાજા થયો ૧૫૩

મહાત્મા શેખ સા'દી-

ના ગુણ દોષ સળધે.

૧૫૫

અંક ૭ મો.

મહાત્મા શેખ સા'દીની કહેવતો ... ૧૫૬

મહાત્મા શેખ સા'દી ઉપર કેટલા આક્ષેપો ૧૬૬.

મહા કવિ હાફિઝ	
અને શેખ સા'દી.	૧૭૧

ખંડ ૮ મો.

ગઝલો વિષે ૧૭૨
મહા કવિ હાફિઝની ગઝલ....	... ૧૭૭

શેખ સા'દીની ગઝલો	
અને તેની સમાલોચના.	૧૮૧

ખંડ ૯ મો.

સમાજ ઉપર ગઝલોનો પ્રભાવ	... ૧૮૨
મૌલાના હાલી શું કહે છે ?	... ૧૮૪
શેખ સા'દીની ગઝલો ૧૮૫

શેખ સા'દીના કસિદા	
અને કુદલીયાત x	૧૯૩

ખંડ ૧૦ મો.

કસિદા અથવા પ્રશંસાના કાવ્યો	... ૧૯૪
શેખ સા'દીની કુદલીયાત ૨૦૦
વાંચક બંધુઓને...	... ૨૦૨

શેખ સા'દીના વતન શિરાઝ ખાતેથી મળેલ સત્તાવાર ઉપરથી આ ચિત્ર દોરવવામાં આવ્યું છે. આ પુસ્તકમાં રજૂ થિતો શેખ સા'દીની જૂદી જૂદી અવસ્થાના છે.

મહાત્મા શેખ સા'દીનું

જીવન-ચરિત્ર. * *

ખંડ ૧ લો.

જન્મ. × × ×

શિક્ષા. × × ×

મનોવૃત્તિ. × ×

શેખ સા'દીની મુસાફરી.

જન્મ.

શેખ મસલહુદ્દીન ઉપનામ શેખ

સા'દીનો જન્મ ૧૧૭૨ ઈ. સ. માં

શિરાઝ નગર પાસે આવેલ એક

ગામમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ અબ્દુલ્લાહ

અને દાદાનું નામ શરફુદ્દીન હતું, 'શેખ' તેમના

ખાનદાનની સન્માનસૂચક પદ્ધતિ હતી; કારણ કે તેમની

વૃત્તિ ધાર્મિક શિક્ષા-દીક્ષા આપવાની હતી. જે કે તેમનું

ખાનદાન સંયત હતું. જેમ અન્ય મહાન પુરુષોના

સંબંધમાં અનેક અલૌકિક ઘટનાઓ પ્રસિદ્ધ છે, તેજ

પ્રમાણે શેખ સા'દીના વિષયમાં પણ લોકોએ કલ્પનાઓ

કરી છે. અત્રે તેના ઉલ્લેખની જરૂર નથી.

શેખ સા'દીનું જીવનચરિત્ર વાંચવા અથવા તેમના કાવ્યોનું રસપાન કરવા માટે લલામણ કરવાની ભાગ્યેજ

જરૂર હોય. શેખ સા'દીનું ચરિત્ર આદીથી અત સુધી શિક્ષાપુર્ણ છે; જેમાંથી આપણે ધૈર્ય અને મુશ્કેલીમાં સત્ય માર્ગ ઉપર ટકી રહેવા માટે શિક્ષા મેળવી શકીએ તેમ છે.

શિરાઝ દારસનું પ્રસિદ્ધ સ્થાન છે અને તે કાળમાં તો તે સમસ્ત એશિયાની વિદ્યા ગુણુ અને કૌશલ્યની ખાણ હતી. મિસર, ઈરાક, હજ્જ, ચીન, • ખુરાસાન આદી દેશ દેશાન્તરોના ગુણીજણ ત્યાં આશ્રય મેળવતા હતા. જ્ઞાન વિજ્ઞાન દર્શન, ધર્મશાસ્ત્ર આદી માટે વિદ્યાલયો ખુલ્લા હતા. એક સુવ્યવસ્થિત રાજ્યમાં સાધારણ સમાજની જે સારી દશા હોવી જોઈએ, તેવીજ ત્યાંની દશા હતી. તેથીજ શેખ સા'દીને આલ્યાવસ્થામાં જ વિદ્વાનોના સત્સંગનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. શેખ સા'દીના પિતા અબ્દુલ્લાહને 'સા'દખીન જંગી'ના દરબારમાં બહુ સારું માન હતું. આ સમયે સા'દખીન જંગી ઈરાનનો બાદશાહ હતો. જ્યારે શેખ સા'દી પહેલી વખત સા'દખીન જંગીના દરબારમાં ગયા ત્યારે બાદશાહે તેમને પ્રેમસહ પુછ્યું, “અલ્યા છોકરા, તારી વય કેટલી?” શેખ સા'દીએ અત્યંત નમ્રતાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો, “જહાંપનાહના ગૌરવશીલ રાજ્યકાલથી પુરા બાર વર્ષ નાનો છું.” અલ્યાવસ્થામાં આ ચતુરાઈ અને ખુદ્દિની પ્રખરતા જોઈ બાદશાહ મુગ્ધ થઈ ગયો. અબ્-

દુલ્લાહને કહ્યું, બાળક બહુજ હુશીયાર છે, એની શિક્ષા માટે સારો પ્રયત્ન કરજો. શેખ સાંદી હાજર જવાબી હતા, આ તેનું પહેલું ઉદાહરણ છે.

શેખ સાંદીના પિતા ધર્મચુસ્ત પુરુષ હતા, તેમણે શેખ સાંદીને ધર્મશિક્ષા અવશ્ય આપી હશે. આ ધાર્મિક શિક્ષાની અસર શેખ સાંદી ઉપર જીવન પર્યંત રહેવા પામી હતી. તેમના મનોભાવો પણ ધર્મ તરફ હતા. તેઓ નાનપણમાં જ રોઝા નમાઝનું પાલન કરતા. શેખ સાંદીનાં લખાણથી જણાય છે કે તેમના પિતાનો સ્વર્ગવાસ તેમની બાલ્યવસ્થામાં જ થવા પામ્યો હતો. સંભવ હતો કે આવી દુરાવસ્થામાં અનેક યુવકો જેમ શેખ સાંદી પણ દુર્વ્યસનમાં પડી જાત, પણ તેમની ધાર્મિક શિક્ષાએ રક્ષા કરી.

સાંદીની જંગીને બસ લડાઇ કરવાની હંમેશા ધુન રહેતી તેથી તે ધરાક ઉપર આક્રમણ કરવા જતો અને અત્રે રાજ્યકારોબારમાં અંધકાર છવાઈ રહેતો. દેશમાં તોફાનો થયા કરતા, આ દુર્વંટનાનાં કારણે શેખ સાંદી યુવાવસ્થામાં શિરાઝી નિકળી જઈ બગદાદ તરફ ચાલતા થયા,

શિક્ષા.

તે સમયે મુસાફરી બહુજ મુશ્કેલી લરી હતી. કાફલાઓ ચાલ્યા કરતા હતા. શેખ સાંદી પણ એક કાફલા

સાથે બગદાદ જવા માટે ઉપડ્યા. સાથનો બધો સર-

સામાન ગરીબોને વહેંચી નાંખ્યો. માત્ર સાથે એક 'કુરઆને શરીફ' રાખ્યું. માર્ગમાં લુટારા અને ચોરોની બહુજ ધાસ્તી રહ્યા કરતી પણ શેખ સા'દી પાસે હતું શું જે લુટાઈ જવાનો ભય હોય? પણ માર્ગમાં તો ચોરો મળ્યા. શેખ સા'દીએ અતિ નમ્રતાપૂર્વક તેઓને કહ્યું કે, ભાઈઓ મારી પાસે શું લુટવા આવ્યા છો? હું તો ગરીબ વિદ્યાર્થી છું. બગદાદ વિદ્યા પ્રાપ્તિ માટે જઈ રહ્યા છું. આ અંગ ઉપર કપડાં અને આ કુરાન સિવાય મારી પાસે કશુંએ નથી. જો એ જોઈતું હોય તો માંગીને લઈ લ્યો હું તે આપી દઈશ. પણ એ વસ્તુઓનો દુરઉપયોગ કરશો નહિં. કોઈ ગરીબ વિદ્યાર્થીને આપી દેજો. શેખ સા'દીનું આવું કથન સાંભળી ચોરોમાં હ્રદય પલટો થયો. જ્યારે ચોરો લજ્જા પામ્યા ત્યારે શેખ સા'દીએ ઉપદેશ આપવા માંડ્યો. ચોરોએ હવે તેવું કૂકર્મ નહિં કરવા માટે દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા કરી, વળી તેઓમાંથી એ માણસો શેખ સા'દીની રક્ષા કરવા અર્થે સાથે સાથે ગયા. નમ્રતા અને વિનયનો પ્રભાવ કેવો પડે છે, તે અત્રે જણાઈ આવે છે. પણ ખુદાની મરજી તો કુદરતી ન્યાય આપવાની હતી એટલે તે સાથીઓમાંથી એકના પગે સર્પ કરડ્યો ત્યારે ખીજો કાંઈ ઉંચાઈએથી ગળડી પડીને મરણ પામ્યો. આ બનાવ લીધે શેખજીને બહુજ દુઃખ થયું. ત્યારથી તેમણે એવો નિશ્ચય કર્યો કે હું કદી પણ કાંઈને કષ્ટ આપીશ નહિં બધાની સાથે દયાભાવે વર્તીશ.

બગદાદ તે પ્રસંગે ઉત્તતિના શિખરે ચડ્યું હતું. દુનિયામાં તેના જેવો એકે ચઢીયાતો દેશ તે પ્રસંગે હસ્તી ધરાવતો નહોતો. ત્યાંના બાદશાહો ખલીફાની પદ્ધતિ ભોગવતા. તેઓએ સેંકડો વિદ્યાપીઠોની સ્થાપના કરી હતી. સંખ્યાબંધ વિદ્વાનો, મૌલાનાઓ, મૌલવીઓ તે પ્રસંગે બગદાદમાં હતા. વિજ્ઞાન હુન્નરકળા આદીમાં બગદાદની ખ્યાતિ અને તેની વિદ્યાપીઠોના પ્રભાવે હુન્નરો વિદ્યાર્થીઓ બગદાદમાં વસ્તા હતા. વિક્રમાદિત્યના સમયમાં જેમ ઉજ્જૈનની અને મૌર્ય વંશના રાજ્યકાળમાં પાટલિપુત્રની જે ઉત્તતી થતી પામી હતી તેવી તે સમયે બગદાદની હતી. રાજ્ય પ્રધાન જલાલુદ્દીન સબખુદીએ ઘણા વિદ્યાલયો સ્થાપ્યા હતા.

મદ્રસએ નિઝામીયહની કિર્તિ તે પ્રસંગે સહુથી ચઢીયાતી હતી. બરલીનની યુનીવર્સીટી અને ઓક્સફર્ડની વર્તમાન યુનીવર્સીટીઓ કરતાં તે જુના વખતના મદ્રેસાએ નિઝામીયાં કાઢી પણ રીતે ઉતરતા નહોતા. શેખ સાંદીએ એજ મદ્રેસામાં શિક્ષણ મેળવ્યું, પણ સાંદી કેટલા વખત સુધી બગદાદમાં રહ્યા તે જણાયું નથી. તોયે તેમના લેખોથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે ‘શ્રીકલ’-હદીસ આદી સાથે વિજ્ઞાન ગણિત, ખગોળ, ભૂગોળ, ઇતિહાસ આદી વિષયોનાં સારી રીતે તેમણે અભ્યાસ કર્યો હતો અને છેવટે “અદલામા”ની સનદ પ્રાપ્ત કરી હતી. એટલા ગહન વિષયોના અભ્યાસ કરવા માટે ઓશમાં ઓશ શેખ સાંદીને ૧૦ વર્ષ લાગ્યા હશે.

સા'દી તે કવિઓમાંના છે કે જેમના મનોવૃત્તિ. ચારિત્રનું પ્રતિબિંબ્ય તેમના કાવ્યોમાં

સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. સા'દીની

કવિતાઓ તેમના જીવનચરિત્રનું દર્પણ છે તેમના ઉપ-
દેશો હૃદયથી નીકળતા હતા, અને તેનું કારણ પણ
એજ કે તેમનામાં એટલી શક્તિ હતી. સંકટો ઉપદેશો
જેમ તેઓ અન્યોને પરમાર્થ શીખવી પોતે સ્વાર્થ સાધવા
મથતા નહોતા. ખીજાઓને ધર્મ ન્યાય નીતિનો બોધ
આપી તેઓ પોતે વિલાસિતામાં લુપ્ત રહેતા નહિ.
તેમની વૃત્તિ સ્વભાવતઃ સ્તુતિક હતી તેમનું મન
વાસનાઓથી કદી વિચલિત થયું નહિ. અન્ય કવિઓ
જેમ કદી તેમણે રાજદરબારનો આશરો લીધો નહિ,
હોસને પાસે આવતા અટકાવ્યો. યશ અને ઐશ્વર્ય
અન્ને સત્કર્મના ફળો છે. યશ દૈવીક છે, ઐશ્વર્ય
માનુષિક, માટે તેની ઈચ્છાએ કરી નહિ. ધનની દેવી જે
બળીદાન આહે છે, તે આખાની શક્તિ સા'દીમાં નહોતી.
તેઓ પોતાના આત્માનું અલ્પાંશ પણ લક્ષ્મીદેવીને ભેટ
આપી શક્યા નહિ. એજ તેમની નિર્લિકતાનું અવલંબન
છે. રાજાઓને ઉપદેશ આપવો તે સર્પના દ્વારે આંગળી
નાખવા સમાન છે, અત્રે એક પગ જો પુખ્તો ઉપર
રહેતો તો બીજો પગ કાંટાઓ ઉપર. ખાસ કરીને
સા'દીના સમયમાં રાજાદારી ઉપદેશ કરવો જોખ-
મમાં પડવા સરખું હતું. ઈરાન અને બગદાદ અને

દેશોમાં અરખોનું પતન થઈ રહ્યું હતું. તાતારી
 બાદશાહો પ્રગતને પગો તળે ચકદી રહ્યા
 હતા, પણ સા'દીએ તે જોખમભરેલા સંજોગોમાં પણ
 પોતાની ટેક છોડી નહિ. જ્યારે તેઓ શિરાઝથી બગદાદ
 આવ્યા ત્યારે ત્યાં હલાકુખાંતો પુત્ર મુગલ અબાકાખાં
 બાદશાહ હતો. હલાકુખાંનાં ઘોર અત્યાચારો
 પિશાચીક ક્રૂરતાઓને પણ લજવે તેવા હતા.
 અબાકાખાં જોડે તેવો અત્યાચારી તો નહોતો. તોએ
 તેના ભયથી પ્રજા ધ્રુજતી હતી; તેના એ પ્રધાન કર્મ-
 ચારીઓ સા'દીના ભક્ત હતા. એક દીવસે સા'દી
 બજારમાંથી જઈ રહ્યા હતા કે સામેથી બાદશાહની
 સ્વારી અતિ ધામધુમ સાથે નીકળી. બાદશાહના બંને કર્મ-
 ચારીઓ સાથેજ હતા, તેઓએ જ્યારે સા'દીને જોયા કે
 તરતજ તેઓ ઘોડા ઉપરથી નિચે ઉતરી પડ્યા; અને
 સા'દીનો સત્કાર કર્યો. બાદશાહ પોતાના વજીરોની આ
 ભક્તિ અને શ્રદ્ધા જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો, તેના મનમાં
 કુતુહલ ઉત્પન્ન થયું. બાદશાહે પોતાના એ વજીરોને
 પુછ્યું કે એ કોણ છે? વજીરોએ તરતજ સા'દીનું નામ
 અને તેના ગુણો દર્શાવ્યા. બાદશાહના હૃદયમાં પણ
 સા'દીની પરિક્ષા કરવાનો વિચાર થયો. તે બોલ્યો, કંઈ
 ઉપદેશ મને પણ કરો. સંભવતઃ તેણે પોતાની પ્રસંશા
 સા'દીથી કરાવવા ધારી હશે. પણ સા'દીએ નિર્ભયતા
 સાથે આ ઉપદેશ પૂર્ણ શેર કહ્યો:—

“શહે કિ પાસે રૈયત

નિગાહ મી દૃરદ,

હજાલ બાદ ખિરાજશ

કિ મુઝદે ચૌપાનીસ્ત.

વગર ન રાએયે

ખલ્કસ્ત ઝહરમારશ બાદ,

કિ હરયે મીખુરદ અઝ

જઝિયએ મુસલમાનીસ્ત.”

ભાવાર્થ—“જે બાદશાહ પ્રજાપાલન કરે છે, તે એક ભરવાડ જેવો છે. તે પ્રજાથી જે કર લે છે તે તેની મજૂરી છે. અને જે તે તેમ કરતો ન હોય તે તે હરામનો માલ ખાય છે.”

અબાકાખાં આ ઉપદેશ સાંભળી ચક્રિત થઈ ગયો. સા'દીની નિર્ભયતાએ તેને સા'દીનો ભક્ત બનાવ્યો. તેણે સા'દીને અતિ માન સહિત વિદાય કર્યો,

સા'દીમાં આત્મગૌરવની માત્રાએ ઓછી નહોતી. તેઓ સમય આવ્યે જીવ આપે તેવા મનુષ્ય હતા. નીચતાથી તેમને ધૂણા હતી. એક સમયે ઇસ્કન્દ્રીઆમાં દુકાળ પડ્યો, લોકો અહીં તહીં નહાસત્રા લાગ્યા, ત્યાં એક સમ્પત્તિશાળી ખેત્રો હતો, તે ગરીબોને અન્ન આપતો, અને લાચાર વગેરેને સારી મદદ કરતો, સા'દી

પણ લાંજ હતા, લોકોએ કહ્યું તમે પણ તે ખોળના પંરોણા થઈ જાઓ, તે ઉપર સા'દીએ કહ્યું:—

“સિંહ કદી પણ કુતરાનું જીવું ખાતો નથી, પછી ભલે તે ભુખને લીધે મરી જાય તો શું?”

સા'દીને ધર્માધપણા અને ધર્મધર્મિગોની બહુજ ચીઠ હતી. તેઓ પ્રજાને મૂર્ખ અને સ્વાર્થી મુલ્લા ધર્મશુશ્રોના ફંદામાં પડતી જોઈ બહુજ દુઃખી થતા. તેમણે કાશી-મથુરા-વૃંદાવન અને પ્રયાગના પાખંડી પંડિતોની પાપલીલાઓ જોઈ હોત તો તેમને આ વિષયમાં વિશેષ દુઃખ થાત. છત્રધારી હાથી ઉપર ખેસનારા મહંતો, પાલખીઓમાં ચંમર હલાવનારા પુજારીઓ, કલાકો સુધી તિલક મુદ્રામાં સમય વ્યતિત કરવાવાળા પંડિતો અને રાજા રજવાડાઓના દરબારનાં રમકડાં થનારા મહાત્મા તેમની સમાલોચનાને કેટલી રોચક અને હૃદયગ્રાહી બનાવી નાખત? એક સમયે એક લખનારે બે જટાધારી સાધુઓને રેલ્વેમાં બેઠેલા જોયા. બંને મહાત્મા એક સંયુક્ત કમ્પાર્ટમેન્ટમાં બેઠેલા હતા, અને ડ્રોઇને પણ અંદર દાખલ થવા દેતા નહિ. સંયુક્ત કમ્પાર્ટમેન્ટમાં એટલી તો મેદની હતી કે ડ્રોઇને ઉભાએ રહેવાની જગ્યા મળવી દુર્લભ થઈ પડી હતી. એક વૃદ્ધ મુસાફર ઉભો ઉભો થાકી જવાથી ધીમેથી સાધુઓના કપામાં જઈ બેઠો.

પછી પુછવું શું? સાધુઓની યોગ શક્તિએ પ્રયંડ રૂપ ધારણ કર્યું. તેઓએ વૃદ્ધ મુસાફરને ધમકીઓ આપી અને સ્ટેશન આવતા. સ્ટેશન માસ્તરને જઈ ક્યાંક ફરી કે આ બુદ્ધો સાધુઓને ખેસવા આપતો નથી; સ્ટેશન માસ્તરે સાધુઓની ડીઝી વધારી આપી. ત્યારે ખીજા યાત્રીઓ આ ભરમધારી જટાવાન સાધુઓના પ્રતાપને જોઈ અંતઃક ગયા, અને કોઈએ પણ તે સાધુઓના ડયામાં દાખલ થઈ અપવિત્રતા પથરાવવાનો સાહસ કર્યો નહિ. એવીજ રીતે એજ લેખકની મુલાકાત રીવા ખાતે એક સંન્યાસી સાથે થઈ, તેઓ સ્વયં પોતાના બદામી વાળો ઉપર લગ્નજીત હતા. લેખક મહાશયે તે સંન્યાસીને પુછ્યું; તમે શા માટે કંઈ ઉદ્યમ કરતા નથી? તે બોલ્યો, હવે ઉદ્યમ કરવાની જરૂર નથી; અને ફરીએ તોપણ શું ફરીએ? મહેનત મળુરી તો થતી નથી. વિદ્યા અભ્યાસ કર્યો નથી, તેથી આ જીવન તો આવીજ રીતે વ્યતિત થશે હાં, ઇશ્વર પ્રત્યે પ્રાર્થના કરું છું કે ખીજા જન્મમાં મને સદ્બુદ્ધિ આપે અને આ પાપંડમાં ફસાવે નહિ. સા'દીએ પણ એવી હજારો ઘટનાઓ જોઈ હશે, અને તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય જેવું છેજ નહીં. અને તેજ કારણે તેમનું દયાળુ હૃદય પણ આવા પાપંડીઓ પ્રત્યે કઠોર થઈ ગયું હશે.

સા'દી ઇસ્લામ ધર્મશાસ્ત્રના પૂર્ણ અભ્યાસી હતા, તેમની નીતિશિખા સ્વર્ગ અને નર્ક તથા ભય ઉપર

અવલગ્નિત હતી. ઉપ્યોગવાદ તથા પરમાર્થવાદની તેમને ત્યાં ચર્ચા કોઈ કરતું નહિં. ખરી વાત તો એ છે કે સર્વ સાધારણમાં નીતિ ઉપદેશ આપવાની તેમને આવશ્યકતાજ વળી શું હતી? તે સદાચાર કે જેનો પાયો દર્શનના સિદ્ધાંત ઉપર રચવામાં આવેલ હોય છે તે ધાર્મિક સદાચારથી કેટલાક વિષયોમાં વિરોધ કરે છે, અને જે તેનું પુરેપુરું પાલન કરવામાં આવે તો સંભવ છે કે સમાજમાં ઘોર વિપ્લવ થઈ જવા પામે.

સાંદીએ સંતોષી જીવન વિતાડવા અને દરેક સ્થિતિમાં સંતોષીત રહેવા માટે લડત કરી છે. આ તેમના સદાચાર શિક્ષાનો માત્ર એક મૂળ આધાર છે. તેઓ પોતે પરમ સંતોષી હતા. એક દીવસે તેમના પગમાં જોડા હતા નહિં, તેથી રસ્તે ચાલતા કષ્ટ થતું. આર્થિક દશા પણ એવી નહોતી કે જોડા વેચાતા લઈ શકે. તેથી ચિત્ત બહુજ ખિન્ન થઈ ગયું હતું, તેમને એ વાતની વેદના થતી આ દુઃખદ સ્થિતિમાં તેઓ કૃષ્ણની મરજીદમાં જઈ પહોંચ્યા, ત્યાં તેમણે દરવાજા ઉપર એક માણસને બેઠેલો જોયો, કે જેના પગજ નહોતા. તે પગ વીનાના માણસની દશા જોઈ સાંદી પોતાના પગમાં જોડા ન હોવાની વાત વિસરી ગયા, અને ચેત્યા. તુરંતજ તેઓ મરજીદમાં દાખલ થયા, અને ઇશ્વરનો આભાર માન્યો કે મને પગ વીનાનો બળાવ્યો નથી. સાંદીને પગ હતા, એજ તેમનો જોડા પગમાં ન

મહાત્મા શેખ તે સમયે ઇસ્લામીઓમાં સહુથી
 સા'દીની વધુ મુસાફરી કરનાર તરીકે
 મુસાફરી. 'ઇબ્નઅત્તા' ની ગણતરી થતી હતી,
 ત્યારે સા'દીના વિષયમાં પણ એવી માન્યતા થવા પામી
 હતી કે 'અત્તા' ની મુસાફરી કરતાં સા'દીની મુસા-
 ફરીઓ ઓછી નહોતી. તે સમયનાં સભ્ય સંસારમાં
 કોઈ એવું સ્થાન નહોતું કે જ્યાં “શેખ સા'દી” ગયા
 ન હોય. તેઓ હંમેશા પગે ચાલીને મુસાફરી કરતા હતા.
 આ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ જણાશે કે સા'દીની
 તંદુરસ્તી અને શક્તિ કેટલી હતી, અને તેઓ કેટલાં
 મહેનતુ હતા. સાધારણ વસ્ત્રો સિવાય તેઓ ખીજું કંઈ
 સાથે રાખતા નહોતા. હા, સ્વરક્ષા માટે એક કુહાડી
 રાખતા હતા. આજ કાલના મુસાફરો જેવી રીતે સાથે
 “ગાઇડ” રાખી જ્યાં જ્યાં જાય, ત્યાંની નોંધ ગજવાની
 નોંધ બુકમાં કરી પોતાની મુસાફરીનો અહેવાલ
 પ્રગટ કરાવવા અને તેમ કરી પોતાની વિદ્વતા દર્શાવવા પ્રયત્નો
 કરે છે, તેમ કરવાનો સા'દીનો ઉદ્દેશજ નહોતો. તેઓ
 જ્યાં જતા ત્યાં મહીનાઓ સુધી રહી ત્યાંના રહેવાસી-
 ઓના રિતરીવાજ, રહેણી કરણી અને આચાર વિચાર
 જોતા, વિદ્વાનો સાથે સત્સંગ કરતા; અને જે વિચિત્ર
 બાબતો જોતાં તે પોતાના સ્મરણકોષમાં સંગ્રહ કરતા.
 તેમનું ગુલીસ્તાન અને ષોસ્તાન આ બંને પુસ્તકો તેમના
 અનુભવોનું ફળ છે. તેમના પુસ્તકોમાં ગપાટાઓ નથી.

મહાત્મા શેખ સા'દીનું જીવન ચરિત્ર. [૧૫

તેમની દ્રષ્ટિ હંમેશ એવા ભાવો ઉપર રહેતી કે જેમાં કોઈ સદાચાર, સંબંધી પરીણામ નીકળવા પામે, જેમાંથી મનોવેગ અને વૃત્તિઓનું જ્ઞાન મળે, જેમાંથી મનુષ્યની સજ્જનતા અને દુર્જનતાનો પ-તો મળી શકે.

સદાચરણ, પારસ્પરિક વ્યવહાર અને નિતિપાલન ઉપદેશોના વિષયો હતા. તેઓ એવી ઘટનાઓના વિચારો કરતા હતા કે જેથી તે ઉંચ ઉદ્દેશોની પૂર્તિ થવા પામે. એ વધુ આવશ્યકતાભર્યું નહોતું કે તે વિચારો અદ્ભુતતાથી ભરેલા હોય. આજના યુવાનો માત્ર “અદ્ભુતતા” ઇચ્છે છે. ત્યારેજ નહિં બનતી ખીનાઓં બાહરમાં લખાય તેમજ ભજવાય છે. પણ સા'દી એવી સાધારણ વાતો-માંથી પણ એવા સિદ્ધાંતો શોધી કાઢતા હતા કે જે સાધારણ બુદ્ધિ પણ માન્ય કરી શકે. તેના થોડાક ઉદા-હરણોથી તેમની મુક્તમદર્શિતા સ્પષ્ટ થઈ જશે.

થોડા વખતમાં અહાર પડશે.

કરુણારસથી ભરપૂર ૧૮૫૭ ના બળવાની યાદ
અપાવનારું ઐતિહાસિક અપૂર્વ પુસ્તક.

દિલ્હીના મોગલ સમ્રાટ

લખનાર:—રા. 'સાદીક.'

આ પુસ્તકમાં દિલ્હીના અંતિમ મોગલ સમ્રાટ બહાદુરશાહ બાંદશાહ 'ઝફર'નું જીવન ચરિત્ર તેમજ સને ૧૮૫૭ ના બળવા સમયે તેમના કુટુંબીઓની થયેલી અવદશાનું કરુણારસભર્યું વર્ણન ચિત્ર, ઉપરાંત બળવા સમયે અંગ્રેજ અમલદારોમાં લગાઈને લગતો ચાલેલો પત્રવહેવાર, તથા તે અંગેની અનેક જાણવાળેગ માહિતીઓ ચિત્રો સહિત ઐતિહાસ પ્રિય વાંચકોને રસ સાથે દિલ્હીની જાહોજલાલીનું ભાન કરાવશે,

મુંબઈના 'સાંજ વતંભાન'માં આ વાત બહુજ હોંશથી વંચાઈ વાંચક વર્ગની પસંદગી પામી ચૂકી છે.

આજે જ ધરાક તરીકે નામ નોંધાવો.

કિંમત માત્ર રૂપીયો એક.

લખો:—મંત્રી ધરાક સાહિત્ય કાર્યાલય,

પોસ્ટ બોક્ષ નં. ૫૦૨૬, મુંબઈ-૯.

મહાત્મા શેખ સા'દીના મુસાફરીના અનુભવો.

ખંડ ૨ જો.

મહાત્મા શેખ સા'દીના મુસાફરીના
 + + + + અનુભવો.
 સોમનાથમાં શેખ સા'દી. + +
 હૃદયની તૃણા. + + +
 ભૂખ્યાને શું જોઈએ? + +
 મનુષ્યની કિંમત. + + +
 અજાણ મુસાફર. + + +
 ખાય તે મરે. + + +
 હાજી તે ઈંદ્રજ છે! + +
 સત્કારમાં સ્વાગત કે ભોજન? +
 સિંહપર સ્વારી. + + +
 સા'દીનું શિરાઝમાં પુનરાગમન.

થોડા વખતમાં બહાર પડશે.

કરુણારસથી ભરપૂર ૧૮૫૭ ના બળવાની યાદ
અપાવનારું ઐતિહાસિક અપૂર્વ પુસ્તક.

દિલ્હીના મોગલ સમ્રાટ

લખનાર:—રા. 'સાદીક.'

આ પુસ્તકમાં દિલ્હીના અંતિમ મોગલ સમ્રાટ બહાદુરશાહ બીજાશાહ 'ઝફર'નું જીવન ચરિત્ર તેમજ સને ૧૮૫૭ ના બળવા સમયે તેમના કુટુંબીઓની થયેલી અવદશાનું કરુણારસભરું વર્ણન ચિત્ર, ઉપરાંત બળવા સમયે અંગ્રેજ અમલદારોમાં લગાઇને લગતો ચાલેલો પત્રવહેવાર, તથા તે અંગેની અનેક જાણવાજ્ઞેગ માહિતીઓ ચિત્રો સહિત ઐતિહાસ પ્રિય વાંચકોને રસ સાથે દિલ્હીની જાહો જલાલીનું જ્ઞાન કરાવશે.

મુંબઈના 'સાંજ વતંમાન'માં આ વાત બહુજ હોંશથી વંચાઇ વાંચક વર્ગની પસંદગી પામી ચૂકી છે.

આજેજ ધરાક તરીકે નામ નોંધાવો.

કિંમત માત્ર રૂપીયો એક.

લખો:—મંત્રી ધરાક સાહિત્ય કાર્યાલય,

પોસ્ટ બોક્ષ નં ૦ ૫૦૨૬, મુંબઈ-૯.

મહાત્મા શેખ સા'દીના મુસાફરીના અનુભવો.

ખંડ ૨ જો.

મહાત્મા શેખ સા'દીના મુસાફરીના
+ + + + અનુભવો.
સોમનાથમાં શેખ સા'દી. + +
હૃદયની તૃણા. + + +
ભૂખ્યાને શું જોઈએ? + +
મનુષ્યની કિંમત. + + +
અજાણ મુસાફર. + + +
ખાય તે મરે. + + +
હાજી તે ડિંદોજ છે! + +
સત્કારમાં સ્વાગત કે ભોજન? +
સિંહપર સ્વારી. + + +
• સા'દીનું શિરાજમાં પુનરાગમન.

શેખ સા'દીએ ભારતવર્ષની યાત્રા
 મહાત્મા શેખ કરી હતી, કેટલાક વિદ્વાનો અનુ-
 સા'દીને મુસાફર માન કરે છે કે તેઓ ચાર વખત
 રીના અનુભવો. હિંદુસ્થાનમાં આવ્યા હતા પરંતુ
 તેનું કાંઈ પ્રમાણ નથી, પણ તેમનું
 હિંદમાં એક વખત પધારવું નિશ્ચિન્ત છે. તેઓ ગુજરાત
 સુધી આવ્યા હતા, કદાચ ત્યાંથી પાછા વળ્યા હશે. સોમ-
 નાથના વિષયમાં તેમણે એક ખીના લખી છે, જે કદાચ
 સા'દીના યાત્રાવૃત્તાંતમાં સહુથી વધારે કૌતૂહલજનક છે.

જ્યારે હું સોમનાથ પહોંચ્યો,
 સોમનાથમાં ત્યારે મેં જોયું તો ત્યાં કેટલાક
 શેખ સા'દી. સ્ત્રી પુરૂષો મંદિરના દ્વારે ઉભા
 હતા. તેઓમાંથી અતેડો દુર્ગદુરથી
 મુરદો મંગવા આવ્યા હતા. મને તેઓની મૂર્ખાઈ ઉપર

મહા૦ શેખ સા'દીને મુસાફરીના અનુભવો. [૧૬

ખેદ થયો. એક દિવસે મેં કેટલાક માણસો સમક્ષ મૂર્તિપૂજની નિંદા કરી, તેથી મંદિરમાં ઘણા પૂજારીઓ ભેગા થઈ ગયા. તે જોઈ હું ખીંચો કે તેઓ રખેને મને મારવા ન લાગે. મેં કહ્યું,—"મેં કોઈયે વાત અશ્રદ્ધાએ કરી નથી. હું પોતેજ આ મૂર્તિ ઉપર મોહિત છું પણ હજી હું અહિંના ગુપ્ત-રહસ્યોને જાણતો નથી, તેથી ધમ્મું છું કે એના તત્વનું પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ઉપાસક બનું." પૂજારીઓને મારી આ વાત પસંદ પડી અને તેઓએ કહ્યું કે 'આજે રાતના તું આ મંદિરમાં રહે.' પ્રાતઃકાળે જ્યારે નગરવાસીઓ ત્યાં એકત્ર થયા, ત્યારે તે મૂર્તિએ પોતાના હાથો ઉંચા કર્યા. જાણે કોઈ પ્રાર્થના કરી રહ્યા હોય. આ દ્રશ્ય જોતાં બધા શ્રદ્ધાળુઓ જ્ય-જ્ય પોકારવા લાગ્યા. જ્યારે બધા લોકો ચાલ્યા ગયા, ત્યારે પૂજારીએ હસ્તા મને કહ્યું,—"કેમ? હવે તો કંઈ શંકા રહી નથીને?" હું કૃત્રિમ ભાવ કરી રડવા લાગ્યો અને લજ્જા પ્રકટ કરી; તેથી તે પૂજારીને મારા ઉપર વિશ્વાસ જામ્યો. હું કેટલાક દિવસો માટે તેઓમાં ભેળાઈ ગયો. જ્યારે મંદિરવાળાઓનો મારા ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ જામ્યો, ત્યારે એક રાત્રે અવસર મેળવી મેં મંદિરનું દ્વાર બંધ કરી નાખ્યું, અને મૂર્તિના સિંહા-

સન નિકટ આવી ધ્યાનથી જોવા લાગ્યો ત્યાં મને એક પરદો દેખાયો. જેના પછવાડે એક પૂજારી બેઠો હતો. તેના હાથમાં એક રસી હતી. તરતજ હું પામી ગયો કે જ્યારે આ પૂજારી રસીને તાણે છે, ત્યારે મૂર્તિના હાથ ઉંચા થવા પામે છે. અને એનેજ લોકો દૈવિક બીના સમજે છે.

જે કે સાંઘી મિથ્યાવાદી નહોતા, તે છતાંયે આ વૃત્તાંતમાંની કેટલીક વાતો એવી છે કે જે તર્કની કસોટી ઉપર કસી શકાતી નથી, પણ એથી એટલું માનવાને આપણને સવળતા થશે કે સાંઘી ગુજરાતમાં આવ્યા હતા, અને સોમનાથમાં રહ્યા હતા.

મને ‘કેશ’ નામક દ્વિપમાં એક હૃદયની તૃણા. વેપારી સાથે મળવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો તેની પાસ સર-સામાનના બોજાઓ ઉપાડેલા ૧૫૦ ઉંટ અને ૪૦ સેવકો હતા તેમણે મને પોતાનો અતિથિ બનાવ્યો. આખી રાત તે પોતાની રામકથા સંભળાવતો રહ્યો. મારો એટલો બધો સામાન તુર્કસ્થાનમાં પડેલો છે, તેટલો સામાન ત્યાં છે. મારું ઘર અમુક સ્થળે છે, મારી જાગીર મોટી છે, વગેરે. ત્યારે તે ફરી ફરેતો

મહા શેખ સા'દીને મુસાફરીના અનુભવો [૨૧]

કે મને મિસર જવાની ઉત્કંઠા છે, પણ ત્યાંનું પાણી હાનીકારક છે એવી વાતો તે વેપારી કરતો હતો. વળી કહેતો જનાબ શેખ સા'દી સાહેબ ! મારો વિચાર એક ખીજ મુસાફરી કરવાનો છે. જો તે પુરી થઈ જાય, તો પછી હું એકાંતવાસ કરીશ. મેં પુછ્યું કે તે કઈ યાત્રા છે? ત્યારે તેણે કહ્યું કે પારસ દેશનું ગંધક હું ચીન લઈ જવા ચાહું છું, કારણ કે ત્યાં તેની કિંમત સારી મળે છે. અને ચીન દેશના પ્યાલા “રોમ” લઈ જવા ચાહું છું અને ત્યાંથી રોમના “દેમા*” લઈને હિંદુસ્થાનમાં અને હિંદુસ્થાનની પોલાદ (Steel) ‘હલખ’ દેશમાં અને ‘હલખ’ દેશનો ચારસો ‘યમન’ દેશમાં અને યમન દેશની ચાદરોન લઈ ‘ચારસ’ ખાતે પાછો વળીશ. તે પછી માત્ર એક દુકાન કરી બેસીશ, ત્યારે મુસાફરીઓ કરવાનું માંડી વાળીશ. આગળ ઉપર તો હશ્વર માલીક છે.” તેની આ મહાન તૃષ્ણાઓ બોઈ હું તો ઉકળી ગયો અને બોલ્યો:—

“આપે સાંભળ્યું હશે કે “ગોર”નો એક નામાંકિત વેપારી જ્યારે થોડા ઉપગ્રથી પડીને મરવા લાગ્યો

* એક જાતનું રૈશમી કાપડ

+ ચાદર-મુસ્લીમ સ્ત્રીઓને બોદવાની હોય છે.

ત્યારે તેણે ઉંઠો નિશ્વાસ નાંખતા કહ્યું—“મનની તૃણાઓ મનુષ્યની આ બે આંખો સંતોષી શકે છે કાંતો કૃષ્ણની માટી.”

એક થાક્યો પાક્યો મુસાફર કાષ્ઠ ભૂખ્યાને શું ધનવાનના ઘરે જઈ ચઢ્યો. તેને જોઈએ ? અતિથય ભૂખ લાગેલી હતી.

ગરીબ હોવાથી તે ભૂખને પોષી શકતો નહિ. તે ધનવાનને ત્યાં બે ચાર માણસો આનંદમાં બેસી રસભરી વાતો કરી રહ્યા હતા, જો કે તે ભૂખ્યા ગરીબને તેમાં જરાએ રસ પડતો નહોતો. અંતે જ્યારે ગૃહસ્વામીએ કહ્યું. “સાહેબ! તમે પણ કંઈ વાત કરોને, મુંગા કેમ હિલા છો?” ત્યારે તે ગરીબ ભૂખ્યા મુસાફરે કહ્યું—સાહેબ, હું ગરીબ ભૂખ્યો માણસ છું. મને કંઈ ખાવાને આપો, વાતોથી પેટ ભરાશે નહિ. ખાવાનું આપશો તો મારી ભૂખ ભાંગશે.” ત્યારે ગૃહસ્વામીએ ખાવાનું આપવા માટે સેવકને હુકમ કર્યો. સુદૂર પાથરવામાં આવ્યો, ખાવાની વસ્તુઓ ગોઠવવામાં આવી, પણ કાષ્ઠએ તેને ખાવાને જણાવ્યું નહિ. એટલામાં સેવક આવીને બોલ્યો “સાહેબ, હજી “કાફી” તૈયાર થયા નથી, માટે જરા થોભી જાઓ.” ગૃહસ્વામીએ પોતાના

મહા૦ શેખ સા'દીને મુસાફરીના અનુભવો. [૨૩

સેવકના વચનને અનુમોદન આપતા કહ્યું, 'હા, સાહેબ! જરા થોભી જશો, “કોફતા” તૈયાર થાય છે.” ત્યારે તે ભૂખ્યા ગરીબે કહ્યું:—

“કોફતા દર મફરએ માગો મુખ્બાર,”

“કોફતારા નાને-તિહી કોફતારત.”

ભાવાર્થ:—“મને કોફતાની જરૂર નથી, ભૂખ્યા માણસને માત્ર રોટલાજ કોફતા સમાન છે.”

એક સમયે હું મારા સ્નેહી-મનુષ્યની કિંમત. બંધુઓથી છૂટો થઈ કિલસ્તીનના જંગલમાં રહેવા લાગ્યો, તે સમયે મુસલમાનો અને ચાહુદીઓ લગ્ન લગાડી થતી હતી, એક દિવસે મને ચાહુદીઓએ કેદ પકડી ખાડી ખોદવાના કામે લગાડ્યો. હું તે અવસ્થામાં કેદ હતો, થોડા દિવસો વિત્યા બાદ એક ધનાઢ્ય ગૃહસ્થ કે જે મને ઓળખતા હતા તેમને મારા ઉપર દયા આવી તેથી ૧૦ દિનાર આપી મને કેદથી મુક્તિ અપાવી પોતાને ઘેર લઈ આવ્યા. કેટલાક દિવસો પછી પોતાની પુત્રી સાથે મારા લગ્ન કરાવી આપ્યા. તે સ્ત્રી બહુ કંકશા હતી. આદર સત્કાર તો બાબુએ રહ્યું, પણ તેણી એક દિને ક્રોધીત

થઈ બોલી, કેમ સાહેબ! તમે તેજ માણસ છો કે
જેને મારા પિતાએ ૧૦ દિનાર આપી ખરીદ્યા. મેં
કહ્યું હા, હું તેજ માણસ છું કે તમારા બાપે મને
૧૦ દિનારમાં ખરીદી તમારા હાથમાં ૧૦૦ દિનારે
વેચ્યા છે. આ તો તેજ કહેવત યદ્ય કે એક ધર્મ-
નિષ્ઠ પુરૂષે એક બકરી દયા ભાવે રૂપીઆ આપી
છોકરી ઘેર લાવ્યા બાદ તેનેજ ખીજા દિવસે કાપી
મારી ખોરાક કર્યો.

મને ચાર ભિક્ષુક મુસાફરો
અબાણ મુસાફર. રસ્તે મળ્યા. હું એકલો મુસા-
ફરી કરી રહ્યો હતો, મેં
તેઓને કહ્યું કે મને પણ તમો સાથે લઈ લ્યો.
ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે-અમારી સાથે તમને મુસાફ-
રીએ લઈ જઈ ન શકીએ. ત્યારે મેં તેઓને કહ્યું
કે ભિક્ષુકો પવિત્ર મનના હોવા જોઈએ, તમારે એવા
ઉત્તર આપવો ન ઘટે. ત્યારે તે ભિક્ષુકોમાંથી
એક જણ બોલ્યો કે, અમો કાષ્ઠપણ અબાણ
માણસને સાથે કદીએ મુસાફરીએ ન લઈ જઈએ
એવી અમારી પ્રતિજ્ઞા છે, કારણ કે અગાઉ અમોએ
એક મુસાફરને સાથે લીધો હતો, પણ જ્યારે અમો

મહા૦ શેખ સા'દીને મુસાફરીના અનુભવો. [૨૫.

એક કિલ્લાના દ્વારે પહોંચ્યા ત્યારે તે અઝાણ મુસાફર અમારો લોટો લઈ લઘુ શંકાએ ગયો. ગયો તે ગયોજ, પછી તે દેખાયોજ નહિ. પણ તેણે એટલાથી સંતોષ ન માનતા કિલ્લામાં જઈ કંઈ ઝવેરાતની ચોરી કરી, જે કારણે અમને કેદ કરવામાં આવ્યા. બહુએ શ્રમ અને તપાસ પછી તે લુચ્ચો પકડાયો અને અમે છુટવા પામ્યા. ત્યારથી અમે એવો નિશ્ચય કર્યો છે કે કોઈ અઝાણ મુસાફરને મુસાફરીમાં સાથે રાખવો નહિ.

“ખુરાસાન” ના યુવકો સાથે ખાય તે મરે. બિશ્વકો મુસાફરી કરી રહ્યા હતા. તેઓમાંથી એક વૃદ્ધ જે દિવસના અંતરે ખોરાક લેતો ત્યારે ખીન્ને યુવાન દિવસમાં ત્રણ વાર જમતો. ભોગ સંભળે તેઓ મુસાફરી કરતા કોઈ જંગલમાં જઈ પહોંચ્યા, ત્યાં તેઓ જાસૂસ છે એવી શંકાએ પકડાયા અને એક કેદખાનામાં કેદ રખાયા. જે સપ્તાહ પછી રાત્રીને ખબર પડી કે તેઓ મુસાફર છે અને નિરપરાધી છે તેથી તેઓને છોડી મેલવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો. કેદખાનાનું દ્વાર ઉઘડવામાં આવતાં તે યુવાન મરણ પામેલો જણાયો અને તે વૃદ્ધ જીવતો હતો. તેથી

લોકોમાં ઘણીએ ચર્ચા થવા પામી. એટલામાં એક બુદ્ધિમાન પુરૂષ તે રસ્તેથી જતો હતો તેણે કહ્યું કે એમાં આશ્ચર્ય શું છે? જો એ જીવતો નિકળતે તો આશ્ચર્ય કરવું વ્યાજબી ગણાત.

એક વર્ષે હાજીઓના કાફલામાં હાજી તે ઉંટોજ ફાટ પડી ગઇ. હું પણ તેઓ છે? + + + સાથે યાત્રા કરી રહ્યો હતો.

અમોએ ખુબ લડાઇ કરી; એક ઉંટવાળાએ અમારી આ દશા જોઇ પોતાના એક સાથીને કહ્યું, ‘ખેદની વાત છે કે શેતરંજના પ્યાદાઓ તો જ્યારે મેદાન પાર કરી જાય છે, ત્યારે તેઓ વજીર થવા પામે છે, પણ ‘હાજી’ પ્યાદાઓ જેમ જેમ આગળ વધતા જાય છે તેમ તેમ અગાડિ કરતા પણ વધુ ખરાબ થતા જાય છે.’ તેણે હાજીઓને કહ્યું,—“તમે શું હજ કરશો. હાજી તો આ તમારા ઉંટોજ છે કે જેઓ કાંટાઓનું દુઃખ સહન કરતા ભાર ઉંચકી મુસાફરી કરે છે.”

રોમ દેશમાં એક સાધુ મહા-સત્કારમાં સ્વાગત તમાની પ્રશંસા સાંભળી અમો કે ભોજન? + તેમને મળવા ગયા, તેમણે અમારી આગતા સ્વાગતા કરી,

મહા૦ શેખ સા'દીને મુસાફરીના અનુભવો. [૨૭

પરંતુ ખાવાનું આપ્યું નહિં. રાત્રે તેઓ પોતાની માળા ફેરવતા રહ્યા, પણ અમને ક્ષુધાનાં કારણે નિંદ્રા ન આવી. બીજા દિને સવાર થઇ ત્યારે પુનઃ તેઓએ પ્રથમ જેવું આગત સ્વાગત કરવાનું આરંભ્યું. તેથી અમારા એક બોલકણા મિત્રે કહ્યું,— “મહાત્મન! અતિથિ માટે આ સત્કારથી વધુ જરૂર તો ભોજનની છે. ભલા! એવી ઉપાસનાથી કદી ઉપકાર થઇ શકે કે જ્યારે ધરમાં કેટલાક અતિથિઓ ભૂખ કારણે પાસાં બદલતા હોય?”

એક સમયે મેં એક મનુષ્યને સિંહપર સ્વારી. સિંહપર સ્વાર થએલો જોયો. ભયથી હું કંપી ઉઠ્યો. તેણે મારી આ દશા જોઈ હસ્તા કહ્યું—“સા'દી બહીએ છે જ્ઞાને? આ કોઇ આશ્ચર્યની વાત નથી. જે મનુષ્ય ઇશ્વર આજ્ઞાથી ભૂખ ન ફેરવે તો તેની આજ્ઞાથી કોઇ ભૂખ ફેરવી શકેજ નહિં.

ત્રીસ ચાલીસ વર્ષ સૂધી ભ્રમણ સા'દીનું શિરાઝ. કરવા પછી સા'દીને પોતાની માં પુનરાગમન. જન્મભૂમીનું સ્મરણ થયું. જે સમયે તેઓ શિરાઝથી નિકળ્યા

હતા, ત્યારે ત્યાં અશાંતી પથરાએલી હતી. એ કુદશાના પરીણામે તેમજ વિદ્યા લાભની ઇચ્છાએ પ્રેરીત થઈ સા'દીએ દેશ ત્યાગ કર્યો હતો. પણ શિરાઝની હવે તે દશા નહોતી. સા'દ ખીન જંગી મૃત્યુ પામી ચૂક્યો હતો, તેનો પુત્ર અતાબક અબૂ-બક્ર રાજગાદી ઉપર હતો, એ ન્યાયપ્રિય અને રાજ-કાર્યકુશળ રાજા હતો. તેના સુશાસને દેશની બગડી ગએલી સ્થિતિને અવશ્ય સુધારી હતી. શેખ સા'દી સંસારને જોઈ અનુભવ લઈ ચૂક્યા હતા. અવસ્થા પણ એટલી થવા આવી હતી કે જ્યારે મનુષ્યને એકાંતવાસની ઇચ્છા થવા લાગે છે અને સંસારિક ઝઘડાઓથી મન ઉદાસીત થઈ જાય છે. અનુમાનથી કહી શકાય છે કે શેખ સા'દી લગભગ ૭૦ વર્ષની વયે શિરાઝ ખાતે પાછા વળ્યા હતા. શેખ સા'દીની પધરામણી વેળાએ આવકાર આપવા માટે રાજા તથા પ્રજા ઉમ્મયે ઉત્સાહભર્યો ભાગ લીધો હતો. પણ શેખજીએ તો એકાંતમાં રહેવાનું વધારે પસંદ કર્યું, અને તેણે પોતાનો મોટો સમય એકાંતવાસમાં વિતાવવા લાગ્યા. જે સંબંધેનો ઇશારો તેમણે પોતાના ગુલીસ્તાનની પ્રસ્તાવનામાં કર્યો છે, તેઓ રાજ દર-બારમાં બહુજ ઓછા આવતા જતા, તેમજ સમા-

મહા ૦ શેખ સા'દીને મુસાફરીના અનુભવો. [૨૯

જથી પણ તેઓ છેટાજ રહેતા. એનું વિશેષ કારણ એ પણ હોઈ શકે કે રાજ અતાબક અબૂબક્રને વિદ્વાનોની કેટલાક અંશે ચીઠ હતી. રાજ તેવાઓનેજ પાખંડી અને લુચ્ચા ગણતો. અનેક સર્વ સામાન્ય વિદ્વાનોને તેણે દેશપાર કર્યા હતા, ત્યારે તે વિરૂદ્ધ અનેક મૂર્ખ અને અભણ અજ્ઞાન ફકીરોની તે આગતાસ્વાગતા કરતો. જેટલો વધારે અભણ ફકીર હોય તેટલીજ તેની વધારે કિંમત અને કદર કરતો. શેખ સા'દી વિદ્વાન હતા, અને મુલ્લા પણ હતા; જો તેઓ પ્રજામાં બેળાતે અને તેમની સાથે હરફર કરતે તો જરૂર તેમના ગૌરવમાં વધારો થતે અને લોકો તેમને વધુ માન આપતે; અને બાદશાહને તેમનાથી ખીંક રહેતે. અને જો તેઓ રાજ દરબારના ઉપાસક થતે તો વિદ્વાનો તેમના ઉપર કટાક્ષો કરતે, એની ના પાડી શકાય નહિં. તેથીજ સા'દી રાજ અને પ્રજાથી દુર રહ્યા, અને તેમાં તેઓ પોતાનું કલ્યાણ સમજતા વળી તટસ્થ રહી તેઓ ઉભયના કૃપાપાત્ર થઈ પડ્યા. તેમણે ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાનની રચના શિરાઝમાંજ કરી છે, બંને પુસ્તકોમાં સા'દીએ મૂર્ખ સાધુ અને ધુનારા ફકીરોની બહુજ સારી રીતે ખબર લીધી છે અને રાજ-બાદશાહને પણ ન્યાય

તથા ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો છે. અંધશ્રદ્ધા ઉપર તેમણે અનેક સ્થળોએ કટાક્ષો કર્યા છે. તેમનું તાત્પર્ય એ હતું કે અતાબક અબૂબક સચેત થઈ જાય અને વિદ્વાનો સાથે દ્રોહ કરતો અટકે. સા'દીને રાજા કરતા યુવરાજા ઉપર વધારે સ્નેહ હતો. તેનું નામ ફખરુદ્દીન હતું. તે બગદાદના રાજા પાસે કંઈ નજરાણું લઈને ગયો હતો અને શિરાઝ ખાતે જ્યારે તે પાછો ફરતો હતો, ત્યારે તેને માર્ગમાં બાદશાહના મરણના સમાચાર મળ્યા. યુવરાજા મોટો પિતૃભક્ત હતો. તે પિતાના મરણના સમાચાર સાંભળી માંદો પડ્યો અને શોકાવસ્થામાં માર્ગમાં મરણ પામ્યો. આ બંને મૃત્યુના કારણે શેખ સા'દીને એટલો બધો શોક થયો કે તેઓ શિરાઝથી પુનઃ નિકળી પડ્યા.

દેશ ત્યાગ કરવા સમયે તેમણે આ પદ લખેલું;—
 દિલમ અઝ સોહમતે, શિરાઝ બકુલ્લી બેંગેરેફત;
 વખત આન અસ્ત પુરસી, ખખર અઝ બગદાદમ.
 સા'દીયા હુખ્ખે વતન, ગરચે હદીસ અસ્ત સહિહ;
 નતવાન મર્દ બે સખ્તી, કે મન ઈન્જા ઝાદમ.”

ભાવાર્થ:—મારું હૃદય શિરાઝથી ઉડી ગયું છે, અને હવે તે સમય આવ્યો છે કે બગદાદની ખખર મને

મહા ૭ શેખ સા'દીને મુસાફરીના અનુભવો. [૩૧.

પૂછો . સા'દી સ્વદેશ પ્રત્યે પ્રેમ રાખવાની વાત જો કે ખરી છે, પણ હું જન્મભૂમી ઉપરના દુઃખને સહન કરી શકતો નથી.

સા'દી ઘણા દિવસો સુધી દેશ પર્યટન કરતા રહ્યા. એમ જણાય છે કે તેઓ કેટલાક સમય પંછી ફરી શિરાઝ ખાતે આવ્યા હતા. કારણ કે તેમનું અવસાન શિરાઝમાંજ થવા પામ્યું હતું. તેમની કબ્ર હજી સુધી દેખાય છે. લોકો તેની ઝિયારત (દર્શન) કરવા જાય છે પણ તેમના વંશ સંબંધે કંઈ વિગત મળતી નથી. સમ્ભવ છે કે સા'દીનું મૃત્યુ ૧૨૯૧ ઇસ્વીના લગભગ થવા પામ્યું હતું. તે સમયે તેમની અવસ્થા ૧૧૬ વર્ષની હતી. લાગ્યેજ કોઈ સાહીત્ય સેવકે ૧૧૬ વર્ષનું લાંબું જીવન ભોગવ્યું હોય ! *

*શેખ સા'દીના જન્મ અને મરણ તારીખ સંબંધે જુદા જુદા લેખકો મતભેદ ધરાવે છે, તેથી તેમની વય સંબંધે પણ મતભેદ છે, થોડાક લખનારાઓએ લખેલ ઇસ્વી સર્વત્ર અત્રે આપત્રામાં આવે છે.

લખનારનું નામ.	જન્મ.	મરણ.
એલ. કારમન, ખાઈગ.	૧૧૯૩.	૧૨૯૧.
એ. સી. પી.	૧૧૭૫.	૧૨૯૧.
શ્રીયુત પ્રેમચંદ.	૧૧૭૨.	૧૨૯૮.
એ હાર્ટ એડવર્ડઝ.	૧૧૭૫.	
ડી. એફ. મુલ્લા	૧૧૭૫.	૧૨૯૧.

સા'દીના પ્રેમીઓમાં અલાઉદ્દીન નામનો એક બહુજ ઉદાર ગૃહસ્થ હતો. જે દિવસોમાં યુવરાજ કૃષ્ણ-દીનના મૃત્યુ પછી શેખ સા'દી બગદાદ ગયા હતા, ત્યારે અલાઉદ્દીન ત્યાંના સુલતાન અબાકાખાનો વજીર હતો. એક દિવસે માર્ગમાં તે સા'દીને મળ્યો. તેણે સા'દીને બહુજ માન આપ્યું. તે સમયથી તે અત્યંત કાળજી પૂર્વક સા'દીની બક્તિ અંત સુધી કરતો રહ્યો. સા'દી તેના આપેલા દાનમાંથી ગરીબોને દાન કરતા હતા. એક દિવસે એમ થયું કે અલાઉદ્દીને પોતાના ગુલામ સાથે સા'દીને ૫૦૦ દિનાર મોકલ્યા. ગુલામ જાણતો હતો કે શેખ સાહેબ કદી કાંઈ ચીજને ગણતા નથી. તેથી તેણે લુચ્ચાઈ કરી ૧૫૦ દિનારો તેમાંથી કાઢી લીધા. સા'દીએ અલાઉદ્દીનને ધન્યવાદ આપવા માટે એક કવિતા લખી મોકલી જેમાં ૩૫૦ દિનાર મળ્યાની વિગત લખી હતી, અલાઉદ્દીન તે કવિના વાંચી બહુજ લજ્જત થયો અને તે ગુલામને દંડ કર્યો, તેમજ શિરાઝ ખાતે પોતાના એક મિત્રને અલાઉદ્દીને લખી મોકલ્યું કે શેખ સા'દીને ૧૦ હજાર દિનાર આપો પણ અલાઉદ્દીનનો એ પત્ર પહોંચે તે અગાઉ એ દિવસ ઉપર તેમના મિત્ર પરલોકવાસ પામ્યા હતા. દિનાર પછી કાણુ આપે? તે પછી અલાઉદ્દીને પોતાના એક પરસ

મહાં શેખ સા'દીને મુસાફરીના અનુભવો. [૩૩.

વિદ્યાસું મનુષ્યના હાથે સા'દી પાસે ૫૦ હજાર દિનાર
મોડવાગ્યા, આ ધતથી સા'દીએ એક ધર્મશાળા ખંધાવી
અને મરણ સુધી શેખ સા'દી આ ધર્મશાળામાં નિવાસ
કરતા રહ્યા, અને તેમાંજ હાલ તેમની સમાધી (કબ્ર) ,
છે. એ સ્થળને સા'દીયહુ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

મહાત્મા શેખ સા'દોની
રચના અને તેનું મહત્વ.

ખંડ ૩ નો.

ગુલ્લીસ્તાન અને બોસ્તાનની
× × × × રચના.

૧,૭૫,૦૦૦ રૂપીઆની કિંમતનું
× × × ગુલ્લીસ્તાન.

જુદા જુદા કવિ તથા લેખકો સાથે
× × × સરખામણી.

ગુલ્લીસ્તાનની પ્રસ્તાવના. *

સા'દીએ રચેલા ગ્રંથોની સંખ્યા
 ગુલીસ્તાન અને ૧૬ થી અધિક છે. તેમાંના
 બોસ્તાનની X ચાર ગ્રંથો કેવળ ગઝલોના છે.
 રચના. X એકાદ ગ્રંથમાં કસિદાઓ છે

જેમાં સમય સમયના બાદ-
 શાહો અથવા તેમના વજીરોની પ્રશંસા છે તેમાંની
 એક અરેબીક ભાષામાં છે. બે ગ્રંથો ભક્તિ માર્ગ
 ઉપર લખાયા છે, તેમની દરેક રચનામાં મોલિકતા
 અને તેજ વિદ્યમાન છે. અનેકાનેક સુપ્રસિદ્ધ મોટા
 કવિઓએ સા'દીને ગઝલોના રાજ તરીકે ઓળખા-
 વ્યા અને માન્યા છે, તોએ સા'દીની ખ્યાતી તેમજ
 કિર્તિ વિશેષ કરીને તેમના “ગુલીસ્તાન” અને
 “બોસ્તાન” ઉપર નિર્ભર છે. સા'દીએ સદાચારનો

મન શીખ સા'દીની રચના અને તેનું મહત્વ. [૩૭

ઉપદેશ કરવા જન્મ લીધો હતો; તેમના કનિદા અને ગઝલોમાં પણ એજ ગુણ પ્રધાન છે. તેમણે કસિદાઓમાં ભાટપાણું કર્યું નથી, ખોટા વખાણો કર્યા નથી, તેમજ ગઝલોમાં વિયોગ અને મીઠન, કમર અને વાજો તથા આંખ વગેરેના દુઃખડાને તેઓ રડ્યા નથી. ક્યાંયે સદાચાર અને વિનયનો તેમણે ત્યાગ કર્યો નથી. “ગુલીસ્તાન” અને “ખોસ્તાન”ની વાતજ શી કરવી? તેમાં તો સદાચાર અને રૂડી શીખ સિવાય કંઈ છેજ નહિં. ઉપદેશ અને શીખામણના વિષયને આજકાલના લેખકો શુષ્ક સમજે છે. ઉભય પુસ્તકોને ફારસી સાહિત્યના સૂર્ય અને ચંદ્રની ઉપમા આપવી તે અયોગ્ય તો નથીજ. ઉપદેશ એ વિષય હમેશાં પોતાના કડવા અને નીરસ વાતોના લીધે અપ્રિય છે. શીખામણ કોઈને પણ ભાગ્યેજ સારી લાગે, તેથીજ વિદ્વાનોએ આ કડવા અને નીરસ ઔષધને અન્ય માર્ગોદ્વારા થોડું થોડું પીરસવાનું ઉચિત માન્યું છે. કોઈ ચીલ કાગડાની વાતો લખે છે, કોઈ કલ્પીત કથાઓ વહે છે, ત્યારે કોઈ મિઠાં મરી સાથે વસ્તુ પીરસે છે, પણ સા'દીએ આ દૃઢિ કાર્યને એવી વિલક્ષણ દુશળતા અને શુદ્ધિમતાએ પુરો કર્યો છે કે તેમના ઉપદેશો મૂળ કાન્ય કરતાં

પણ વિશેષ સરસ અને સુખોદક થઇ પડ્યા છે. એવી ચતુર ઉપદેશક કદાચિત કોઈ અન્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયો હોય.

સાંદીમાં સર્વોત્તમ ગુણુ વાઙ્મનિપૂણતાનો હતો. જે સ્વભાવિકજ હોય છે, તેની ઉદ્દાગથી પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેઓ જે વિષય ઉપર લખે છે, તેનું વર્ણન એવા તો ભાવપૂર્ણ ઉત્કૃષ્ટ શબ્દોમાં કરે છે કે જેની કલ્પનાએ અન્ય કરી શકે નહિ. તેમાં કટાક્ષ કરવાની ગુપ્ત પણ પ્રખળ શક્તિ સાથે સાથે એવી માર્મિકતા હોય છે કે જેથી વાંચનારા અને સાંભળનારાઓ મુગ્ધ થઇ જવા પામે છે. ઉદાહરણ—એ ખીના કે પેટ પાષી છે, અને તે કારણે મનુષ્યને અનેક સંકટો ખમવા પડે છે. તેનું વર્ણન સાંદી આ પ્રમાણે કરે છે:—

“અગર જૌરે શિકમ ન ખૂદે,
હેય મૂર્ગ દર દામ ન ઉફતાદે,
બલિક સૈયાહ ખૂદ દામ ન નિહાદે.”

ભાવાર્થ—“આ પેટની જે ચિંતા ન હોત તો કોઈ ચકલી જલમાં સપડાતેજ નહિ, તેમજ કોઈ શિકારી જલજ પાથરને નહિ.”

મ૦ શેખ સા'દીની રચના અને તેનું મહત્વ [૩૯

એજ પ્રકારે આ બીજાને કે ન્યાયાધિશ પણ લાગ્યને વશ થઈ જાય છે, તેનું વર્ણન તેઓ આ પ્રકારે કરે છે:—

“હમા કસરા દન્દાં બતુશી કુન્દ ગન્દહ.

મગર કાઝિયાંરા બાશરીના!”

ભાવાર્થ—“અન્ય મનુષ્યોના દાંતો ખટાશથી ઢીલા થઈ જાય છે, ત્યારે ન્યાયાધિશોના મીઠાદંથી!”

શેખ સા'દીને લખવાનું એ હતું કે બિલ્લા માંગવી જે નિન્દા કર્મ છે, તેનો અપરાધ કેવળ ફકારો ઉપર નહિ, પણ અમીરો ઉપર પણ છે, તેને તેઓ આ પ્રકારે લખે છે:—

“અગર શુમારા ઇન્સાફ બુદે વ મારા કનાઅત,
રસ્મે સવાત અઝ જહાંન બરખાસ્તે.”

ભાવાર્થ—“જો તમારામાં ન્યાય હેત અને અમારામાં સંતોષ, તો સંસારમાંથી માંગવાની પ્રથાજ ઉડી જત.”

તેમના પ્રધાન ગ્રંથ ગુલીસ્તાન અને બેસ્તાનનો બીજો ગુણ તેની સરળતા છે. તેમાં એક પણ વાક્ય નીચે લખાયો નથીજ. વળી લખા એવી તો મધુર

અને સરળ છે કે જેથી આશ્ચર્ય થાય છે. સાધારણ લેખક જ્યારે રસમય અને મધુર ભાષા લખવાની ચેષ્ટા કરે છે, ત્યારે તેમાં કૃત્રિમતા આવી જાય છે, પણ સા'દીએ સરળતા અને સમજાવટનું એવું મિશ્રણ કર્યું છે કે જે આજ સુધી કોઈ અન્ય લેખક ભાગ્યેજ કરી શક્યું હશે. તેમની શૈલીનું અનુકરણ કરવા શું કોઈ સાહસ આજે પણ કરી શકે છે? જેઓએ સાહસ કર્યું છે, તેઓ તેમાં નિષ્ફળ નિવડ્યા છે. જે સમયે ગુલીસ્તાનની યોજના થઈ તે સમયે ફારસી ભાષા બાલ્યાવસ્થામાં હતી તે કોઈ પણ પ્રકારે ખેડાઈ જ નહોતી. પદ્યનો તો પ્રચાર થયો હતો, પણ ગદ્યનો પ્રચાર તો માત્ર વાતચીત અને બજારોમાં હતો. તેથીજ સા'દીને પોતાનો માર્ગ પોતાનેજ ખોળી કાઢવો પડ્યો. તેઓ ફારસી ગદ્યના જન્મદાતા કહેવાય છે આ તેમની અદ્ભુત પ્રતિભા છે કે આજે ૬૦૦ વર્ષ ઉપરાંત થયા તોએ તેમની ભાષા સર્વોત્તમ ગણવામાં આવે છે. તેમના પછી અનેક પુસ્તકો ગદ્યમાં લખાયા પણ તે પુસ્તકોની ભાષાને જૂની પુરાણી ભાષા હોવાનું કલંક લાગવા પામ્યું. ગુલીસ્તાન જેની રચના છ સદી ઉપર થવા પામી હતી, તે આજે પણ ફારસી ભાષા સાહિત્યની શોભા અને તેનું

મન શેખ સા'દીની ચમના અને તેનું મહત્વ. [૪૧

શૃંગાર સમજવામાં આવે છે. સા'દીની ભાષા ઉપર સમયનો કંઈ પ્રભાવ પડ્યોજ નથી.

સાહિત્ય સંસાર અને કવિ વર્ગમાં એવું બહુજ ઓછું જોવામાં આવે છે કે એકજ વિષય ઉપર ગદ્ય અને પદ્યના બે ગ્રંથોમાં ગદ્યરચના અધિક શ્રેષ્ઠ હોય. પરંતુ સા'દીએ તેમ કરી દેખાડ્યું છે. બોસ્તાન અને ગુલીસ્તાન ઉભયમાં નીતિ બોધનોજ વિષય લેવામાં આવ્યો છે. પણ જે આદર પ્રચાર ગુલીસ્તાનનો છે, તે બોસ્તાનનો નથી. બોસ્તાનની સરખામણીમાં આવી શકે એવા કેટલાક ગ્રંથો ફારસી ભાષામાં વર્તમાન છે. મસનવી,* સીકંદરનામા‡ અને શાહનાંમા + આ ત્રણે ગ્રંથો ઉંચકાટીના છે અને તેમાં યદ્યપી શબ્દ યોજના, કાવ્યસૌંદર્ય, અલંકાર અને વર્ણન-શક્તિ બોસ્તાનથી અધિક છે, તથાપી તેની સરળતા અને તેવા ગુપ્ત કટાક્ષો તેમાં નથી. ત્યારે ગુલીસ્તાનની સરખામણીમાં આવી શકે એવું એકે પુસ્તક ફારસી ભાષામાં છેજ નહિ; તેનો વિષય નવો નથી.

* મૌલાના જલાલુદ્દિન રૂમીનું મહાકાવ્યલક્ષિતના વિષયમાં.

‡ નિઝામીનું કાવ્ય, સીકંદર શાહનાં ચરિત્ર વિષયમાં.

+ ફિરોઝીનું અપૂર્વ કાવ્ય, દરેક દેશના બાદશાહોના વિષયમાં. તે ફારસી મહાભારત છે.

સાંદી પછી સેંકડો પુસ્તકો નીતિ ઉપર લખવામાં આવ્યા છે. તેમાં જે કાંઈ ચમત્કાર છે તે સાંદીના ભાષા લાલિત્ય અને વાક્યચાતુરીનું પરિણામ છે. તેમાં ઘણીએ એવી કથાઓ છે કે જે ઘટનાઓ તે પ્રમાણે સ્વયં લેખકે અનુભવી છે, તેથીજ તેમાં એવી સજીવતા અને પ્રભાવોત્પાદકતાનો સંચાર થઈ ગયો છે જે કેવળ અનુભવથીજ થઈ શકે છે.

સાંદી પ્રથમ એક સાધારણ કથા યોજે છે પણ તેના અંતમાં એક એવી ગુપ્ત કટાક્ષ સાથે મમંભેદી વાત કહી નાખે છે કે જેથી આખી કથા અલંકૃત થઈ જાય છે યુરોપના સમાલોચકોએ સાંદીની તૂલના “હોરેસ”* સાથે કરી છે અને અંગ્રેજ વિદ્વાનોએ તેને એશીયાના શેક્સપીયરની પદ્ધિ આપી છે. એથી વિદીત થાય છે કે યુરોપમાં પણ સાંદીનું બહુજ સાદું માન છે. “ગુલીસ્તાન”ના લેડીન ફ્રેન્ચ, જર્મન, રૂઝ અંગ્રેજી, તુર્કી આદી ભાષાઓમાં એક નહિ પણ અનેક અનુવાદો થયા છે. ભારતિય ભાષાઓમાં ઉર્દુ, ગુજરાતી, બંગાળીમાં તેના અનુવાદો થઈ ચુક્યા છે. સંસારમાં એવા થોડાજ ગ્રંથો છે, જેને આટલું આદર મળવા પામ્યું હોય.

* હોરેસ યુનાનનો સર્વ શ્રેષ્ઠ કવિ માનવામાં આવે છે.

† “ગુલીસ્તાનના થયેલા અનુવાદો” જુઓ.

મં શેખ સા'દીની રચના અને તેનું મહત્વ. [૪૩

દારસી ભાષામાં સંખ્યાબંધ
૧,૭૫,૦૦૦ રૂપી- હસ્ત લિખિત ગ્રંથો છે, તે
આની કિંમતનું દારસી સાહિત્યના પ્રેમીઓએ
ગુસ્તીસ્તાન. + અનેક વેળા જોયા હશે. ઘણાં
ગ્રંથો તો મુદ્રિત હોવા છતાંયે
સાહિત્ય અને કલા પ્રેમીઓ તેવા ગ્રંથોને મુંદર અદ-
શેમાં લખાવી તેની ચારે દિનારીઓ • રંગબેરંગી
શાહીથી ચિત્રાવી તેને અલિમાન સાથે પોતાની
મિલકત સમાન ગણી સંગ્રહી રાખે છે. ઇરાન અને
ઇરાકમાં અનેક મુદ્રિત સમ્પત્તિશાળીઓ છે કે
જેમની પાસે દ્રવ્યમાં સિદ્ધા બદલ એવા સુંદર નક-
શીના હસ્તલિખિત ગ્રંથો છે. યુરોપે મહાન ફિલ-
સૂફ કવિ ઉમર ખૈયામની રૂબાયતો શૃંગારવામાં
લાખો રૂપીયા ખર્ચ્યા છે, તેમજ તે મારે ખૂબ શ્રમ
વેડી એ દિશામાં પોતાની નામના જમાવી છે. ઉમર
ખૈયામની રૂબાયતો તેવા શૃંગારેલા ગ્રંથની સહુથી
મેંઘી અથવા વધુ કિંમત રૂપીયા ૨૦,૦૦૦ થી વધુની
હશે નહિ. એ કિંમત ઉમર ખૈયામની રૂબાયતો નથી,
પણ તેની લોકપ્રિયતાની છે, તેમજ તે ઉપર ચિતા-
રાઓએ વેરેલા શ્રમની છે. હિંદ ચિત્રકળામાં સારી
પ્રતિષ્ઠા મેળવવા ભાગ્યશાળી થયું છે; તેના અનેક

ઉદાહરણો આપી શકાય તેમ છે, આપણે એ વિષયને અત્રે વિસ્તાર પૂર્વક તંપાસીશું નહિં; કારણકે આ પુસ્તકનો એ વિષય નથી. માત્ર એકજ ઉદાહરણ બસ થશે:—

શહેનશાહ જ્યોર્જ પાંચમાં જ્યારે ૧૯૦૪ ની સાતમાં પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ તરીકે હિંદમાં પધાર્યા હતા ત્યારે એક ગંજવર પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું હતું, એ પ્રદર્શનમાં અનેક જાણવાન્નેગ કળા હુન્નરને લગતી વસ્તુઓ હતી, ત્યારે પ્રદર્શનના પુસ્તક વિભાગમાં અલવારના મહારાજા તરફથી મહાત્મા શેખ સા'દીના “ગુલીસ્તાન”ની એક નકલ મૂકવામાં આવી હતી, જેની કિંમત રૂ. ૧,૭૫,૦૦૦ ની અંકાઈ હતી. “ગુલીસ્તાન”ના એ ગ્રંથ સંગ્રહે નીચે મુજબનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હતું:—

“દિલ્હીના આગા મિરાઝને હાથે સુંદર અક્ષરે લખાએલ શેખ મસલહુદ્દીન “સા'દી”ના “ગુલીસ્તાન”ની એક નકલ. આ ગ્રંથનું એક પાનું લખવા માટે પંદર પંદર દિવસનો સમય લેવામાં આવ્યો હતો અને એ ગ્રંથ બાર વર્ષ સંપૂર્ણ લખાઈ રહ્યો હતો. આ ગ્રંથના દરેક પાના ઉપરની નકશી દિલ્હીવાળા તાથા-

મં શેખ સા'દીની રચના અને તેનું મહત્વ. [૪મ

શાહ અને કરીમ અગદુત્ત રહેમાને હાથે તૈયાર કરાવવામાં આવ્યા હતા. દરેક પાના ઉપર ચંદ્ર સાથે જે ચિત્રો બેવામાં આવે છે, તે પ્રત્યેકને રંગતા બેથી ચાર દિવસનો સમય લાગતો હતો. દિલ્હીવાલા કરીમ અહમદના હાથે ગ્રંથની બાંધણી સારી ન થવાથી, તેના પુત્રોએ ફરીથી એ ગ્રંથની બાંધણી કરી હતી.” *

મહાત્મા શેખ સા'દીએ પોતાના અનુભવ બળે લખેલ ગુલીસ્તાનની મહત્વતા સંપૂર્ણપણે સમજાવવાની શક્તિ આ લેખિનિમાં નથી, તોયે એ ગ્રંથની લોકપ્રિયતા તેના મહત્વની સાક્ષી પૂરે તેમ છે. અલવારના મહારાજ પાસેના ‘ગુલીસ્તાન’ની પોણા બેઝાખ

* ૧૯૦૪ ના મજદૂર પ્રદર્શનના પુસ્તક-વિભાગમાં મહાત્મા શેખ સા'દીના ગુલીસ્તાનની કિંમત પોણા બેઝાખની અંકાઈ હતી. ત્યારે એજ પ્રદર્શનમાં મહા કવિ હાફિઝે શિરાઝીના ‘દિવાને હાદીઝ’ ની એક સુંદર નકલ મિરઝા હમામ વાદીના હાથે લખાએલ લાહોરવાળા નવાબ ગુલામ મહમુદ સુબહાની તરફથી મૂકવામાં આવી હતી. તેમજ મુરશીદાબાદવાળા સૈયદ હુસેન અલી મિરઝાએ એક બસો વર્ષ ઉપરનું બહુજ સારી રીતે શૃંગારેલું કુરાને શરીફ રબુ કર્યું હતું જેની કિંમત ૩૦,૦૦૦ ની આંકવામાં આવી હતી.

—લેખક.

રૂપીયાની કિંમત, આપણને આશ્ચર્ય પમાડવા કરતા તેની મહત્વના વિષે વધુ લક્ષ ખેંચે છે.

મહાત્મા શેખ સા'દીની સરખામણી જુદા જુદા કવિ મણી જુન જુદા વિદ્વાન લેખકો તથા લેખકો સા- સાથે કરવામાં આવે છે, અને થે સરખામણી. તેમાં શેખ સા'દીને ઉંચ સ્થાન

આપી સાહિત્ય પ્રેમીઓ તેમના ગુણ ગાય છે. ભારત વર્ષના મહાત્મા તુલસીદાસજી સાથે શેખ સા'દીની સરખામણી અનેક લેખકોએ કરી છે, તે સર્વમાંથી એજ સાર કાઢી શકાય છે કે કોઈ યુનાનના હોરેસની તો કોઈ એશીયાના શેકસપીયરની પદ્ધિ શેખ સા'દીને આપે છે. મહાત્મા શેખ સા'દીની લોકપ્રિયતા અને તેમના વિચારોની ઉત્કર્ષતા, તે એટલા ઉપરથીજ સ્પષ્ટ જણાશે કે ગુલીસ્તાન અને ખોસ્તાનના જુદા જુદા લેખકોએ જુદી જુદી ભાષામાં એક નહિ પણ અનેક અનુવાદો કર્યા છે.

શેખ સા'દીના “ગુલીસ્તાન” પછી ફારસી ભાષામાં ત્રણ પુસ્તકો “ગુલીસ્તાન” જેવા પ્રસિદ્ધ થયા છે. મૌલાના અબ્દુલ રહેમાન જામીએ “ખહારે-

મં શેખ સા'દીની રચના અને તેનું મહત્વ. [૪૭

સ્તાન" મજહુદીન ખચારી * એ "ખારેસ્તાન" હાથી ૫૪ કાવ્યાંતી શિરાઝીએ "પરેશાન." એ ત્રણે પુસ્તકો સા'દીના ગુલીસ્તાન પછી પ્રગટ થવા પામ્યા છે. તે પુસ્તકોની સરખામણી લંબાણપૂર્વક હિંદના સુપ્રસિદ્ધ માનનીય કવિ અને લેખક સ્વર્ગવાસી મૌલાના અલતાફ હુસેન "હાલી"એ પોતાના પુસ્તકમાં કરી છે. જેમાં તેમણે જણાવ્યું છે કે જો એ ત્રણે પુસ્તકોની સરખામણી કરવામાં આવે તો સહેજે જણાઈ આવશે કે સૂર્યનો પ્રકાશ આવતા જેમ ચંદ્ર અને દિવાનો પ્રકાશ લોપ થઈ જવા પામે છે, તેમ ગુલીસ્તાન સામે "ખહારેસ્તાન" "ખારસ્તાન" અને "પરેશાન"નો પ્રકાશ ઝાંખો થઈ જાય છે.†

* આ લખનાર અકબરના સમયમાં યુરાસાનથી આવ્યા હતા. ખત્રા યુરાસાનનું એક જાણીતું ગામ છે. શહેનશાહ અકબરના કર્મીન અનુસર "ખારેસ્તાન" તેમણે લખી હતી.

X આ લખનાર લગલગ ૭૫ વર્ષ ઉપર સ્વર્ગવાસ પામ્યો છે. તે વર્તમાનકાળનો એક સર્વથી ઐશ્વર્ય કવિ હતો. ઇરાનવાસીઓ તેને "ખાતી મુશ-શાઅરા" તરીકે ઓળખે છે.

† આ લઘુ પુસ્તકમાં એ સરખામણીને લગતી સમાલોચના લંબાણના બંધે વિસ્તાર પૂર્વક કરી શકાય તેમ નથી.

આજ કાલ પુસ્તકના લેખકો
ગુલીસ્તાનની અને પ્રકાશકો તરફથી પોતાના
પ્રસ્તાવના. પુસ્તકોની પ્રસ્તાવના, એ બોલ,

થોડું ઘણું, લેખક તરફથી, પ્રકા-
શકનો ખુલાસો, પરિચય, નિવેદન વગેરે લખવામાં
આવે છે; આ રીતી નવિન તો નથીજ.

નવિનતા પ્રિય સમાજને કંઈને કંઈ નવું
જોઈએ. એ નિયમાનુસાર પુસ્તકોની પ્રસ્તાવના વગેરે
અનિવાર્યપણે લખવામાં આવે છે. એ નિયમનો મોહ
ભાગ્યેજ કાઢીએ ત્યાગ્યો હોય. છેક પુરાતન કાળના
લેખકોમાં શેખ સાદીએ પણ પોતાના ગુલીસ્તાનની
પ્રસ્તાવના લખી છે. પણ સાદીની એ પ્રસ્તાવના
રહેજ લાંબી છે. જો આજકાલનો કોઈ લેખક
પોતાના ગુલીસ્તાન જેટલા પુસ્તકની પ્રસ્તાવના
ગુલીસ્તાનની પ્રસ્તાવના જેટલી લાંબી અને તેમજ
લખે તો તે લેખક મહાશયની જરૂર વર્તમાન સમા-
જોત્રકો હાંસી કરીને કહે કે “આ તો માથા કરતાં
પાઘડી મોટી” અમને લાગે છે કે ગુલીસ્તાનની માત્ર
પ્રસ્તાવના જો જૂની પાઠવામાં આવે તો તે એક
નાનકડી ચોપડી તરીકે જરૂર દેખાવ આપી શકે.
પ્રસ્તાવનામાં જે વિષય લખાય છે, તે સાદીની

મ. શેખ સા'દીની રચના અને તેનું મહત્વ. [૪૯

પ્રસ્તાવનામાં લખાયું છે, અને તે ઉપરાંત સા'દીએ પ્રસ્તાવનામાં કહ્યું પણની વાતો ફિલસુફી અને ઇશ્વર ભક્તિનો પાઠ પણ ઉમેર્યો છે. તેથી પ્રથમ આપણે ગુલીસ્તાનની પ્રસ્તાવનાની થોડીક વાતો જાણીશું. સા'દી પ્રસ્તાવનામાં લખે છે:—

“તે મહાન શક્તિવાન ઇશ્વરે સૂર્ય, ચંદ્ર, હવા, વાદળાં સરજ્યાં છે, જેના કાર્યક્રમથી વરસાદ, તાપ, પ્રકાશ ઉત્પન્ન થાય છે, અને એના પ્રતાપે મનુષ્યને પોષનાર અનાજ વગેરે તૈયાર થાય છે. એમ એક બીજાની સહાયે, મનુષ્યનું પોષણ થાય છે. આ બધી વસ્તુઓ એા! મનુષ્ય તારી સેવાઓ બજાવે છે. તે એટલા માટે કે તું તારા ઇશ્વરને વિસરે નહિ, તેની સેવાઓથી મૂખ ન ફેરવે, પણ એા! મનુષ્ય જો તું ઇશ્વરનો આ માટે અભાર ન માને, તો તેં અન્યાય કર્યો ગણાય, અને નગુણો કહેવાય.

એક મનુષ્ય જ્યારે પોતાના પાપનો પશ્ચાતાપ કરે છે અને ઇશ્વર પાસે ક્ષમા ચાચે છે, ત્યારે ઇશ્વર તેના ઉપર દયા કરે છે, અને તેના પાપો ક્ષમા કરે છે, એવી રીતે તે ત્રણ વખત પશ્ચાતાપ કરે અને કંકલુદી તથા આજીજી કરી પોતાના પાપ માટે ક્ષમા

ચાહે છે, ત્યારે ઇશ્વરને પણ લજ્જા ઉત્પન્ન થાય છે. તે કહે છે કે “ઓ! શીરસ્તા તું મારા આ ગુનેહગાર બંદાને છોડી દે કારણ એનો મારા સિવાય ખીજો દાઇ નથી, તેની આજીઁ અને કાકલુદીથી મને લજ્જા થાય છે. તેને હું ક્ષમા કરું છું.”

કરમ ખીનો વ લુતકે ખુશવંદગાર,
ગુમાહ બંદહ કરદહ અસ્ત વ ઉ શર્મસાર.

“તે દયાળુ ઇશ્વરની કૃપા જો કે બહો પાપ કરે છે અને તેને (ઇશ્વરને) લજ્જા ઉત્પન્ન થાય છે.”

મિત્ર સગંધે સાંદી કહે છે:—

*ગીત્રી ખુશખુએ દર હમામ રૂંઝો;
રસિદ અઝ દસ્તે મહુખી ખદરત્તમ,
ખેદુ ગુફતમ કે મિશ્કી યા અંખરી;
કે અઝખુએ દિલઆવીએતો મરત્તમ.
ખગુફતા મન ગીત્રી નાચિઝખુદમ;
વ લેકિન મુહની બા ગુલ નિશિસ્તમ.
જમલે હુમનશી દર મન અસર કર્દ;
વગર મન હુમાન ખાફમ કે હસ્તમ.

* ઈરાન અને ઈરાકવાસીઓમાં ન્હાવા સમયે એક પ્રકારની સેદ્દ માગીથી માથું ઘેવામાં આવે છે; તે માગીમાં સુગંધ હોય છે.

ભાવાથ^૧ :—એક દિવસે મને હમાંમમાં (આથમાં) મારા એક મિત્રે સુવાસીત માટી આપી. તે માટીની સુગંધથી હું આશ્ચર્ય પામ્યો, મેં માટીને પુછ્યું.—“અહીં! તું છે શું? તું અંબર છે કે કસ્તૂરી? તારા મધુર સુવાસથી હું આનંદ પામ્યો છું.” માટીએ જવાબ આપ્યો,—“હું અદના માટી છું. તમને જે સુવાસ મુજથી આવે છે, તે માત્ર ગુલાબ મિત્ર સાથે રહેવાનું પરીણામ છે. ગુલાબના સતસંગથી મારામાં પણ સુગંધી ઉત્પન્ન થઈ છે. જોકે હું તો એક નિર્માલ્ય માટી છું, મારામાં વિશેષ શું હોઈ શકે?”

સા'દી ગુલીસ્તાનની રચના ગુલીસ્તાનનો કરવા સમયે પ્રસ્તાવનામાં લખે વિચાર કેમ છે— ઉપજ્યો?

એક રાત્રે હું વિતી ગયેલા સમયનો વિચાર કરતા, જીવન વ્યર્થ ગુમાવ્યા સમયે પ્રશ્નાતાપ કરતો હતો. હું મારા હૃદય દ્વારને અગ્રખીંદુઓથી વિધતો અને મારા જીવન સમયે નીચેના (ખેપ્ત) પદ બોલતો હતો.

હું જોઉં છું તો મારા જીવનમાંથી પ્રતિદિન આસં.ઓછા થતા જાય છે, ત્યારે જીવન કંઈ વધુ

બાકી રહ્યું નથી. માટે ઓ! સાંઢી તારી જીંદગીનાં
 પચાસ વર્ષ તો વહી ગયાં, છતાં તું હજી નિંદ્રામાં
 પડ્યો છે? હવે આ પાંચ દહાડાજ બાકી છે; માટે
 તું સચેત થા અને (બાકી રહેલા દિવસોનો) તેને
 ઉપયોગ ના જવા દે. જે મનુષ્ય સતક્રય કર્યો વિના
 આ લોકમાંથી ફૂટ કરી જાય છે તેને પસંદ
 નું પડે છે. દાખલા તરીકે ફૂટ કરવા માટે નળાસ
 વાગી ગયા અને સામાન બાંધ્યો નહિ. મુસાફરીના
 ઉપાગ્રાણની મીઠી નીંદ્રા પડે ચાલનારને અટકાવે છે.
 જે માણસ આ લોકમાં આવ્યો તે નવી ધમારત
 બાંધે છે, અને તેના પછી તે બીજાના હાથમાં સોંપાય
 છે. બીજા મનુષ્યો તે ધમારતનો લાભ લેશે, પણ
 તે ધમારત કેઈ સાથે લાભ જવનો નથી. માટે જે
 મિત્ર કે જે હંમેશનો નથી તેથી તું દૂર રહે. મિત્ર
 થવા માટે એવો મિત્ર નાલાયક છે. ભણા અને પુરા
 બનેને અંતે મરણ પામવાનું છે. ત્યારે ભ
 તો તેજ છે કે જે આ દુનીઆમાંથી લલાઇ લઇ
 જાય. જીંદગીમાં કરાવેલા સતકર્મના પુણ્યનો રામાન
 કષ્ટમાં મોકલી દે, કારણ કે પછી ત્યાં કોઇ મોકલ
 વાનો નથી. જીવન એ અરક્ષ સમાન છે. તેના ઉપર
 ઉનાળાનો તપેલો સૂર્ય છે. અને તેથી અરક્ષ

૨૦ શેખ સાંદીની રચના અને તેનું મહત્વ. [૫૩]

સમાજ હવે પીગળી જાય છે, અને હવે તું મગ-
હરીમાં છે. આ ખાલી હાથે ખજારમાં જનારા મને
ધારતી છે કે તું ધારી ધાધરી ક્યાં ખોધ આવવાનો.
જે કાંઈ પોતાનું ખેતર કાપ્યું કાપે છે તે કાપણીના
સમયે શું કાણશે? સાંદીની શિક્ષાને હૃદયનાં કણથી
સાંભળ. દારણ કે ઉત્કર્ષ માર્ગે તો જોઈ છે કે મરદ
થા અને ચાકિતી પડે.”

આવો વિચાર આવતાં મેં નિશ્ચય કર્યો કે એકાં-
તમાં જઈ ખેસું, અને લોકોના સમાગમથી દૂર થઈ
અર્થ વિનાની અર્થ વાતો કરવાના દૃષ્ટિરેને ધોધ
નાખું અને મૌન ધારણ કરું.

“જેની હાલ પોતાના કામમાં નથી, તેના
કરતાં તો હાલ કાંઈ મુંગા ખહેરા થઈ ખુણામાં
ખેસી રહેવું વધારે સારું છે.”

એક મિત્ર હંમેશા મને મળવા આવતો. તેણે
મારી સાથે વાતો કરી મેં તેને જવાબ આપ્યો નહિ.

જ્યારે તેણે ગુસ્સે થઈ કહ્યું. “હમણાં તેને
ઓલવાની શક્તિ છે, તો લાઈ તું જરા હસી ખુશી
સાથે વાત કર. કેમકે જ્યારે યમહૂત આવી પહોં-
ચશે ત્યારે લાચારીએ ઓલતા બંધ થવું પડશે.”

મારા મિત્રોમાંથી એકે તેને જાણીતો કયો
કે સા'દીએ એવો નિશ્ચય કર્યો છે કે જાંકીબી જીંદગી
એકાંતવાસમાં વ્યતિત કરવી, અને મૌન ધારણ કરવું.
એટલા માટે તે તારથી ખોલતો નથી. જો તારામાં શક્તિ
હોય તો તું પણ એકાંતવાસ લે અને તેના પગલે ચાલ.
તો મિત્રે કહ્યું,—"સોગન છે તે ધશ્વરના, સોગન છે તે
જીવની મિત્રતાના કે જ્યાં સુધી તે હંમેશ માફક મારા
થી વાત કરે નહિં ત્યાં સુધી એક દમ પણ મારીશ
નહિં. અને એક ડગલુંએ દૂર જઈશ નહિં, કારણ કે
મિત્રના દીલને દુઃખવવું એ પગલું વિવેકથી વેગળું
તૈમજ બુદ્ધિવાનોની રિતથી વિરુદ્ધ છે. સા'દીની
જીભ મોઢામાં બંધ રહે અને *હજરત અલીની
તલવાર મ્યાનમાં રહે એ તો નજ બને.

બુદ્ધિવાનના મોમાં જીભ છે તે શું છે? હજરતના
ખજાનાની કૂચી છે. પણ જ્યારે દરવાજો બંધ હશે
તો પછી લોકો કેવી રીતે જાણશે કે આ ઘરમાં
ઝવેરી છે કે કાંઈ કલેગર?

સવારના સમયે ઘેર બેસી રહેવા કરતાં હરવા
ફરવા જવાને મન થયું, એટલામાં મેં મારા મિત્રને

*હજરત અલી અલેહીરસલામ ઘરલામાંઓના ધંભામ હોઇ
તેમની બહાદુરી સંસારમાં પ્રખ્યાત છે.

મં શેખ સા'દીની રચના અને તેનું મહત્વ. [પૃષ્ઠ

જોયો કે જે શહેરમાં લઈ જવા માટે જનતબતના પુષ્પોની એક છાંય ભરી તૈયાર થયો, ત્યારે મેં તેને કહ્યું, તું જાણે છે કે આ પુષ્પો કંઈ હંમેશ તાજાં રહેવાનાં નથી. અને બગીચાનો વખત વફાદાર નથી. બુદ્ધિવાનો કહી ગયા છે કે જે વસ્તુને પામે નથી તેનાથી દીલ લગાડ નહિં, મિત્રે પુછ્યું, “ત્યારે હવે તું કહેવા શું ચાહે છે?” મેં કહ્યું, “વાંચનારાઓના મનને આનંદ આપવા માટે તથા હુજુરના લોકોના મનને તાજગી આપવા માટે “ગુલીસ્તાન” નામનું પુસ્તક હું રચી શકું છું. જેના પાંદડાઓને પાનખર રૂતનો પવન નાશ કરી શકશે નહિં. અને સમયનો ફેરફાર તેના બહારની જાંદગીને તેના પાનખરના કોપથી બદલી શકે નહિં.”*

આ પુષ્પોથી ભરેલી છાંય તારા શા ખગાની? મારા “ગુલીસ્તાન” નું એક પાનું તું લઈજા. આ પુષ્પો તો જે પાંચ દહાડા તાજાં રહેશે પણ આ ગુલીસ્તાન તો હંમેશ તાજાં રહેશે.”

*સા'દીએ જે લવિખ્ય વાણી ગુલીસ્તાન અમર રહેવા વિશે કરી છે, તે આજે પણ આપણે સત્ય થએલી નિહાળીએ છીએ, અને તે અમર રહેશેજ એ તેની વર્તમાન દોકંપ્રિયતા કહે છે.

સાંદી આગળ ચાલતા ગુલીસ્તાન રચવા સંબંધે કહે છે:—

“આ કથાઓ અને નઝમો વર્ષો સુધી બાકી રહેશે. અને મારા શરીરની રાખ તો દરેક ડેકાણે ઉડીને પડશે. મતલબ કે મારું લખેલું આ પુસ્તક માગ સ્મરણ સ્થંભ તરીકે કાયમ રહેશે. કારણ કે હું જીવનને નાશવંત સમજું છું. આ પુસ્તક જો કોઈ પવિત્ર હૃદયનો માણસ વાંચે તો આ ગરીબના લાલમાં પ્રાર્થના કરે.

મેં ગુલીસ્તાનને પંધ્ધતીસર નીચે મુજબ ગોઠવવાનું વિચાર્યું છે. તેના આઠ ભાગો નીચે મુજબ બનાવ્યા છે.

અધ્યાય પહેલો-આદશાહી રિતરીવાજ

અને રાજનીતિ સંબંધે.

અધ્યાય બીજો-સાધુઓ સંબંધે.

અધ્યાય ત્રીજો-સંતોષ સંબંધે.

અધ્યાય ચોથો-મૌન્યતા સંબંધે.

અધ્યાય પાંચમો-પ્રેમ અને યુવાની સંબંધે.

અધ્યાય છઠ્ઠો-વૃદ્ધાવસ્થા સંબંધે.

અધ્યાય સાતમો-શિક્ષા સંબંધે.

મં શેખ સા'દીની રચના અને તેનું મહત્વ. [૫૭]

અધ્યાય આદમો-સદાચાર અને સદ
વ્યવહાર સમંધે.

ગુલ્લીસ્તાનની રચના ક્યારે થઈ ?

સા'દીએ ગુલ્લીસ્તાનની રચના ક્યારે કરી તે
સમંધે તેઓ લખે છે:—

નઝમ.

ફરઆન મુદ્દત કે મારા વખત ખુશ ખુદ;
ઝહીજરત શીશસદો પંજહો શીશ ખુદ.
મુરાદે મા નસિહત ખુદો ગુફ્તીમ;
હવાલત બા ખુદા કરદીમા રફ્તીમ.

ભાવાર્થ:—જ્યારે મને આનંદ અને પુરસદનો
સમય હતો, ત્યારે હીજરી ૬૫૬ની સાલ હતી, મારો
ઉદ્દેશ ઉપદેશ કરવાનો હતો, અને તે મેં કયો હવે
આ ગ્રંથ ખુદાને સોંપી હું ચાલતો થયો.

ગુલોસ્ત'ન અને

તેની કથાઓ.

ખંડ ૪ થો.

અધ્યાય પહેલો.

રાજનીતિ સખધે.

અધ્યાય બીજો.

પાખંડી સાધુઓ અને મોક્ષવીઓ સખધે.

અધ્યાય ત્રીજો.

સંતોષની મહીમા સખધે.

અધ્યાય ચોથો.

મિતભાષી રહેવા સખધે.

અધ્યાય પાંચમો.

યુવાની અને પ્રેમ સખધે.

અધ્યાય છઠો.

વૃદ્ધાવસ્થા સખધે.

અધ્યાય સાતમો.

શિક્ષા સખધે.

અધ્યાય આઠમો.

સદાચાર અને સદવ્યવહાર સખધે.

શુદ્ધીસ્તાન અને
સેની કથાઓ.

અત્રે શુદ્ધીસ્તાનની થોડીક કથાઓ
આપવામાં આવે છે. જેથી સા'દી
ના લેખન કૌશલ્યનું કંઈક પરિચય
પાંચકોને થઈ શકશે.

શુદ્ધીસ્તાનમાં આઠ પ્રકરણો છે, પ્રત્યેક પ્રકરણમાં
નીતિ-સદાચારના લિન્ન લિન્ન સિધ્ધાંતોનું વર્ણન
કરવામાં આવ્યું છે. પહેલા પ્રકરણમાં બાદશાહનો
આચાર, વ્યવહાર, અને રાજનીતિના ઉપદેશ કરવામાં
આવ્યા છે. પહેલા અધ્યાયમાં ૪૭ કથાઓ છે.

સા'દીએ રાજ્યો માટે નિમ્ન લિખીત વાતો
બાહુળ્ય આવશ્યક અને વિચારવા યોગ્ય લખી છે:—

“પ્રજા ઉપર કદી સ્વયં અત્યાચાર ન કરે અને
પોતાના કર્મચારીઓને કરચા ન આપે.”

“કોઈ વાતનો અભિમાન ન કરે અને સંસાર
વૈભવેને નાશ પામનાર સમજે.”

“પ્રજાના ધાતે પોતાના ભોગ વિલાસમાં ન
ઉડાવતા તેનાજ કાલ માટે ખચે.”

‘હું’ દમિસ્કમાં એક ઔલીયાની
શત્રુથી બચવા કબ્ર ઉપર બેઠો હતો એટલામાં
પ્રજા ઉપર દયા અરજદેશનો એક અત્યાચારી બાદ
કરો. શાહ ત્યાં ભડિત કરવાને આગ્યે.

નમાઝ પઢી લીધા પછી તે
મોલ્લો ‘હું’ આજકાલ એક બક્ષવામ શત્રુના કાર્યોથી
હારી રહ્યા છું. તમે મારા માટે પ્રાર્થના કરો મેં
કહ્યું કે શત્રુથી બચવા માટે તમે તમારી પ્રજા ઉપર
દયા કરો.

એક અત્યાચારી બાદશાહે કોઈ
બચવા કરતાં સાધુને પુછ્યું કે મારા માટે કઈ
ઉંચડું લાલું. ઉપાસના સારી છે, ઉત્તર મળ્યો
કે તમારા માટે બપોર સુધી
ઉંચડું સહ કરતાં વધારે સાડ છે. કારણકે તેટલા સમય
સુધી તમે કોઈને સંતાપી કે પજવી શકશો નહિ.

શત્રને પ્રેમથી
છોતો.

એક દિવસે ખલીફ લાશ્કર રશિ-
દનો શાહજાનદો કોવંથી ભરાયલે.
પેતાના પીતા પાસે આવી
ગોલ્યો,—“મને સીપાહીના અ-
મુક છોકરાઓ ગાળો આપી.” બાદશાહે પોતાના
મંત્રીઓને પુછ્યું કે શું કરવું જોઈએ? ત્યારે કોઈએ
કહ્યું કે તેને કેદ કરો; ત્યારે કોઈએ મરાવી નાખવા
સલાહ આપી. તે ઉપરથી બાદશાહે શાહજાનદાને કહ્યું
“જેટા! સાઈં તો એજ છે કે તેને દામાં કર. જે
એટલી ઉદારતા તારામાં ન હોય તો તેને પણ ગાળ આપ.”

એક સાધુ સંસારથી વિરક્ત
રાજા પ્રજાની
રક્ષા માટે છે.

દિવસે રાજાની સ્વારી ત્યાંથી
નિકળી. સાધુએ કંઈ ધ્યાન
આપ્યું નહિં ત્યારે મંત્રીએ જાણને કહ્યું કે સાધુજી,
રાજા તમારી સામેથી ગયા અને તમે તેમનો કંઈ
આદર સન્માન કર્યો નહિં. સાધુએ કહ્યું. સાહેબ
રાજાને કહો કે નમસ્કાર-પ્રણામની આંશા તેનાથી
રાખો કે જેને કંઈ તમારાથી જોઈતું હોય.
રાજાએ પ્રજાની રક્ષા માટે છે. નહિં કે પ્રજા રાજાની
બંદગી (અક્રિય) કરવા માટે?

“એક સમયે નૌશેરવને આદીન નૌશેરવાને આ- જગલમાં શીકાર કરવા ગયો, ત્યાં દિલ અને નોકર ખોરાક બનાવવા માટે નીમકની જરૂર થઈ. નોકરને મોકલ્યો કે પાસેના ગામમાં જઈ નીમક લઈ આવે, પણ કિંમત આપ્યા વિના લાવવું નહિં કારણ કે જો વગર કિંમતે લાવશે તો ગામ ઉજડ થઈ જશે. નોકરે પુછ્યું જરૂર કેટલું નીમક લાવવાથી ગામ કેવી રીતે ઉજડ થઈ જશે? નૌશેરવાને ઉત્તર આપ્યો:—

“જો રાજ પ્રજના ગળીયામાંથી એક સફર- ચંદ્ર ખાઈ લે તો નોકરો તે વૃક્ષની જડ સુધાંએ ખોદી ખાશે.”

એક બાદશાહ ખીમાર હતો
મરણ સમયે તેને જીવવાની કોઈ આશાજ,
ખુશ ખખર. નહોતી. વૈદ્યોએ નીરાશા દાખવી.
એજ દીવસોમાં એક ઘોડે,
સ્વારે આવીને બાદશાહને એક કીલ્લો જીતવાની
ખુશ ખખર આપી ત્યારે બાદશાહે એક લાંબો શ્વાસ
લેતાં કહ્યું:—આ ખખર મારા માટે નહિં પણ મારા
ઉત્તરાધિકારીઓ માટે સુખદાયક થઈ શકે છે.”

એક બાદશાહ કેઇ અસાધ્ય
 ભાગ્યની રોગથી પિડીત હતો. હકીમોએ
 વિચિત્રતા. ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, પણ તેની
 કંઈ અસર થઈ નહિ અને
 રોગ તો જેમનો તેમ રહ્યો. અંતે તેઓએ બાદ-
 શાહને મનુષ્યના ગુરદાનું સેવન કરવા જણાવ્યું. અને
 તે મનુષ્ય કેવા રૂપ રંગનો હોયે જોઈએ તેનું વિવે-
 ચન પણ કર્યું. બહુજ શોધ પછી એક જમીનદારના
 પુત્રમાં તે સર્વ ગુણો જણાયા તે પુત્રના માતૃપિતાએ
 રૂપીઆ લઈ પોતાના પુત્રનો વધ કરવા બાદશાહને
 સોંપ્યો ત્યારે કાજી સાહેબે પણ કૃતવે આપી દીધો
 કે બાદશાહના પ્રાણની રક્ષા માટે આ હત્યા ન્યાય
 વિરૂદ્ધ નથી. અંતે જલ્લાદ તે છોકરાને મારવા
 તૈયાર થયો, ત્યારે તે છોકરો આકાશ તરફ જોઈ
 હસી પડ્યો. બાદશાહે વિસ્મીત થઈને હસવાનું
 કારણ પૂછ્યું. છોકરાએ કહ્યું—“હું મારા ભાગ્યની
 વિચિત્રતા ઉપર હસી રહ્યો છું. માતા પિતાનો પ્રેમ,
 કાજી સાહેબનો ન્યાય! અને બાદશાહનું પ્રજા પાલન
 બધાએ મરી રક્ષા કરવાથી પોતાનો હાથો ખેંચી
 લીધો અર્થાત કેઈ મારી રક્ષા કરવા તત્પર થયો
 નહિ હવે કેળી દુશ્વરજ મારો-રક્ષાયક છે. તેથી

બાદશાહના હૃદયમાં દયા આવી, બાળકને ખેળામાં લઈ અને ઘણું એ ધન આપી વિદાય કર્યો.

એક બાદશાહ પાસે એક પરો-
વેરી કે પ્રેમી? પકારી મંત્રી હતો. દૈવયોગે એક
સમયે બાદશાહે તેનાથી નારાજ
થઈ તેને જેલમાં પૂર્યો. પણ જેલમાંયે તેના કેટલાક
મિત્રો હતા જેઓ પહેલાં જેમ તેનું માન સન્માન
કરતા હતા. અત્રે એક ધનવાનને આ ઘટનાની ખબર
પડી તેણે મંત્રીના નામે ગુપ્ત પણે એક પત્ર લખ્યો
કે, જ્યારે તમારે ત્યાં આટલું બધું આદર-માન સન્માન
થઈ રહ્યું છે, ત્યારે શા માટે આ કષ્ટ ભોગવી રહ્યા
છો? જો આપ અત્રે આલ્યા આવો તો આપનું
યથોચિત સન્માન કરવામાં આવશે, અને અમે
અમારું ધનભાગ્ય માનીશું. મંત્રીએ બહુ સંક્ષિપ્ત
ઉત્તર લખી મોકલ્યો. એટલામાં કાંઈએ બાદશાહને
જઈ ખબર આપી કે જુઓ એટલું થવા છતાંયે મંત્રીજી
પોતાની ફરીલતા છોડતા નથી. અન્ય દેશના ધનવાનોથી
પત્ર વહેવાર કરી રહ્યા છે બાદશાહે ગુપ્ત પત્રવહેવાર
પકડવા હુકમ કર્યો. જ્યારે તે પત્ર પકડવામાં આવ્યો
ત્યારે બાદશાહે જોયું તો તેમાં લખ્યું હતું કે હું
આપના આ વિવેકાદર માટે અનુગ્રહીત છું. પણ જે

રાજ્યનું વર્ષો સુધી મેં નીમક ખાધું છે, તેનાથી માત્ર થોડીજ વાત માટે વિમૂખ થઈ શકતો નથી. તમે મને દામા કરશો. બાદશાહ આ પત્ર વાંચી બહુજ પ્રસન્ન થયો અને મંત્રીને કારાગૃહવાસથી મુક્ત કરી પુનઃ તેના જુના પદ ઉપર નિયુક્ત કર્યો અને પોતાની નિર્દયતા માટે બહુજ લજ્જિત થયો.

એક પહેલવાન પોતાના એક શિષ્ય શેર ઉપર સવા ઉપર વિશેષ પ્રિતિ રાખતો હતો. શેર કેમ થંવાય? તેણે માત્ર એક દાવ સિવાયના બધા દાવપેચોનો તેને અભ્યાસ કરાવ્યો હતો. તેથી શિષ્યને બહુ અહંકાર થયો. તેણે બાદશાહને જઈ કહ્યું કે મારા ઉસ્તાદ ગુરૂ માત્ર દાવે નામનાજ ઉસ્તાદ છે. મલ્લ યુદ્ધમાં તેઓ મારી સામે ટકી શકે તેમ નથી. બાદશાહે યુવકનું આ ધમંડ તોડવાનો નિશ્ચય કર્યો અને એક અખાડો જમાવવા હુકમ કર્યો. કે તેમાં ગુરૂ તથા શિષ્ય પોતાના પરાક્રમો દેખાડે. સેંકડો મનુષ્યો ભેગા થયા. કુસ્તી થવા લાગી. શિષ્યે પોતાના ઉસ્તાદના બધા પેંચો તોડ્યા, પણ અંતિમ પેંચને તોડી જાણતો નહોતો, તેથી શિષ્ય હારી ગયો. બાદશાહે ગુરૂને ઇનામ આપ્યું અને તે યુવકને બહુજ ધિક્કાર્યો કે આજ બળ ઉપર

તુ આટલી બધી ડકસો મારતો હતો? શિષ્યે કહ્યું
દિનબંધુ, ગુરુજીએ આ છેલ્લી ખેંચ મને શિખવાડીજ
નહોતી તે ખેંચ મારાથી છુપાવી હતી. ગુરુજીએ કહ્યું
હાં, એજ દિવસ મારે છુપાવી હતી કારણ કે ચતુર
મનુષ્યોનું કહેવું છે કે મિત્રને એટલો બધો સખળ
બનાવી નાંખવું ન જોઈએ કે તે શત્રુ થઈને હાની
કરી શકે.

અધ્યાય બીજો.

પાખંડી સાધુ
અને મૌલવી-
ઓ સખંધે.

સા'દીએ પાખંડી સાધુઓ, મૌલ-
વીઓ અને ફકીરોને શિક્ષા આપી
છે. પ્રાચિન કાલમાં પણ એવા
ઉપદેશની આવશ્યકતા કંઈ ઓ-
છી નહોતી. સા'દીને પંડીતો,

મૌલવીઓ-મુલ્લાઓ સાથે રહેવાનો બહુજ પ્રસંગ
પ્રાપ્ત થયો હતો. તેથી તેઓ તેઓના રંગઢંગને સારી
રીતે જાણતા હતા. આ ઉપદેશોમાં અનેક સમયે
સમજાવવામાં આવ્યું છે કે મૌલવીઓએ સતોષ
રાખવો જોઈએ. તેઓને રાજા રજવાડાઓની ખુશા-

મત કરવાની જરૂર નથી. આડંબરી સ્વાર્થ સાધુઓની તેમને બહુ ઘણા હતી, તેમના કથનાનુસાર કોઈ થયેલા સાધુ કરતા ભોગવિલાસમાં ફસાયેલો મનુષ્ય સારો છે, કારણ કે તે કોઈને ફસાવી કે ડગી શકતો નથી. અત્રે જે કથાઓ રજુ કરવામાં આવે છે તે ઈસ્લામી અને પારસી ભાઈઓ જેટલીજ હિંદુ બંધુઓને પણ હિંબોગી થઈ પડવાની. આગકાલ પારસી જેવી સુધરેલી અને કેળવાયેલી સમજી કામમાં એવા પાખંડી સાધુઓ અને પીરો ધણાએ ઘુસી ગયા છે, અને દિલગીરીની વાત તો એ છે કે તેઓએ પોષવામાં આવે છે તેથી અમને આશા છે કે વાંચક બંધુઓ તેવા પાખંડી ધર્મગુરુઓ અને સાધુ-ફકીરો તથા પીરોથી બચવા પ્રયત્ન કરશે. અધ્યાય બીજામાં ૪૭ કથાઓ છે. હવે તે સમયે સાદીની કથાઓ આપવામાં આવે છે:—

મને યાદ છે કે જ્યારે હું એક નિંદ્રામાં.

સમયે બાલ્યાવસ્થામાં આખી રાત કુરાન વાંચતો હતો તો કોઈ પાસે નસકોરા તાણી રહ્યો હતો. મેં મારા પુજ્ય પિતાને કહ્યું કે આ નિંદ્રાધીનને જીવો. નમાઝ પઢવી તે તો બાળુએ રહી પણ કોઈ માથુંએ ઉઠાવતો નથી.

પિતાશ્રીએ ઉત્તર આપ્યો, બેટા! તું પણ સુધ જાત તો સાફ થાત. કારણ કે આ હિન્દુવેપણથી તો ગયી જાત.

કોઈ દેશમાં - એક લિલ્લુકે ઘણું આદશાહ અને ધન ભેગું કરી રાખ્યું હતું, ત્યાંના લિલ્લુક.

આદશાહે તેને બોલાવી કહ્યું, સાંભળ્યું કે તમારી પાસે બહુજ સમ્પત્તિ છે. મને આજકાલ ધનની બહુજ આવશ્યકતા છે. મારે તેમાંથી કંઈ આપી દો તો હું આવક થતાંજ તમને આપી દઈશ. ફરી કહ્યું જહાંપનાહ મારા જેવા લિલ્લુકનું ધન તમારા કામમાં આવશે નહિં. કારણ કે મેં માંગીતાંગીને ભેગું કર્યું છે. આદશાહે કહ્યું તેની કંઈ ચિંતા નહિં. હું આ રૂપીઆ કાફર અને અધર્મિઓનેજ આપીશ. જેવા પ્રકારનું ધન હશે, તેવાજ તેનો ઉપયોગ થશે.

એક ઘંટ પુરૂષે એક યુવતી કન્યા આર વર્ષની બા- સાથે લગ્ન કર્યાં. જે ઓરડામાં શકીને સાઠ તેઓ સાથે રહેતા હતા, તે વર્ષનો વર! ઓરડાને પ્રલોથી તે ખૂબ શૃંગારતો. તેની સાથે એકાંતમાં બેસી તેની

સુંદરતાનો આનંદ ઉડાવતો. આખી રાત જાગી જાગીને મનોહર કથાઓ કહ્યા કરતો કે જેથી કદાચિત તેના મનમાં પ્રેમ દત્તપત્ર થઈ જાય. એક દિવસે તેને કહ્યું કે તારા નસિંખ સારા છે કે તારા લગ્ન મારા જેવા વૃદ્ધ સાથે થયા છે. જેણે બહુજ જમાનો જોયો છે; દુઃખનો બહુજ અનુભવ મેળવી ચુક્યો છે, જે મિત્ર ધર્મનું પાલન કરવા જાણે છે, જે મૃદુભાષી, પ્રમત્તવિત્ત અને શિલ્પવાન છે. જે તું કાંઈ અભિમાની યુવકતા ખોળે પડી હોત જે આખી રાત ફરવા હરવા અને રમવામાંજ ગુજારતે, અને પોતાનાં શૃંગાર સજ્જ ધજજમાંજ મચ્યો રહેતે અને નિત્ય નૂતન પ્રેમની શોધમાં ફરતે, તો તને રડતાએ છુટકારો ન મળતે. યુવકો સુંદર અને રસિક હોય છે, કિન્તુ પ્રિતીપાલન કરવા જાણતા નથી. વૃદ્ધો જાણ્યું કે આ ભાષણે કામિનીને મોહિત કરી નાખ્યું હશે, પણ અકસ્માત યુવતી એક ઉંડી નિશ્વાસ ભરી અને ખોલી, આખે બહુજ સારી સારી વાતો કરી, પણ તેમાંથી એક પણ મને એટલી નથી રચતી કે જેટલી મારી દાઇની એક વાત રચી છે. અને તે એ કે યુવતીને તિરનો ઘા એટલો દુઃખી કરતો નથી કે જેટલો વૃદ્ધ મનુષ્યનો સહવાસ.

હું કબ્રસ્તાન પાસે એક ધનવાન
પ્રાર્થનાના ઠંગ. વૃક્ષ મનુષ્યનો અતિથી હતો.
તેને એક રૂપવાન પુત્ર હતો.

એક દિવસે તેણે કહ્યું, આ પુત્ર સિવાય મને અન્ય
સંતાન નથી. અહીંથી થોડેક દૂર એક પવિત્ર વૃક્ષ
છે, લોકો ત્યાં જઈ ઇશ્વર પ્રાપ્તિ માટે પ્રાર્થનાઓ
કરે છે. કેટલાક દિવસો સુધી આખી રાત આ વૃક્ષ
હૃદય મેં ઇશ્વરને વિનંતી કરી, ત્યારે મને આ
પુત્ર પ્રાપ્ત થયો. અત્રે પુત્ર પોતાના મિત્રોને ધીમે
ધીમે કહેતો હતો કે “જો મને તે પવિત્ર વૃક્ષનો
પતો મળતે તો હું ત્યાં જઈ ઇશ્વરને પિતાના મૃત્યુ
માટે વિનયપૂર્વક પ્રાર્થના કરતે”

મારા મિત્રોમાં એક યુવક અતિ
પરણીને હું પ્રસન્ન ચિંત, હસમૂખ અને
આનંદ થયો. રસિક હતો. તેના હૃદયમાં કદી
શોક ઘુસી શકતો નહિ. ઘણા દિવસો પછી હું
જ્યારે તેને મળ્યો તો જોયું કે ઘરમાં સ્ત્રી અને
બચ્ચાંઓ છે. સાથેજ તે મિત્રમાં નથી પ્રથમ જેવી
મનોરંજકતા કે નથી તેવો ઉત્સાહ! મેં પૂછ્યું,
શા હાલ છે? તે જોડ્યો, જ્યારે હું બચ્ચાંઓનો
પિતા થયો ત્યારે બચ્ચાંઓ જેવું જીવન ક્યાંથી લાવું?

થવા પામે. પુત્રે કહ્યું. “ત્યારે તો ભોજન કરીતે નમાઝ પણ ફરીથી પડે. જેવી રીતે ત્યાંનું ભોજન તમારું પેટ ભરી ન શક્યું, તેવીજ રીતે ત્યાંની લાંબી નમાઝ પણ સિદ્ધ થએલી ન ગણાય.”

અધ્યાય ત્રીજો.

સંતોષની
મહિમા.

ત્રીજા અધ્યાયમાં સંતોષની મહિમા વર્ણુન કરવામાં આવી છે. સા’દીની નીતિ શિક્ષામાં સંતોષ પ્રધાન પદે છે; અને યથાર્થ પણ તેજ છે. સંતોષ સદાચારનો મૂળ મંત્ર છે. સંતોષ રૂપી નૌકા ઉપર બેસી આપણે આ ભવસાગર નિર્વીઘ્ને પાર કરી શકીએ છીએ. અધ્યાય ત્રીજામાં ૩૦ કથાઓ છે.

મિસર દેશમાં એક ધનવાન શું સાઈ ?
પુરૂષને બે પુત્રો હતા, એક વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી, બીજાએ ધન સંચય કર્યું. એક પંડિત થયો અને બીજાને મિસરનો

શુદ્ધીસ્તાન અને તેની કથાઓ. [૭૫

પ્રધાન મંત્રી કોણાધ્યક્ષ. એકે પોતાંતા વિદ્વાન ભ્રાતાને
કહ્યું. જુઓ હું રાજપદ ઉપર પહોંચ્યો અને તમે
જેમના તેમ રહ્યા તેણે ઉત્તર આપ્યો,—“હૃદયે મારા
ઉપર વિશેષ કૃપા કરી છે. કારણ કે મને વિદ્યા આપી.
જે દેવ દુર્લભ પદાર્થ છે; અને તમને મિમ્મરની તે
ગાદીનો મંત્રી બતાવ્યો* જે દિગ્માનની હતી.

એક મનુષ્ય ઉપર કોઈ વાણી-
 કરજ લમ આવ્યા યાના રૂપીઆ ચઢી ગયા, તે તેનાથી
 કરતા ભુખ્યા પ્રતિદીન માંગ્યા કરતો અને
 મરી જવું. બહુજ કટુ વચનો સાંભળાવતો.

જે સાંભળી બીચારો કરજદાર
 દુઃખી થતો હતો. સહન કર્યા વિના છૂટકારો નહોતો
 આ મિના જોઈ એક ચતુર મનુષ્યે કહ્યું કે ઇચ્છાને
 દૂર (દબાવવું) કરવું તે એટલું કઠિન નથી, જેટલું
 વાણીયાનું કરજ ચૂકાવવું. કસાઈઓની ઉત્તરાણીઓ
 સહન કરવા કરતાં માંસની અભિલાષામાં મરી
 જવું વધારે સાહે છે.

એક ફકીરને કંઈ જરૂરત પડી.
 કોઢીનો પ્રભાવ. લોકોએ કહ્યું કે અમુક માણસ
 દયાળુ છે, જે તેને જઈ તમારી
 આવશ્યકતા દર્શાવી તો તે તમને કદાપી નિરાશ કરશે
 નહિં. ફકીર પૂછતો પૂછતો તે પુરૂષના ઘર ઉપર ગયો.
 જોયું તો તે રડતો ચહેરો બનાવી ક્રોધાવેશમાં બેઠો હતો.
 તે જોઈ ફકીર તરતજ પાછો વળ્યો. લોકોએ પુછ્યું
 “કેમ શું થયું?” ત્યારે ફકીરે કહ્યું,—“તેના ચહેરો
 જોતાંજ મન ભરાઈ ગયું. જે માંગવું પડે તો કોઈ

શુલીસ્તાન અને તેની કથાઓ. [૭૭

પ્રસન્ન ચિત્ત માણસથી માંગવું, પણ “મનહુસ” માણસથી નજ માંગવું ઉચિત છે.

લોકોએ હાતિમતાઇને પુછ્યું,
મહેનતના શું તમને સંસારમાં તમારા
રોટલા કરતાં કાઈ વધારે યોગ્ય મનુ-
ષ્ય દેખાયો છે? બોલ્યા, હા.
એક દીને મેં લોકાને મેજાની આપી હતી. સંયોગ
વશાત તે દિવસે મને કાર્યવશ જંગલમાં જવું પડ્યું.
ત્યાં એક લાકડા ફોડનારને મેં જોયો, તે લાકડાને
બોળે ઉપાડી આવી રહ્યા હતા, મેં તેને પુછ્યું—
ભાઈ આજે તમે હાતિમને ત્યાં મેજાનીમાં કેમ
જતા નથી? આજે આખા દેશના માણસો તેના
અતિથી છે. તે બોલ્યો, જે મનુષ્ય પોતાના મહે-
નતની રોટલી ખાય છે, તે હાતિમ સામે હાથ શાને
લંબાવે?

અધ્યાય ચોથો.

અધ્યાય ચોથો બહુજ ન્હાનો છે.

મિતભાષી.

અને તેમાં મિતભાષી થવાનો

ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે.

તેની દરેક વાતોથી આજ કાલના શિક્ષિત જોમનો સિદ્ધાંતજ એ છે કે કાગનો વાઘ કરી—તલ માત્ર જોટલી બુદ્ધિને પર્વતનું રૂપ આપી દેખાડતું તેઓ સહમત થશે નહિં. આજકાલ વિનય અયોગ્યતાનું ધોરણ સમજવામાં આવે છે, અને તેજ વિનયી મનુષ્યોને “ચલતા પૂર્ણ” તથા કાર્યકુશળ ગણવામાં આવે છે. જો કે તેઓ પોતાની બુદ્ધિ અને ચતુરાર્થના ગાન કરવા માંયે પાછા પડતા નથી. કોઈ યુરોપીય સજ્જને એ લખવામાં સંકાય કર્યું નથી કે મૌન્ય રહેવાથી મૂર્ખતા પ્રગટ થાય છે. એમાં કોઈને શંકા હોઈ ન શકે કે મિતભાષી થવાથી પણ સમાજની ઉન્નતી થઈ શકે છે, અથવા સમાજની ઉન્નતી કરવામાં ઉપયોગી થઈ પડાય છે. એ તો સહુ કોઈના અનુભવમાં આવ્યું હશે કે કોઈ સમયે પોતાની વાચાળતા ઉપર પશ્ચાતાપ કરવો પડે છે. આ વિષયમાં શેખ સા’દીએ કેટલા-

એક મર્મપૂર્ણ ઉપદેશ કર્યો છે. જે ઉપર વિચારવાથી અને વર્તવાથી આપણને અવશ્ય લાભજ થશે.

એક ચતુર યુવકનો નિયમ હતો
હું અજ્ઞાન કે જ્યારે તે વિદ્વાનોની સભામાં
હોઉં તો? એસતો ત્યારે તે મૌન્ય ધારણ
કરતો. લોકોએ તેને કહ્યું:—

“તમે પણ ક્યારે ક્યારે કોઈ વિષય ઉપર ચર્ચા કરો” તેણે કહ્યું:—પણ કદાપિ એવું થવા ન પામે કે લોકો મને વાત કરતા કોઈ એવી વાત પુછે કે જેની મને ખબર ન હોય અથવા તે મને આવડતી ન હોય અને તેથી મને લજ્જિત થવું પડે.”

એક વિદ્વાને કહ્યું કે સંસારમાં
કોણ મૂખ? જે કોઈ એવો મનુષ્ય હોય કે જે
પોતાની મૂર્ખતાનો સ્વીકાર કરતો
હોય, તો તે તેજ મનુષ્ય છે કે જે કોઈ માણસની
વાત પૂર્ણ થવા અગાઉ વચમાં ખોલી ઉઠે છે.

હસન નામના એક મંત્રી ઉપર
નહિં ખોલું. બાદશાહ મહમદ ગઝનીનો બહુજ
વિશ્વાસ હતો. એક દિવસે તેને
અન્ય કર્મચારીઓએ પુછ્યું કે “આજે બાદ-

ખોલ્યો. પં, દિનાર લીધો વિના તેઓનો પીછો છોડજે નહિં.

હકીમ જલિનૂસે એક અક્કલ-
વિદ્વાન અને હીણ મૂખને જોયો. જે એક
અજ્ઞાન. વિદ્વાનનું ગળું પકડી તેની કળેતી
કરતો હતો. તેથી તે ખોલ્યો કે
જો આ વિદ્વાન ન હોત તો એક અજ્ઞાન માણસના
હાથે આટલે દરજ્જે હલકો થવા પામતે નહિં.

જે વિદ્વાનો અરસપરસ વાદબિવાદ કરે, પણ એક
વિદ્વાન જો એક અજ્ઞાન સાથે તકરાર કરે, તો તે
વિદ્વાનજ ગણાય. અજ્ઞાન તો ક્રોધાવેશમાં કદૂ વચનો
ઉચારી નાખશે, પણ વિદ્વાન તેને મિષ્ટચાણીએ શાંત
કરશે. જે સમંજુ માણસોની તકરાર ગંભીર રૂપ ધારણ
નહિં કરે, કારણ જો એક ગુસ્સે થશે તો બીજો શાંત
રહેશે. પણ જો બે અજ્ઞાનો તકરાર કરે તો તેઓ
લોખંડી સાંકળ તોડી નાખે તેટલો રોષ કરશે.

એકે બીજાને ગાળો આપી; તે સાંકળી બીજો સહન
કરી ખોલ્યો કે, — “તું કહે છે તેના કરતાં હું વધારે
ખરાબ છું; કારણ કે મારી ખોડ આપણો હું તારા
કરતાં વધારે જાણુ છું.”

એક જ્યોતિષી કામ ઉપરથી ઘેર જ્યોતિષીની સ્ત્રી પાછો વળ્યો, ત્યારે તેણે જોયું કે એક પારકો પુરુષ પોતાની સ્ત્રી સાથે વાતચિત કરી રહ્યો છે. તેથી જ્યોતિષી ક્રોધિત થયો અને તકરાર કરવા લાગ્યો. અંતે બંને મારામારી કરવા ઉપર ચઢ્યા. એ જોઈ એક વિદ્વાન બોલ્યો કે “તું તારા ઘરની વાતોથી જ્યારે બીન માહિતગાર છે, ત્યારે આકાશના ચક્રની વાતો તું શું જાણે?”

અધ્યાય પાંચમો.

પાંચમાં પ્રકરણમાં યુવાની અને પ્રેમની વાતો લખવામાં આવી છે. યુવાની અને પ્રેમનો આનંદ સમજાય તેમ છે. આમાની ઘણી કથાઓ એવી છે કે જેને શુદ્ધીસ્તાન જેવા સંગ્રહમાં સ્થાન આપવું જોઈતું નહોતું એમ ધણાકો માને છે. યુવાની અને પ્રેમની વાતોનું વર્ણન એવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે કે જાણે સાંદીને યુવાનીનો

નશો ચઢી ગયો હોય ને ? અધ્યાય પાંચમામાં ૨૧ કથાઓ છે.

અરજના એક આદશાહ પાસે કેટલયલા અને લોક માણ્યો લયલા અને મજનું-મજનું. નના પ્રેમની વાતો કરના હતા. મજનું

વિદ્વાન હોઈ દેખાવડો હતો, તે વિદ્યામાં પ્રવિણ હોઈ લયલાના પ્રેમમાં દિવાનો થઈ જંગલોમાં ભટક્યા કરતો હતો. આદશાહે જ્યારે આ વાત જાણી ત્યારે મજનું નતે હાજર કરવા આજ્ઞા કરી. મજનું હાજર થયો. આદશાહે તેને દપકા આપ્યો કે “મનુષ્યાવતારમાં નતે શું ખામી જણાઈ કે જેથી તું પશુઓ સમાન જંગલમાં ભટકતો રહે છે?”

મજનું રડી પડ્યો અને બોલ્યો,—“ઘણા મિત્રો મારી હાંસી કરે છે, પણ જે તેઓએ લયલાને જોઈ હોત તો મને વ્યાજબી ગણતે.”

“આહ! મારી જે લોકો નિંદા કરે છે તે લોકોએ જે મારી પ્રિયા તારું સુંદર મૂખડું જોયું હોત તો તેઓ તરતજ પોતાના મન ઉપરનો કાષુ સ્પોઈ લીધુ બદલે પોતાના હાથો કાપી નાખતે.”

બાદશાહે વિચાર્યું કે મજનું જે લયલાના પ્રેમમાં આવેા ગાંડો થઈ ગયો છે, અને તે માટે સંસારમાં કાલાહલ કરી મૂકી છે, તે લયલાને જોવી જોઈએ કે તે કેવી છે. બાદશાહના હુકમ અનુસાર લયલાને બાદશાહે તેજવી જોઈ, લયલા કાળા રંગૂની, દુર્બલ હતી. તેમાં ખૂબસુરતીનું નામે નહોતું બાદશાહની ગુલામડીઓ પણ એથી વધુ સુંદર હતી મજનું બાદશાહના મનોલાવ સમજી ગયો, અને બાદશાહને કહ્યું કે, “જહાંપનાહ! તમે લયલાને (મજનુનની) મારી દ્રષ્ટિએ જુઓ.”

એક તંદરૂત માણસ બીજને થએલા ધાની અસર શું જાણે? તેની વેદનાની તેને શું સમજ પડે? જેણે લમરાના ડાખની વેદના વેડી નથી, તેની પાસે તે ડાખની વેદનાનું વર્ણન કરવું વ્યર્થ છે. જ્યાં સૂધી તું મારી સ્થિતિમાં મૂકાય નહિ, ત્યાં સૂધી મારા હૃદયના દુઃખની વાત તારી પાસે હવાન કિલા સમાન છે. મારા દુઃખ દર્દ સાથે તેને શું સંબંધ? કારણ કે મારું અંગ પ્રેમથી ઘાયલ થયું છે, અને તેના હાથમાં શિખામણનું નિમક છે.

શુદ્ધીસ્તાન અને તેની કથાઓ. [૮૫

“આગ લગ જાયે મસિહા તેરે સમજાનેડો.”

+ + + +

અગરચે મજનું વ લયલી ઝીન્દહુ ગરતી,
હુદીસે ઈશક અઝ ઈન દફતર નવીશતી.

ભાવાર્થ: —“જો લયલા અને મજનું જીવતા
હોત તો તેઓ પ્રેમનો પાઠ મારા આ પુસ્તકના
પાંચમા અધ્યાયથી મેળવતે.”

હુસેન મેમનદિને કોઈને પુછ્યું
હૃદય અને દ્રષ્ટિ. કે, સુલતાન મહમદ પાસે જગ-
તમાં વખણાતી એવી ઘણીએ
ખુશસુરત આંદીઓ છે, પણ તે જેવો પ્રેમ આપાઝ
ઉપર રાખે છે, તેવો બીજાઓ ઉપર કેમ રાખતો
નથી? જો કે આપાઝ કંઈ ખુશસુરત નથી. ઉત્તર
મળ્યો, જે વસ્તુ હૃદયને ગમી જાય છે, તે વસ્તુ
દ્રષ્ટીને પણ સારી દેખાય છે.

એક ધનાઢ્ય પાસે એક શુલામડી
પ્રિયા અને શેઠ! હતી. તે સુંદરતાનો એક નાદર
નમૂનો હતી. જેની ઉપર ધના-
ઢ્ય માલેક પ્રેમ રાખતો હતો. એક દિવસે તે

ધનાદ્યે પોતાના મિત્રને કહ્યું કે બહુજ દીલગીરીની વાત છે કે આ ગુલામડી અતિ રૂપાળી તથા સુંદર હોવા છતાંએ તે છટથી વધુ પડતું બોલનાર તેમજ વિનયને બાબતે મૂકવાની બોડ ધરાવે છે. મિત્રે કહ્યું કે અરે મિત્ર! જ્યારે તું તેને ચાહે છે, પ્રેમ રાખે છે, તો પછી તૂ તેનાથી સેવાની આશા નહિ રાખ. કારણ કે જ્યારે પ્રેમી અને પ્રિયાનો સંબંધ બેડાય છે, ત્યારે માલેક અને ગુલામનો સંબંધ તૂટવા પામે છે.

એક સમયે હું મારી યુવાનીના ધીમે ચાલ.

મદથી પ્રુલાઈ યાત્રા કરતા ઝડ-

પથી ચાલ્યો જતો હતો. સાંજ

થતા હું થાકીને એક હુગરના તલેટીએ જઈ બેઠો.

એક વૃદ્ધ મુરખ જે કાફલાની પાછળ આવતો હતો

તેણે મને કહ્યું, “પ્રેમ સૂતો છે? આ સુવાની જગ્યા

નથી.” મેં કહ્યું, “મારામાં હવે ચાલવાની શક્તિ નથી.

તેથી તેણે કહ્યું કે, “વિદ્વાન લોકો કહે છે કે ધીમે

ચાલવું અને આસાએશ લેવી તે દોડવા અને થાકી

જવા કરતાં વધુ ઉત્તમ છે.”

જે તને ચાલવાની ઇચ્છા હોય તો દોડીને જતો નહિ, મારું કહ્યું માન અને ધીમે ચાલ, જોશ ભર

દોડતો અરખી થોડો થાકી જાય છે, પણ ધીમે ચાલતાં
ઉંડ રાત અને દિવસ ચાલવા છતાંએ થાકતો નથી.

+ + + +

જ્યારે એક ખુબસુરત દાસી સાથે માલેક રમત
ગમત અને હસવું બોલવું કરશે, તો પછી તે દાસી
માલેક ઉપર હુકમ ચલાવે તેમાં નવાઈ શું?

અધ્યાય છઠ્ઠો.

અધ્યાય છઠ્ઠામાં વૃદ્ધાવસ્થાનું
વૃદ્ધાવસ્થા. વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. લોક

માન્યતા મુજબ વૃદ્ધાવસ્થાના છઠ્ઠા
અધ્યાયમાં જે વાતો લખવામાં આવી છે. તે સર્વે અંત્રે
પ્રગટ કરવી ઉચિત નથી, કારણ કે તેમાં ઘણે દેકાણે વિવે-
કનો ત્યાગ થએલો છે. છઠ્ઠા અધ્યાયમાં ૯ કથાઓ છે.

એક સમયે યુવાવસ્થામાં મેં
બાળ વય. માતાજીને કંઈ કઠોર વાતો કહી,

માતા દુઃખી થઈને એક ખૂણે
જઈ બેઠી અને રડી રડી કહેવા લાગી,—“બાળવય

કાર્યો કરી શકે છે, જે કાર્ય શત્રુ થઈને કરી શકતો નથી.

સર્પના માથાને પોતાના શત્રુના હાથે ચગદાવે, કાંતો સર્પ મરશે કાંતો શત્રુના હાથથી છુટકારો થશે.

જ્યાં સુધી તમને પૂર્ણ વિશ્વાસ ન થાય કે તમારી વાત પસંદ પડશે, ત્યાં સુધી બાદશાહ સમક્ષ કોઈની નિન્દા કરે નહિં. અન્યથા તમને સ્વયં હાની ખમવી પડશે.

જે વ્યક્તિ કોઈ ધમંડી મનુષ્યને ઉપદેશ કરે છે, તે પોતેજ ઉપદેશ માટે લાયક છે.

જે મનુષ્ય સામર્થ્યવાન હોય ભલાયક કરતો નથી, તેને સામર્થ્યહીન થતા દુઃખ ભોગવવું પડશે. અત્યાચારીનો વિપદમાં કોઈ સાથી હોતો નથી.

કોઈના ગુપ્ત ભેદો ઉઘાડા નહિં પાડે, તેથી તમારો પણ વિશ્વાસ ઉડી જશે.

વિદ્યા ભણી તેનો સદ્ઉપયોગ ન કરવો, તે જમીન જેવી નાખૂંધ છે.

શુદ્ધીસ્થાન અને તેની કથાઓ. [૬૫

દુર્ગત લોક સજ્જનોને તેજ પ્રમાણે જોઈ શકતા નથી જેવી રીતે યઝરી કુતરા શીકારી કુતરાને જોઈ દુરથીજ ભસે છે. પણ પાસે જવાની હિંમત કરતા નથી.

ગુણહીન ગુણવાનો સાથે દ્વેષ કરે છે.

બુદ્ધિમાન મનુષ્યો ભોજન પત્ની જવા પછી ખાય છે, યોગીઓ એટલુંજ ખાય છે કે જેટલાથી જીવિત રહી શકાય છે. યુવાનો પેટભરી ખાય છે, વૃદ્ધો જ્યાં મુઠ્ઠી પરસેવો નહિં છુટે ત્યાં મુઠ્ઠી ખાતાજ રહે છે, પરંતુ કલંદર એટલું ખાઈ જાય છે કે જેથી શ્વાસ લેવાની પણ જગ્યા રહેતી નથી.

જો પથર હાથમાં હોય અને સર્પ નીચે, તો તે સમયે ચિંતા કે વિચાર કરવો જોઈએ નહિં.

જો કોઈ બુદ્ધિમાન મૂર્ખાઓ સાથે વાદવિવાદ કરે તો તેણે પ્રતિષ્ઠાની આશા રાખવી નહિં.

જો મિત્રને તમોએ બહુજ દિવસો પછી મેળવ્યા છે, તેની સાથે મિત્રતા નભાવવા માટે યત્ન કરો.

વિવેક ઈન્દ્રિયોને આધિન છે, જેવી રીતે કોઈ સીધો સાદો માણસ ચંચળ સ્ત્રીને આધીન હોય છે.

જે વ્યક્તિ લોકોના પ્રશંસાપાત્ર થવાની ઇચ્છાએ
વાંસનાઓનો ત્યાગ કરે છે, તે યોગ્યને (હલાલ) તથા
અયોગ્ય (હરામ) તરફ ઢળે છે.

ખે વાતો અસંભવિત છે, એક તો પોતાના
અંશ કરતા અધિક ખાવું. બીજું મૃત્યુ પહેલા
મરી જવું.+

સાંદી પોતાના લોકપ્રિય ગુલીસ્તા-
ગુલીસ્તાનની નની પૂર્ણાહુતિ કરતા લખે છે કે:-
પૂર્ણાહુતિ.

આ ગુલીસ્તાન ખુદા પાકની
કૃપા અને સહાયે સમાપ્ત થઈ
છે, અને તેમાં લખેલ ઐતો (પદ) બીજા લેખકો
જેમ જુના કવિઓના પુસ્તકોમાંથી તફાવ્યા નથી.
પણ આ પુસ્તક લખનારેજ લખ્યા છે.

બીજાઓ પાસેથી માંગીને કપડાં પહેરવા કરતાં
પોતાના જુના જંમાનાના ચિથડાને પહેરી અંગ
ઢાંકવું વધારે સારું છે.

સાંદીની ઘણી વાતો મનને આનંદ સાથે
જીવને આસાએશ આપનારી છે. તે ઉપર હું બુદ્ધિના

+ વંધુ માટે જુઓ આ પુસ્તકમાં 'શેખ સાંદીની કહેવતો.'

માણસોએ કટાક્ષ કે વ્યથા ઝમાનદારી કરવી નહિ,
કારણ કે વ્યથા બકવાટથી મગજને બેહુદું બનાવવું,
અને વિના કારણે બત્તીનો ધુવાડો આવે તે બુધ્ધિ-
વાનનું કાર્ય નથી. પણ સદ્બુધ્ધિનાં માણસોથી છુપું
નહિ હોય કે મનને પ્રવૃત્ત કરનાર ઉપદેશના મોતી-
ઓને એમાં પેરોવ્યા છે, અને ઉપદેશના કડવા ઔષધને
અનરંજન કરનાર મીઠા મધમાં મેળવી આપ્યો છે કે
જેથી પાંચનારને કંટાળો ઉપજે નહિ, અને આ આનંદ
મેળવવાના ધનનો હુલો લાઈ શકે. **મસનવી:**

મા નસિહત બજાએ બહ કરદીમ;
રૂઝગારી દરિય બસેર કરદીમ,
ગર નયાબદ બગુશ રગબત કસ;
બર રસૂલાન પયામ બાશદો બસ.

ભાવાર્થ:—“મારે જે ઉપદેશ કરવો હતો,
તે મેં કર્યો, અને તેમાં જીવનના મોટા ભાગનો
ઉપયોગ કર્યો છે. જો તે કાર્યના કાનને રચીકર ન
લાગે-તો, માત્ર પેગમ્બર ઉપર કહેણ મોકલું છું, એજ.”

અરેબીકમાં પ્રાર્થના

આ નાકેરન ફિહે સલ બીલાહે મરહમહ;
અલ-લ મૂસૈન્નફે વસતગદીર લે સાહેબેહી,
વતલુબ લેનફસેકા મીન ખૈરીન તરીદો બેહી;
મીન બચ્ચદે ઝાલી કે શુદરાન-ન લેકાતે બેહી,

લવ અનન લી યવમત-તલાકા મકાનહ,
ધન્દર રઉકે લ કુલતો યા અમવાલના.

અ-નન સસીએ વ અનતા મૌલા મૂહસીન
હા કદ અસાતો વ અત લોખુલ એહસાના.

સાદી અરેખીક ભાષા ઉપર પણ સારો કાવ્ય
ધરાવતા હતા. તે ઉપરોક્ત અરેખીક કાવ્ય ઉપરથી
જણાશે. સાદી પ્રાર્થના કરે છે કે:—

ભાવાર્થ:—ઓ વાંચક! તું આ પુસ્તક બનાવ-
નાર માટે દયા માંગજે, અને જ્યારે તું તારા માટે
દુઆ કરી લે, ત્યારે મારા માટે માફી ચાહજે, હું
ક્યામતના દિવસે ખુદાને વિનંતિ કરીશ કે હું
ગુનેહગાર બંદો છું, અને તું ક્ષમા કરનાર બાદશાહ
છે. તારી દયા ચાહું છું.

જાયત.

શુક કે ધન નામેહ બડિનવાન રસિદ;

પિશતર અઝ ઉમ્ર બપાયાન રસિદ.

ભાવાર્થ:—ઈશ્વરનો આભાર છે કે આ ગ્રંથ
પોતાના ઉદ્દેશે પહોંચ્યો અને તે મારા ક્ષણભંગુર
જીવનના અંત અગાઉ પ્રણ થયો.

ગુલીસ્તાન અને તેની કથાઓસમાપ્ત.

શેખ સા'દોની રચના અને સાહિત્ય ચર્ચા.

ખંડ ૫ મો.

૬૦૦ વર્ષ ઉપર લખાએલું ગુલીસ્તાન.
શેખ સા'દોની સફળતાનું કારણ. +
ગુલીસ્તાનની મૂળ ફારસી કથા. +
મૂળ ફારસી ભાષાની કથાનો ભાવાર્થ.
ગુલીસ્તાનના અનુવાદોની ભાષા તથા શૈલી.
૧૦૦ વર્ષ ઉપર થયેલા અનુવાદો નંમૂનો.
૬૦ " " " " "
ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાનના થયેલા અનુવાદો.
(અંગ્રેજી, અરેબીક, લેટીન, જર્મન, તૂર્કી, ફ્રેન્ચ,
ડચ, હિંદી, ગુજરાતી, ઉર્દુ.)
અંગ્રેજી ભાષામાં ગુલીસ્તાન. + + +

ગુલીસ્તાન આજથી છસા વર્ષ
 ૬૦૦ વર્ષ ઉપર ઉપર લખાયું હતું, તેની રચના
 લખાએલું ગુલી- કરવામાં શેખ સાદીએ પોતાનો
 સ્તાન. અનુભવ અને સમયનો સદ્-

ઉપયોગ કર્યો છે, એ કહેવાની
 જરૂર નથી. ગુલીસ્તાન એ નીતિ ઉપદેશની પુષ્પ
 વાડી તરીકે માન્ય રાખવામાં આવી છે. વિદ્વાન
 વર્ગથી લઈને સર્વ સાધારણ વર્ગે, ગુલીસ્તાનને ઉપદેશ
 દેનાર (સર્વોત્તમ) ખિનહરીફ ગ્રંથ તરીકે માન્ય
 રાખ્યો અને સંસારની દરેક ભાષાના સાહિત્યકારોએ
 તેની કિંમત આંકી તેના સંખ્યાબંધ અનુવાદો કર્યા
 છે. જુદી જુદી ભાષામાં જુદા જુદા લખનારાઓ

શેખ સા'દીની રચના-સાહિત્ય ચર્ચા. [૧૦૧

હસ્તે ગુલીસ્તાનના અનુવાદો થયા પામ્યા છે. એ ગુલીસ્તાનની મહત્વતા સંબંધે સચોટ પૂરાવો છે.

છસો વર્ષ ઉપર ગુલીસ્તાનમાં વપરાયેલી ભાષા જૂની થઇ ગયેલી અથવા તેની શૈલી નિર્માલ્ય થવા પામી છે એમ કોઇથી કહી શકાયું નથી. અમે એવા અનેક દાખલાઓ રજુ કરી શકીએ છીએ કે, અનેક ગ્રંથો જે માત્ર ૧૦૦ વર્ષ ઉપર લખાયા હોય તેની ભાષા અને વિચાર ૧૦૦ વર્ષ પછી જનસમાજને બંધાયેલા અથવા ઉપયોગી જણાતા બંધ પડ્યા છે. અનેક ગ્રંથોની ભાષા આજે આપણને જૂની અને નિર્માલ્ય થઇ ગયેલી લાગે છે. અનેક જૂના ગ્રંથોની શૈલી શુષ્ક લાગે છે. તેનું કારણ તેવા ગ્રંથો લખનારાઓની ખામી નહિ; પણ અમૂક અંશે કુદરતી નિયમ છે. ભાષામાં સમયના વહેવા પ્રવાહ સાથે પરિવર્તન થયા કરે છે, એ સમાજની ઉન્નતી અથવા ચઢતીને આભારી છે. પણ વિચારોમાં સમયના પ્રવાહ સાથે પરિવર્તન થવું ન જોઇએ એમ ધણાઓનું માનવું છે. એ વાત ખરી કે ઘણાં પ્રસંગો એવા ઉત્પન્ન થવા પામે છે કે સમાજને પોતાના વિચારો ફેરવવા પડે છે, પણ તે વિચારો સમયને અનુસરનાજ હોય છે.

શેખ સા'દીએ છસો વર્ષ ઉપર જે વિચારો દર્શાવ્યા હતા, તે સમયના પ્રવાહ સાથે વહી ગયા નથી, સા'દીના વિચારો આજે પણ જેવા જોધએ તેવા ઉપયોગી અને સમાજને બાંધતકતા છે. સા'દીના ગુલીસ્તાનની બીજી ખૂબી તો એ છે કે તેમાં સા'દીએ જે ફારસી ભાષા છસો વર્ષ ઉપર વાપરી હતી તે ભાષા આજે પણ સર્વોપરી ગણાય છે. છસો વર્ષ ઉપર લખાએલી સાદીની ભાષા જૂની થઇ ગઇ છે એવા આક્ષેપ કોઈ પણ હજી કરી શક્યું નથી, એ સા'દીની ઉત્તમ રચના અને ભાષા સૌંદર્યની મહત્તા નહિં તો બીજું શું? સા'દી—પછી લખાએલા ફારસી ભાષાના ગ્રંથોની ભાષાને લોકો આજે જૂની પૂરાણી ભાષા તરીકે ઓળખાવે છે, પણ સા'દીની ભાષા સમયે કોઈ તેમ કહી શકતું નથી.

છસો વર્ષ પછી સમાજે સાહિત્ય વિષયમાં જે પ્રગતિ કરી છે; તે પ્રગતિને શિખરે ચઢનાર ફારસી ભાષાના સાક્ષરો આજે પણ સા'દીની ભાષાને સર્વોપરી ગણે છે, તે ઉપરથી સા'દીની એક સાહિત્યકાર સાક્ષર તરીકેની મહત્વતા સમયે વાંચક વર્ગ તોલ્લ કરી શકે તેમ છે.

નીતિ ઉપદેશનો વિષય શુદ્ધ
 શેખ સા'દીની મનાય છે, શિખામણ દેનાર
 સફળતાનું અળખામણો થવા પામે છે,
 કારણ. ઉપદેશના મીઠા વાક્યો વિષ-
 સમાન લાગે છે, એમ સામાન્ય
 પણે આપણે સંસારમાં અનુભવીએ છીએ. શિખામણ
 દેનાર દોઢ ઢાઢા તરીકે ગણાઈ તરછોડી કહાય એ
 આપણે સામાન્યપણે જોઈએ છીએ, ત્યારે શેખ
 સા'દીનો વિષય અથવા તેમનો જીવન ઉદ્દેશ જનતાને
 નીતિ ઉપદેશ અથવા સુમોધ આપવાનો હતો, અને
 તેમણે પોતાના અનેક ગ્રંથોમાં રાજા પ્રજાને માત્ર
 ઉપદેશ અને શિખામણો આપ્યા છે, તોએ તેઓ
 કોઈના અળખામણાં કે અપ્રિય થવા પામ્યા નથી.
 બલકે તેમણે રાજા અને પ્રજાનો એકસરખો પ્રેમ
 પ્રાપ્ત કર્યો હતો, તે તેમના જીવનવૃત્તાંત ઉપરથી
 જોઈ શકાય છે. સા'દીના ઉપદેશોને વિદ્વાન વગેરે
 લઈને સર્વ સામાન્ય માણસોએ માન આપી પોતાના
 જીવનમાં ગ્રહણ કર્યું છે. અનેક ગ્રંથકારો, લેખકો
 અને વિદ્યાપ્રેમીઓ પ્રસંગાનુસાર શેખ સા'દીના વચ-
 નોનો ઉપયોગ કરી પોતાની વાતને મુખતી આપે છે.
 શેખ સા'દીના પદો કહેવતો તરીકે સાધારણ રીતે

વપરાય છે; તેના વાસ્તવિક કારણો અનેક છે. પ્રથમ તેમની મીઠી અને સરળ ભાષા તથા ઉત્તમ શૈલી છે. તેમની ભાષામાં મધુસ્તદ્ ભરી છે, તેથી કાષ્ટને તે નિરસ કે અપ્રિય લાગતી નથી. તેમની ભાષાની મીઠાશથી મનને આનંદ અને જીવનને રસ મળે છે. શૈલી સરળ હોવાથી પ્રિય અને મુગમ્ લાગે છે. સાંદીના એ મૂખ્ય ગુણનાં પરિણામે ગુલીસ્તાન અને યોસ્તાન પ્રજાપ્રિય થવા પામ્યા છે. ફારસી ભાષાથી કંઈક અંશે જોડાઈ પરિચિત હશે તેઓ સાંદીના ગુલીસ્તાનની ભાષાની મધુસ્તા અને શૈલીની સરળતા તેમજ ઉપદેશની માર્મિક ચિમટીઓ સમજી શકશે. તેમના ગુલીસ્તાનની એક કથા મૂળ ફારસી ભાષામાં અમે અત્રે તેના ભાવર્થ સહીત રજૂ કરીએ છીએ જે ઉપરથી શેખ સાંદીની સફળતાનું કારણ સમજાશે:—

ગુલીસ્તાનની

મૂળ ફારસી

કથા.*

“તન્ની ચંદ અઝ રવંદગાન દર

સોહજતે મન ખુદન. જાહેરે

ઈશાન ખસલાહ આરાસ્તે, વ

યકીરા અઝ ખુર્ગાન દર હકકે

ધન તાષદે હુસ્ને ઝની બલીગ

ખુદ, વ અદરારી મોઅર્થ્યન કરદેહ; તા યકી અઝી

* આ ફારસી ભાષાની કથાનો અનુવાદ “ગુલીસ્તાનના અનુવાદોની ભાષા તથા શૈલી” એ મથાળા હેઠળ વધુ માટે જુઓ.

શેષ સા'દીની રચના—સાહિત્ય ગ્રંથો. [૧૦૫

શાં હરકતી કરદન, મુનાસીએ હાલે દરવિશાન. ઝનને
આંત શખ્સ કાસિદ શુદ્ધ વ બાઝારાનીયાન કાસિદ
ખાસ્તમ. તા બ તરિકી કિકાદે યારાન મુસતખ્લીસ
ગદાનમ; આહંગે ખિદમતશ કદમ, દરખાનમ રેહા
નકદ; વ જદા કદ. મઅઝુરશ દાસ્તમ કે લતીફાન
ગુફતે અન્દ:—

કલ્યા.

દરે મિરો વઝીરો સુલતાનરા;
ખી વસિલત મગદ પયરામન,
સગવ દરખાં ચુંચાફતન્દ ગરીબ;
ઈન ગરીબાનશ ગિરદ આં દામન.

અન્દાં કે મુકરખાંને હઝરત આં બુઝોર્ગ બર
હાલેમન વફૂદ યા ફતત, વ બા કરામ દર આવરદન્દ
વ બરતર મકામી મોઅઝઝ્યન કદન. અમ્મા ! બતવાઝઅ
કુશ્તર નિશિસ્તમ વ ગુફતમ:—

બૈયત.

બુગઝાર કે બન્દએ કમિનમ;
તા દર સફે બન્દેગાં નશિનમ,
શુફત અદલાહ! અદલાહ! ચે જાએ સુખ-અસ્ત

ઐયત.

ગર બર સરો ચરમે મન નચિની;
 નાઝત ખીકશમકે નાઝનિની,
 ફીલ ભુમ્લે ન શિશતમ વચ્ચઝ હરદરી.
 સૂખત પયવસ્તમ તો હદિસે ઝિલ્લતે ચારાં
 દરમીયાન આમદ વ ગુફતમ:—

કત્યા.

ચે જૂમ દિદ ખુદાવંદે સાળેકુલ ઇન્આમ;
 કે બંદે દર નઝરે ખિશ ખાર મિદારદ,
 ખુદાએ રાસ્તો મુસલ્મ ખુઝગવારી વ હિદમ;
 કે જૂમ ખિનદો નાન બરકરાર મિદારદ.

હાકમ ઇન સૂખતરા અઝીમ ખપસંદીદ. વ
 અસખાખે મઆશે યા રાંન ફરુદ. તો ખાઝ બર
 કાઅદ્યે માઅઝી મુહય્યા દારદ. વ મંઉનતે અથ્યા
 મે તઅતીલ વફા કુનંદ, શુક્રે નેઅમત બે ગુફતમ
 વ ઝમીને ખિદમત બખૂ સિદમ, વ ઉઝે જસારત
 બ ખાસ્તમ, વ ગુફતમ:—

કત્યા.

ચૂ કઅબે કિબલયે હાજત શુદ અઝ દિયાર બંદ;
 રવંદ ખલક બદીદારીશ અઝ બસી ફરસંગ,

શેખ સાંદીની રચના-સાહિત્ય ચર્ચા. [૧૦૭]

તોરા તહમ્મૂલે અમસાલેમાં ખં ખાયદ કદ્દ;
કે હિયકસ ન અનદ ખર હરખતે ખિખર સંગX.

X સાંદીની મૂળ ફારસી ભાષા ગુજરાતી લીપીમાં લખવાથી સાંદીને કેટલેક અંશે અન્યાય થાય એ સ્પષ્ટ થાય છે, કારણ કે ફારસી ભાષાના શબ્દોચ્ચાર ગુજરાતી લીપીમાં સંપૂર્ણપણે દર્શાવી શકાય તેમ નથી. ગુજરાતી લીપી ફારસી લખાના ઉચ્ચારને યોગ્યપણે રજૂ કરી ન શકે એ સ્પષ્ટ છે, તેમજ સાંદીની ભાષા ફારસી લીપીમાં લખાઈ છે; ને યોગ્યપણે દર્શાવવા ગુજરાતી લીપીના નેકાક્ષરોનો ઉપયોગ કરવા છતાંએ નિષ્ફળ થવાય છે.

હાલ એ અગવડને કંઈકે અંશે દૂર કરવા માટે કેટલાક નવા ચિન્હો ગુજરાતી લીપીમાં વાપરવા યોજાયા છે, ને ચિન્હો અથવા મુદ્રણાલયોમાં હોતા નથી, તેથી તેનો અત્રે ઉપયોગ કરી શકાયો નથી. નેકે તેવા ચિન્હો વાપરતાંએ ઘણી વેળા ફારસીના સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર લખી શકાતા નથી. ત્યારે મૂળ ફારસી લીપીમાં ને કયા અત્રે રજૂ કરવામાં આવે તો તે માત્ર ફારસી લીપી જાણનારાઓ માટે ઉપયોગી થાય પણ સામાન્ય વાંચક વર્ગ તેનો લાભ ન લઈ શકે. એ વિચારે અત્રે મૂળ ફારસી લીપી પણ વાપરી નથી. લવિંચમાં ને એવી આવશ્યકતા જણાશે તો બીજી આવૃત્તીમાં તેમ કરીશ; માટે વાંચક બંધુઓ હાલ એ ખામીને ક્ષમા દ્રષ્ટિએ નેઈ મને કૃતાર્થ કરશે એવી આશા રાખું છું.

“હું કેટલાક એવા મનુષ્યોના
મૂળકારસીલા- સમાગમમાં આવ્યા કરતો હતો.
વાંની કથાનો કે જેમની જાહેર હીલચાલ
ભાવાર્થ. પવિત્ર જણાતી હતી. તેઓ
ઉપર એક સમૃદ્ધિશાળી પુરુષ

વિશ્વાસ અથવા શ્રદ્ધા રાખતો હતો. તેણે તેઓના
પોષણાર્થે કંઈ વૃત્તિ નક્કી કરી હતી; પરંતુ તેઓ-
માંથી એક મનુષ્યે એવું કાર્ય કર્યું કે જે સાધુઓની
રિતભાત વિરુદ્ધ હતું; તે કારણે મજબૂર સમૃદ્ધિ-
શાળી પુરુષની શ્રદ્ધા તેઓ ઉપરથી ઉડી ગઈ. તેથી
તેઓની વૃત્તિમાં વિક્ષેપ પડ્યો. મેં તેઓની આજી-
વિકાના સાધનો પુનઃ ચાલુ કરાવવા ઇચ્છા કરી. તેજ
વિચારે હું તે ધનાઢ્ય પાસે ગયો, પણ તેના પહેરે-
દારે મારું અપમાન કર્યું અને અંદર જવા આપ્યો
નહિ. મેં આ કહેવતાનુસાર તે અત્યે ક્ષમાં દ્રષ્ટિએ
જોઈ ઓછું ન આવ્યું.

“જેઓ કામની ઝોળખ અથવા સલામણ
વિના ઉમરાવ, વજીર કે ગાદશાહ પાસે જાય છે,
ત્યારે પહેરેગીર તેને ગરીબ સમજી ગળું અને કુતરો
દામન પકડી બહાર કાઢે છે.”

શેષ સા'દીની રચના-સાહિત્ય ચર્ચા. [૧૦૬

જ્યારે મારી સ્થિતિથી તે ઉમરાવના કર્મચારીઓ જાણીતા થયા ત્યારે તેઓ મને માનસહિત મજદુર ઉમરાવ પાસે લઈ ગયા, અને ઉંચી જગ્યાએ બેસવા સ્થાન આપ્યું. પરંતુ હું વિવેક સહિત નીચે બેસી દિનતા સાથે બોલ્યો :—

“મને ક્ષમા કરો કે હું નિયા દરબજાનો માણસ છું; મને સેવકોની હરોળમાં બેસવા આપો. તેઓ માંથી એકે-કહ્યું, અલ્લાહ! અલ્લાહ!! આ કેવી વિનયી વર્તણૂંક?”

“જે તમે મારા માથા અને આંખો ઉપર બેસો, તોએ તમારો એ વિવેક અને વિનય મને માન્ય છે. અંતે હું બેસી ગયો.”

જ્યારે મારા મિત્રો સમઘેની વાતચિત નિકળી ત્યારે મેં પુછ્યું :—“સાહેબ મેં એવો કયો અપરાધ કર્યો કે જેથી આપે મહેરબાનને મારા મેલે ધૂણાં થવા પામી? માત્ર ઈશ્વરજ એવો-મહત્વપૂર્ણ અને દયા કરનાર છે કે જે (મનુષ્યને) ગુનાહ કરતો જોય છે, છતાંયે તેની રોજ બંધ કરતો નથી.”

તે ઉમરાવને મારી આ વાત પસંદ પડી અને તેણે પુનઃ મારા મિત્રોની વૃત્તિ-આજીવિકાનું-સાધન

ચાલુ કરવા આજ્ઞા કરી અને જે કંઈ બાકી રહ્યું હતું તે પણ ચૂકવી આપવા જણાવ્યું. મેં તેની ઉદારતાની પ્રશંસા કરી અને તેનો આભાર માની મેં મારા ગુનાહો માટે ક્ષમા ચાચી, અને કહ્યું:—

“મક્કાનું મંદિર મનુષ્યોની ઇચ્છા પૂર્ણ કરે છે, તેથી અનેક લોકો ત્યાં જાય છે. તમને પણ અમારી આવી રિત ગ્રહણ કરવી જોઈએ; જે વૃક્ષમાં ફળ હોતા નથી, તે ઉપર કોઈ પથરો ફેંકતું નથી.”*

શેખ સાંદીના “ગુલીસ્તાનની ગુલીસ્તાનના મૂળ ફારસી કથા” ઉપરથી જોઈ અનુવાદોની ભાષા શકારો કે આજથી છ સો વર્ષ પા તથા શૈલી. ઉપર લખાએલી કથાની ભાષા આજે પણ સર્વોપરી છે. તે ભાષા જૂની થઈ ગઈ છે અથવા તેની શૈલી નિર્માણ છે, એ કોઈ પણ ફારસી ભાષાનો સાહિત્યકાર

* ઉપરોક્ત ફારસી કથા અને તેનો અનુવાદ સેવકે ૧૮૨૩ માં કર્યો હતો. “ગુલીસ્તાનના અનુવાદોની ભાષા તથા શૈલી”ના પ્રકરણમાં એજ કથાનો અનુવાદ અન્ય લેખકોના રજૂ કર્યો છે; તે વાંચવાથી સમયના પરિવર્તન સાથે ભાષા તથા શૈલીમાં થતા પરિવર્તન સાબિત વધુ માહિતી મળી શકશે. —લેખક.

આજે પણ કહી શકે તેમ નથી. ત્યારે વર્તમાન કાળમાં ફારસી ભાષામાં લખાતા ગ્રંથોની સમાલોચનાઓ જોતા અનેક સ્થળોએ ગ્રંથકારની ભાષા અને શૈલી સમઘે ટીકાઓ થાય છે. છસો વર્ષ ઉપર જે ફારસી ભાષા શેખ સા'દીએ લખી છે તે આજે પણ નવિન અને સર્વોપરી ગણાય એ શેખ સા'દીની ખુબી નહિં તો ખીબું શું?

સમયના પરિવર્તન સાથે લોક વિચારો અને ભાષા તથા શૈલીમાં પરિવર્તન થાય છે તે સમાજની ઉન્નતી વા ચઢતીનું કારણ છે. સંસારમાં હજી એવા અનેક ગ્રંથો હસ્તી ધરાવે છે કે જે અતિ પૂરાણ થઈ જવા છતાંયે અથવા તે સેંકડો વર્ષ ઉપર લખાએલા હોવા છતાંયે તેમાં દર્શાવેલા વિચારો અને લખાએલી ભાષા તથા શૈલી આજે પણ સમાજને મંદ્રએસ્તી તેમજ સર્વોપરી લાગે છે.

ગુલીસ્તાનના આપણે જે જૂદા જૂદા અનુવાદો જોશું તો તેથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે કે જૂના જૂદા અનુવાદોની ભાષા તથા શૈલી ભીન્ન ભીન્ન છે. માત્ર એકસો વર્ષ ઉપર ગુલીસ્તાનનો જે અનુવાદ થયો હોય અને તે પછી ૬૦ વર્ષ ઉપર જે અનુવાદ થયો

હોય, તે અનુવાદોની ભાષા પ્રત્યે જે આપણે જોશું તો માત્ર ૬૦ વર્ષમાં એ ભાષા જૂની થઈ ગયેલી નિરસ જણાશે, તેની શૈલીમાં માત્ર ૬૦ વર્ષના તફાવતને લીધે નિર્માલ્યતા આવી ગયેલી આપણે અનુભવી શકીશું જ્યારે માત્ર ૬૦ વર્ષમાંજ ભાષામાં આપણે બહોળો ફેરફાર જોઈને આશ્ચર્ય પામીએ છીએ ત્યારે શેખ સા'દીએ છસો વર્ષ ઉપર લખેલી ભાષા આજે પણ સર્વથી શ્રેષ્ઠ અથવા સર્વોપરી છે. સા'દીની શક્તિનું આ ઉપરથી તોલ કરી શકાય તેમ છે. ગત પ્રકરણમાં મૂળ ફારસી કથા અને તેનો ભાવાર્થ અમે રજુ કર્યો છે, તેજ ફારસી કથાના અનુવાદો જૂદા જૂદા ગુજરાતી લેખકોએ કેવી રીતે કર્યો છે, તે જોવાથી એટલું તો સહેજે જણાઈ આવશે કે વખતના વહેવા સાથે તેમની ભાષા જૂની થઈ જવા પામી છે.

એક પારસી ગૃહસ્થે લગભગ ૧૦૦ વર્ષ ઉપર ગુલીસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો હતો, તે અનુવાદના પુસ્તકમાં અમોએ રજુ કરેલી મૂળ ફારસી કથાનો અનુવાદ ત્રીયે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યો છે:--

૧૦૦ વર્ષ ઉપર થએલા અનુવાદનો નમૂનો.

હેકાએત.૬

કેટલાએક. જણાવો. માહારા. શોભતી. હતાં.
કે. તે. લોકો. જાહેર. હાથમો. નેકીથી. શણગારેલા.
અને. અંતરકાલથી. પાકીથી. ભરેલા. હતા, મોટા.
લોકોમોથી એક. જણ. તે. ટોલકી. ઉપર. નેકી
અને. પવીતરાઈનો. ધણો. ભરોશો. રાખતો. હતો.
અને. તે. લોકોનો ખરચ, પોંહોંચાડતો. હતો.. પણ.
તે લોકોમોથી. એક શખશે. ફકીરોને. કરવું. નહીં.
ઘટે. તે હવો. ખીગાડ. અને અણુઘટતું. કામ કીધું.,
તેથી પેલા. શાહેખના. મનમો. ખતરો. આવેઓ.
અને. તેહનાં. ઇકીનમાં. ખલલ, પોંહોંચીઉં., તેણે.
કરી. પેલાવોની. એજતનો. મરતઓ. ઘટેઓને. ખરચ.
પોંચતો. બંધ. થાએઓ., તારે. હુએ. ધારીઉં કે.
કોઇ. પરકારે. ઇઆરોનાં. ખરચને. પાછો. ચાલુ.
કરાઉં., તેકારણુશર. હાકેમને. ધર. ગએઓ. તારે.
દેવડીવાલા. દરવાંને. મહને. ધરમો. જુવા. નહીં. દીધો..

૬ આ અનુવાદની ગુજરાતી લિપી ૧૦૦ વર્ષની જુની
હોવાથી હાલની લિપીથી ક્યાંય ક્યાંય જુદી પડે છે. દરેક શબ્દ
પછી [૦] મીંહુ વાપરવામાં આવ્યું છે.

અને. અણુઘટતું. તથા. નાલાએક. બોલવા. લાગો..
તે. શરવે. હુંએ. બરદાશત. કડીઉં. અને. ખમીઉં.
શા. વાસતે. કે. દાનાવ. લોકો. કહી. ગએલા છે કે*

એતોની માએનીની, ચોપાઈ.

(અમીર. વજીર. બાદશાહને બારણે..
બીન લલાંમણુ નો. બ. તું. કોઈ. કારણે*
ગરીબ. તુંનેબાણી. કુતરને. દરવાન..
આએ. તાહારો. ચોલો. તાંણેને પેલો દાંમાંન*)

તેટલાં તો. તે. હાકમનાં. હજુરીઆવેને. એ.
માહારા, અહવાલની. ખચર. થાઈ. તેથી. દોડતા.
આવીને. મહને. મોટા. આદરભાવ અને. માન. શાથે.
ધરમો. લઈગીઆ. અને. પેલા. શાહેએ એક. ઉંચા
મકાંન. ઉપર. માહારે. શાહ. બેસવાની. જગો. કીધી.
પણુ. હુંઉં. નમંનતાઈથી ધણી. નીચી. જગો. ઉપર.
એકો. અને. આએ. રીતે. કહીઉં* એતની. માએ-
નીનું. કવેત.

હું. છઉં. એક. ગરીબને. કંગાલ. દશ.
બેશબ્રાદરો. મુજને. બંદાવોની. પાશ.*

તારે. કહીઉં કે. ખોદા. ખોદા કરો.

શેખ સા'દીની રચના-સાહિત્ય ચર્ચા. [૧૧૫

થું. હેવું. બોલવાની એ. જગો. છેx બેતની
માએનીતું કવેત.

જો. મારા. શરને. આંખોપર. એશે. તું.
તુજ. લાડકવાએઆનો. લાડ. ખેંચું. હું.

મતલબ. એકે. હુંએ. બેશીને. આંણીગમ પેલી
ગમની. મજલેશોની. વાતો. કરવા. માંડી. એમકચ્છો.
પેલા. ઇઆરોની. વાત. વચ્ચે. આવી તારે.
હુંએ. કહીઉંx બેતોની. માએનીની. ચોપાઇ.

ફકીરોથી. શો. અને આવ દીઠો. શ્રેઠીઆ દાતાર.
કે. તુજ. આંખમે. માઠો. દીશેઓ. તેવોનો.

અવતાર*

ઇઅજદાં. રાએછે. દાએઆને. બોલેરગી. મોટી...
અને. આ. માંણુશનો. જોતાં. નથી. અટકા-
વતો. રોટીx

હાકેમે. એ. બોલો બહુ. પશંદ. કીધા. અને.
ઇઆરોનાં. ગુજરાંનનો. ખરચ. આગલા. દશતુર.
પરમાંણે. જરી. રાખવાનો. હોકમ. કીધો* અને
તેહેનાં. અહડેલા. દાહાડવોનો. ખરચ બી અપાવેઓ *
હુંઉંએ તે. નેઆંમતનાં. શોકર. બજન. લાવીને.

ખીદમતની. જમીન. ઉપર. ઓશા. દીધો* અને.
જેકાંધ. શોખીથી. તેહની. આગળ. બોલેઓ. હોતો.
તેહની. ઓજર. ખાડી. કરીને. બાહેર. નિકલતી.
વેલાએ. આએ. શોખોન. બોલેઓ* બોતોની. માએ.
નીનો દુહો*

કાળા. દેશજે. કીબલાની. જગેઆ.
તહીં. હોડે. બહ. દુરદેશી. લોક.
મનની. ઈછા. માગવા. કારણે.
ભટકતા. જાએ છે. મોલકે. મોલક*
હમારા શરીરું. તુજનેરે. રાએ.
જરહાશત. કરવું. ઘટે ધણું.
ફલતાં જાડાડે. શરવ. કોઈ. જાએ.
ફેંકેનાં. ઢેપું. અણફલતાં. તણું*.

ગુલીસ્તાનની કથાનો ઉપરોક્ત અનુવાદ એક
પારસી ગ્રંથે લગભગ ૧૦૦ વર્ષ ઉપર પ્રગટ કર્યો
હોય એમ તે પુસ્તકની ગુજરાતી લીપી અને ભાષા
ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. અમે દિલ્લીર
છીએ કે, મજદુર અનુવાદ કયા ગ્રંથે અને કયારે
કર્તા છે, તે જણાવેલું ન હોવાથી અત્રે તે રહી

ગ્રેખ સાંદ્રીની રચના-સાહિત્ય અર્થા. [૧૭]

શકતા નથી. મળકર પુસ્તક (૫૬૦) પેળનું છે; અને તે પુસ્તકના છેવટના ભાગમાં અથરા શબ્દોનો કાષ આપવામાં આવ્યો છે. ગુલીસ્તાનના દરેક ભાગના અનુવાદની સમાપ્તિ થતાં “શમાપત. થાઇ. પોથી કુલીસ્થાન.” એમ લખ્યું છે. એ બુનો અનુવાદ અત્રે રજુ કરવાનો અમારો હેતુ માત્ર એજ કે વાંચક વર્ગ એ સમજી શકે કે સમયના વહેવા સાથે ભાષા તથા શૈલીમાં પરિવર્તન થવા પામે છે. ૧૦૦ વર્ષ ઉપર અમેલા અનુવાદ અને ત્યાર બાદ ૫૦-૬૦ વર્ષ ઉપર અમેલા અનુવાદની ભાષામાં કેટલો ભેદ જણાય છે, તે નિચે રજુ કરેલ એજ કથાનો એક પારસી ગૃહસ્થે કરેલા અનુવાદ ઉપરથી જોઇ શકાશે:—

કેટલાએક શખ્સો સાથે મને ૬૦ વર્ષ ઉપર દોસ્તી હતી. જેઓનો બાહેરનો અમેલા અનુવાદ દેખાવ નેકી ભરેલો હતો. એક ના નમૂનો. મોટું માણસ તે ટોળા વિષે

ઘણું ઉચું મત ધરાવતો હતો, અને તેઓનો દરમાયો મુકરર કીધો હતો. પણ તેઓ સાંથી એકે ફકીરોના હાલને ખરાબ સાગે એવી હરકત કીધી, જેથી પેલા શખ્સનો બિચાર બદલાઇ ગયો અને તેઓના ગમસ્તે અંધ પાડ્યું. એવું જોઇ

મેં ધારયું કે કાષ્ટ પણ રીતે તેઓની ગયલી રોજીનું
બજાર પાછું ખોલ્યું કરાઉં. મેં તે સાહેબની ખિદ-
મતમાં જવાનો ઇરાદો કીધો. પણ પોરાગીરે મને
અપમાન ભરેલી રીતે માહે જાતો અટકાવ્યો તોપણ
મેં તેને માફ કીધો. વગેરે. + + + + +

સંસારની દરેક ભાષામાં શેખ
ગુલીસ્તાન અને સા'દીના ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાન-
બોસ્તાનના થ- ના અનુવાદો એક નહિ પણ અનેક
એલા અનુવાદો. જુદા જુદા અનુવાદોના હસ્તે થવા
પામ્યા છે. તે સર્વની માહિતી
મેળવવી મુશ્કેલ છે. કઈ કઈ ભાષામાં અને કયા કયા
અનુવાદોએ કયારે અનુવાદો કર્યા, તેની સંપૂર્ણ
માહિતી હજી મળી શકી નથી. અમને ગુલીસ્તાન અને
બોસ્તાનના અનુવાદોના જે અંથો આજ સૂધી દેખાયા
તેમજ પ્રગટ થયેલા જણાયા છે, તેની સંપૂર્ણ
માહિતી નીચે આપીએ છીએ. એ અનુવાદોની સંખ્યા
ઉપરથી વાંચક વર્ગને એ રહેજે જણાઈ આવશે કે
ગુલીસ્તાન તેમજ બોસ્તાનમાં કેવા ઉત્તમ પુષ્પોની
માંળા મહાત્મા શેખ સા'દીએ ચોજી છે, શેખ સા'દીના
ગુલીસ્તાનનો બહોળો પ્રચાર અને તેની લોકપ્રિયતા
તેમના અનુભવ સિદ્ધ લખાણોનું પરિણામ છે.

શેખ સા'દીની રચના-સાહિત્ય ચર્ચા. [૧૧૯]

અંગ્રેજીમાં થયેલા અનુવાદો :

“With Sa'di in the Garden or The Book of Love” (વીથ સા'દી ઇન ધી ગાર્ડન ઓર ધી બુક ઓફ લવ) By Sir Edwin Arnold, M, A. K, C., I, E. C, M, I. (કર્તા: સર એડવીન આર્નોલ્ડ એમ. એ કે, સી, આઇ, ઇ. સી, એમ, આઇ) ચોથી આવૃત્તિ ઇંગ્લેન્ડમાં ૧૮૯૩ માં પ્રગટ થઈ છે.

“The Rose Garden of Sa'di” (ધી રોઝ ગાર્ડન ઓફ સા'દી) By L. Carnmer-Byng & Dr S. A. Kapadia. (કર્તાઓ: એમ. કારનમર બાઇંગ અને ડૉ. સોરાબ એ. કાપડીયા.) બીજી આવૃત્તિ ઇંગ્લેન્ડમાં ૧૯૦૮ માં પ્રગટ થઈ છે.

“Sa'di Scroll of Wisdom.” (સા'દી રક્શેલ ઓફ વીસડમ) By Sbikh Sa'di with Introduction By Sir Arthur N. Wollaston K, C, I, E. (સર આર્થર એન્ડ્રુ વોલસ્ટન કે, સી, આઇ, ઇ.)

By Gladwin 1806 at Calcutta and in London '833 (ગ્લેડવીન ૧૮૦૬ માં કલકત્તા અને લંડનમાં ૧૮૩૩) Dumoulin 1807 (ડુમોલીન ૧૮૦૭) James Rose 1823 & 1890 (જેમ્સ રોઝ ૧૮૨૩ ખીજી આવૃત્તિ ૧૮૯૦) E. B. Eastwick 1852 & 1880 (ઇ. બી. ઇસ્ટવિક ૧૮૫૨ અને ૧૮૮૦) J. T. Platts 1873 (જે. ટી. પ્લાટ્સ ૧૮૭૩) Clarke 1879 (ક્લાર્ક ૧૮૭૯ અને) Davis 1882 (ડેવિસ ૧૮૮૨ માં બોસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો.) Flowers of Bustan 1877 (ફ્લોવર ઓફ બોસ્તાન ૧૮૭૭) Parsian Poetry for English Readers 1883 (પર્શીયન પોષ્ટરી ફોર ઇંગ્લીશ રીડરઝ ૧૮૮૩).

“Sa'di.” (સાદી) By Anderson (કર્તા: એન્ડરસન). “Life of Shaikh Sa'di” (લાઇફ ઓફ શેખ સાદી) By Allahabad City Press. મી. ગ્લેડને ગુલીસ્તાનનો અનુવાદ ઇસ્વી સન ૧૮૦૬ માં કર્યો હતો, જેની ખીજી આવૃત્તિ સને ૧૮૦૯ ઇસ્વીમાં લંડન ખાતે પ્રગટ થઇ હતી. જાણીતા ડૉ. રાસ સાહેબે એશીયાટીક સોસાયટી માટે અનુવાદ કર્યો હતો. મી. રોડે

ગુલીસ્તાનનો ગદ્ય અને પદ્યમાં ઇસ્વી સન ૧૮૫૦માં અનુવાદ કર્યો હતો, જે અનુવાદ ઉત્તમ ગણાય છે. મી. હેરીંગટને ઇસ્વી સન ૧૭૯૧ માં ફારસી અને અરેબીક સા'દીની “કુલીયાત” પ્રગટ કરી હતી. મી. જસડેમુડે ઇસ્વી ૧૮૦૭ માં કરેજો અનુવાદ કલકત્તા ખાતે પ્રગટ થયો હતો, જેની અનેક આવૃત્તિઓ પ્રગટ થવા પામી છે. “The Bostan of Sa'di” (ધી બોસ્તાન ઓફ સા'દી) By A. Hart Edwards (કર્તા એ. હાર્ટ એડવર્ડસ) ઇસ્વી ૧૯૧૧ માં લંડન ખાતે પ્રગટ થઈ છે. “The Bostan of Sbaikh Sa'di” (ધી બોસ્તાન ઓફ શેખ સા'દી) By Z. G. M. Munshi (કર્તા ઝીયાઉદ્દીન મુન્શી) ઇસ્વી ૧૮૮૯ માં મુંબઈ ખાતે પ્રગટ થઈ છે. Mr. E. R. Sahir (ઇ. આર. સાહેરે અંગ્રેજીમાં ગુલીસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો છે.

લંડન ખાતે ૧૮૩૮ ઇસ્વીમાં અંગ્રેજી ભાષામાં કેટલીક સમાલોચના અને પ્રસ્તાવના સાથે Selections from the Bostan of Sa'di (સીલેક્શનસ ફ્રોમ ધી બોસ્તાન ઓફ સા'દી) By Forbes falconer, M, A, (કર્તા ફાર્બસ ફલકોનર એમ, એ,) તે પેરીની

એશિયાટીક સોસાયટીના મેમ્બરે પ્રગટ કર્યો છે. Persion portraits (પરશીયન પોર્ટ્રીટ્સ) by F. F. Arbuthnot, M. R. A. S. કર્તા: એફ, એફ, આરથુથનોટ એમ, આર, એ, એસ. તેમણે એક ગ્રંથ ૧૮૮૭ માં રચ્યું છે, જેમાં શેખ સાદીના ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાન તેમજ તેમના જીવન સંબંધે કેટલીક ખીનહુઓ લખી છે. Persian Literature (પરશીયન લીટરેચર) by Claud Field કર્તા: ક્લાઉડ ફીલ્ડે એક ગ્રંથ રચ્યો છે, જેમાં ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાનના જુદા-જુદા અનુવાદ કર્તાઓની કૃતિઓ વગેરે રજુ કર્યા છે Selections from Persian prose and poetry નામના એક પુસ્તકમાં શેખ સાદીના ગુલીસ્તાન બોસ્તાન તેમજ પદનામાના લેખોની ચુટણી કરી મુંબઈની શાળાઓ માટે મી. પી. કે. કાંગાએ પરશીયન લીપીમાં ૧૮૯૬ માં પહેલી અને ૧૮૯૯ માં બીજી આવૃત્તી રજુ કરી હતી.

અરેબીકમાં—

ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાનના અરેબીક ભાષામાં સંખ્યાબંધ અનુવાદો થવા પામ્યા છે. જેમાં સર્વોત્તમ ગુલીસ્તાનનો અનુવાદ “જુબરુલ” નામના લખનારે

શેખ સા'દીની રચના-સાહિત્ય ગ્રંથો. [૧૨૩]

કુર્બો છે, જેની વિશેષતા એ છે કે ગુલીસ્તાનનું ગદ્ય અને પદ તેણે અરેબીકમાં રજુ કર્યા છે. આ સંપૂર્ણ અને અપૂર્વ અનુવાદ મિસર ખાતે પ્રગટ થયો છે.

લેટીનમાં—

By Gentius 1651, Second Edition 1655 (જેનટીઝ ૧૬૫૧, બીજી આવૃત્તિ ૧૬૫૫).

જર્મનમાં—

By Adam Olearius 1654, New edition in 1660 etc. (અડમ ઓલીઅરીઝ ૧૬૫૪ અને ૧૬૬૦ વગેરે) Dorn 1827 (ડોર્ન ૧૮૨૭) Wolff 1841 (વોલ્ફ ૧૮૪૧) K. H. Garaf 1846 (કે. એચ. ગરાફ ૧૮૪૬. એજ લખનારે બોસ્તાનનો અનુવાદ ૧૮૫૦ માં કર્યો હતો.) Wehrd 1852 (વીહર્ડ ૧૮૫૨ માં બોસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો.) Ruckest. 1882 (રુક્કેસ્ટ ૧૮૮૨ માં બોસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો).

૪૨વી ૧૬૫૪ માં જર્મન ભાષામાં શ્રેષ્ઠ અનુવાદ ઓલી-એરીસે કર્યો હતો, ઓલી-એરીસે ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાન ઉલ્લખના અનુવાદો કર્યા છે.

ધર્વી ૧૮૪૬ માં ગુલીસ્તાનનો જર્મન ભાષામાં અનુવાદ મી. કે. એચ. ગ્રાફે પ્રગટ કર્યો હતો. એજ અનુવાદકે ધર્વી ૧૮૫૦ માં બોસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો હતો. જેનું નામ “લેમ્પ ગાર્ડન” રાખવામાં આવ્યું હતું. અને તેના બે ભાગો કરવામાં આવ્યા હતા.

ઉર્દુમાં—

મીર શેરઅલી અફસોસ (મારકિવસ વેલી સ્લાઇ વાયસરોયના સમયમાં).

ઉર્દુ ભાષામાં અનેક અનુવાદો થયા છે. હિંદના મુખ્યસિદ્ધ ઉર્દુ કવિ અને લેખક મહાતા અલતાફ હુસૈન “હાલી” એ “હાલાતે સાદી” નામનું એક પુસ્તક પ્રગટ કર્યું હતું. જેની ચોથી આવૃત્તિ ધર્વી ૧૮૯૬ માં પ્રગટ થઈ છે. જનાબ શિખલી સાહેબે “હાલાતે સાદી” નામનું પુસ્તક રચ્યું છે.*

* આ અનુવાદોની સંખ્યા અને તેની માહિતી અત્રે રજુ કરવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે એ અનુવાદોની અપૂર્ણ સંખ્યા ઉપરથી ગુજરાતી વાંચક વર્ગ શેખ સાદીની રચનાની મહત્વતા અને ગુલીસ્તાન તથા બોસ્તાનની ઉત્તમતા સ્પષ્ટ થાય. શેખ સાદી રાહિ-

તૂકીમાં—

તૂકી ભાષામાં અનેક અનુવાદો ગુલીસ્તાનના થવા પામ્યા છે. પણ તેની સંપૂર્ણ મિલતો અમને મળી શકી નથી, જેથી તે અત્રે રજુ કરી શક્યા નથી, પણ—

તૂકીના નામદાર સુલતાન અબ્દુલ હમીદખાનના ભાષ કે જેઓ રાજગાદીના વારેસ હતા, તેમણે

તે જગતના કેટલા પ્રિય અને સુવિખ્યાત ફારસી ભાષાના ગૌરવ રૂપ કવિ લેખક તથા વિચારક છે, તે તેમના ગ્રંથોના થએલા અનુવાદોની અપૂર્ણ સંખ્યા ઉપરથી રહેજે સમજી શકાય તેમ છે. કાંઈ પણ ભાષાના ૬૦૦ વર્ષ ઉપરના સાહિત્યકાર અને ઉપદેશકની એટલી લોકપ્રિયતા કે ખ્યાતી થવા પામી નથી. વળી ગુલીસ્તાન અને યોસ્તાનના અનુવાદોની સંખ્યા અથવા માહિતી અત્રે આપવાનું બીજું કારણ એ છે કે વાંચક વર્ગને સાંદી સંબંધનું જોઈતું સાહિત્ય મેળવવા માટે સગવડ થવાં પામે, અને એવા એક મહાન લેખકની યાદગીરી જળવાઈ રહે. એજ ઉદ્દેશે શેખ સાંદીની કૃતિના થએલા અનુવાદો સંબંધે માહિતી રજુ કરી છે.

—લેખક.

(રેશાદ પાશાએ) તૂર્કી ભાષામાં અતિ ઉત્તમ અનુવાદ પ્રગટ કર્યો હતો.

ફ્રેન્ચમાં—

મોં જોન્સીસ નામના લખનારે ફ્રેન્ચ ભાષામાં ગુલીસ્તાનનો ફરેશ અનુવાદ અમ્સ્ટરડમમાં પ્રગટ થયો હતો. મોં હુએરાએ ઇસ્વી ૧૬૮૩ માં અનુવાદ કર્યો હતો. મોં હુએરા ફ્રેન્ચ સરકાર તરફથી સિકન્દ્રી-આમાં કાઉન્સલ તરીકે નેમાયા હતા. એ અનુવાદ પેરીસ ખાતે પ્રગટ થયો છે. મોં ગાડીને ઇસ્વી ૧૭૮૫ માં અને મોં સીમાલેટે ઇસ્વી ૧૮૨૮ માં ફ્રેન્ચ ભાષામાં અનુવાદો કર્યા હતા. (સેમીલેટ ૧૮૨૮) C Defrimery 1858 (સી. ડેફ્રીમેરી ૧૮૫૮) Barbier 1880 (બારબીરે ૧૮૮૦ માં ખોસ્તાનનો અનુવાદ પ્રગટ કર્યો હતો. By A, du Ryer 1634 (એ, ડુ રેર, ૧૬૩૪) D'Al'egra 1704 (ડ, અલેગરા ૧૭૦૪) Gaudin 1789 (ગાઉડીન ૧૭૮૯) Semelet le Parterrede Fleurs, Paris 1828

ડચમાં—

ઇસ્વી ૧૬૫૪ માં જર્મન ભાષામાંથી ડચ ભાષામાં અનુવાદ થયો હતો.

ગુલીસ્તાન અને તેની કથાઓ. [૧૨૭

હિંદમાં—

શ્રીયુત મહેરયન્દે સને ૧૮૮૮ માં ગદ્ય-
પદ્મમય ગુલીસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો છે.
શ્રીયુત પ્રેમચંદ્રજીએ ગુલીસ્તાન અને બોસ્તાનની
કથાઓમાંથી ચુંટણી કરીને સમાલોચના સાથે અનુ-
વાદ કર્યો છે, શ્રીયુત પ્રેમચંદ્રજીએ કરેલ અનુવાદ
યુ. પી. ની ટેકસ બુક કમિટિએ ઇનામ માટે મંજૂર
કર્યું છે. શ્રીયુત પંડિત હરિદાસ વૈદ્યે ઇસ્વી
૧૯૧૨ માં ગુલીસ્તાનનો અનુવાદ પ્રગટ કર્યો હતો.
ગુલીસ્તાનના આઠમાં ભાગનો અનુવાદ “ ઉપ-
દેશકુમુદ” નામે પંડિત અયોધ્યાસિંહ ઉપાધ્યાય,
હરીગૃહાએ કર્યો હતો. બંગાલીમાં થએલા અનુવાદોની
વિગત મળી નથી.

ગુજરાતીમાં—

ગુજરાતી ભાષામાં લગભગ ૧૦૦ વર્ષ ઉપર
એક પારસી ગૃહસ્થે શેખ સાંદીના ગુલીસ્તાનનો અનુ-
વાદ કર્યો હતો. અનુવાદ ક્યારે અને કાણે કર્યો તે દર્શા-
વનાર પૃષ્ઠ અમારી પાસેના ગ્રંથમાં ન હોવાથી દિલગીર
છીએ. આ અનુવાદની ભાષા બુના થએલી જણાવવા
તેમજ સમયના પરિવર્તન સાથે ભાષામાં થતા પરિવર્તનની
માહિતી આપવા તેમાંની એક કથાનો નમૂનો અમે
આ પુસ્તકમાં રજૂ કરી ગયા છીએ. જે “૧૦૦

વર્ષ ઉપર થએલા અનુવાદનો નમૂનો” એ શિષર્ક હેઠળ દેખાશે. તેમજ લગભગ ૫૦ થી ૬૦ વર્ષ ઉપર મી. દિનશાહ કાવસજીએ ગુલીસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો છે. જેમાંથી નમૂના રૂપ એક કથાનો થોડો ભાગ આ પુસ્તકમાં રજુ કર્યો છે. ખોસ્તાન-ગુજરાતી ભાષામાં લગભગ ૫૦ વર્ષ ઉપર મુંબઈમાં લખા ખાડીએ પ્રગટ કર્યું છે. લગભગ ૧૦૦ વર્ષ ઉપર મરહુમ મી. ફરદુજીએ ગુલીસ્તાનનો અનુવાદ કર્યો હતો.

૪૨વી ૧૯૧૧ માં સ્વ. હાજી મહમ્મદ અ. શિવજી (તાંત્રી વીસમી સદીની સહાયે મી. ઇબ્રાહીમ દાઉદે “ગુજરાતી ગુલીસ્તાન” પ્રગટ કર્યું હતું.

અંગ્રેજી ભાષામાં ગુલીસ્તાન—રાજનિતિ સમ્બંધે.*

THE MANNERS OF KINGS.

FAITHLESSNESS OF THE WORLD.

This was written over th Portico of the
Palace of King Feridum.

The world, O brother !

may with none abide.

* અંગ્રેજી ભાષામાં મહાત્મા શેખ સાદીના ‘ગુલીસ્તાન’નો અનુવાદ કયા પ્રકારે કરવામાં આવ્યો છે, તે જણાવવા અર્થે L Granmer--Byng અને S A. Kapadia એ ફરેલ અનુવાદ અંગ્રેજી કરવામાં આવે છે; તેનો ગુજરાતી ભાવ અંગ્રેજી નહિં જાણનારાઓને સમજ આપશે.

Look to thy God, let Him

Suffice alone !

This world that cherished

thee will cast aside :

A little while and all thy

wealth is flown.

What matter when depart .

thou must,

If death should find thee

in the dust,

Or call thee from thy throne !

A VISION OF SULTAN MAHMUD.

One of Kings of Khorasan in a dream beheld the vision of Sultan Mahmud, an hundred years after he had died.

His whole body seemed to have crumbled and turned to dust, save only his eyes, which were moving in their sockets and

looking about them. All the learned ones failed to interpret this, except a Dervish, who made obeisance and said : ' He is still looking to see how it came to pass, that his kingdom belongs to others.' "

VERSES.

Many are they, once famed,
 beneath the ground,
 That left no record of their
 little worth,
 And the old corse surrendered,
 earth to earth,
 Was so consumed; that not
 a bone is found.
 The glories of king Nusherwan remain,
 And time remembers his munificence.
 Be generous, O friend !
 ere Pussing hence,
 They shall proclaim thee with
 the moons that wane.

ભાવાર્થ: સુલતાન મહમૂદ સુયુક્તગનીના મરણના એક સો વર્ષ પછી ખુરાસાનના એક બાદશાહે તેને સ્વપ્નામાં જોયો. બાદશાહે જોયું કે સુયુક્તગનીનું શરીર ટુકડે ટુકડા થઈ માટીમાં મળી ગયું છે; અને તેની આંખે નેત્રકોષમાં ચારે તરફ ફરી જોઈ રહી છે. બાદશાહે જ્યોતિષિ અને નબૂઝીનીને આ સ્વપ્ના સબંધે પૂછ્યું; પરંતુ કોઈ કંઈ

શેખ સા'દીની રચના-સાહિત્ય અર્થાં [૧૩૧.

ઉત્તર આપી શક્યું નહિ; ત્યારે એક ફકીરે નમસ્કરી કહ્યું,—" તેનું સજ્જ અન્ય લોકો ભોગવી રહ્યા છે, તેથી તે ત્યારે તરફ જોઈ રહ્યા છે. એવા અનેક નામાંકિત પુરુષો દેશનાવી નાંખવામાં આવ્યા છે, કે જેમણે આ સંસારમાં આવી કાંઈ પણ એવું કાર્ય કર્યું નથી કે જેથી પૃથ્વી ઉપર તેમનું નામ અમર રહેવા પામે. જો કે નૌશેરવાન+ જેવા મહા પુરુષને

+ અત્રે નૌશેરવાને આદિલ સંબંધે આ ટૂંક વિગત આપવી ઉચિત લાગે છે:—

નૌશેરવાન સાંસાનીયન વંશનો વિસમો બાદશાહ હતો, એના પિતાનું નામ કોબાદ હતું. અબુજેમહેર નામનો પુરુષ તેનો વઝીર હતો. મઝદક નામના નૌશાપુર શહેરમાં રહેનારા એક માણસે મદાયન શહેરમાં આવી, પેગમ્બરીનો દાવો કર્યો, અને લોકોને લલચાવવા માટે એવો ફતવો બહાર પાડ્યો કે કાંઈ પણ સ્ત્રી સાથે વહેવાર રાખવો તેમજ કાંઈની પણ માલમત્તા લઈ લેવી બિજાજી છે. તેમજ બહુ જ નજદીકના સગાઓ સાથે લગ્ન કરવા, વગેરે. આ ફતવાના પરિણામે અનેક દુષ્ટ જાતિના માણસો વ્યભિચારીઓ તેના પક્ષમાં ભેળાયા. તેવા માણસોને મઝદકીયાન કરીને કહેવામાં આવતા હતા. નૌશેરવાને

મરણ પામવાને બહુ કાળ વિતી ગયો છે, કષ્ટમાં રાખેલ તેની લાશ ગળા જઈ માટીમાં મળી જવા પામી છે, અથવા જેના એકે હાડનું મળવું અસંભવિત છે, તોએ તેનું પવિત્ર નામ પરોપકારના

આદિલ જ્યારે તખ્ત ઉપર આવ્યો, ત્યારે તેણે પ્રથમ એ વ્યભિચારી અને ધર્મને નામે ધત્તિંગ કરનારાઓને યોગ્ય સજાઓ કરી તેમનો નાશ કર્યો. કહેવામાં આવે છે કે એક દિવસે તે ૮૦ હજાર મઝફકીયાનોને મારી નાંખાવ્યા હતા. એના પુત્રનું નામ હુરમજન હતું. નૌશેરવાન આદિલે રમયહ નામનું શહેર વસાવ્યું હતું. રમીયોનો અનતાકીયેહ નામના શહેરમાં રહેનારી એક શાહગઢી કે જે ઇસાઇ હતી, તેની સાથે લગ્ન કર્યા હતા, જેનાથી નૌશાહ નામનો પુત્ર જન્મવા પામ્યો હતો, અને નૌશાહ પોતાની માતા ધર્મ એટલે ઇસાઇ ધર્મ ઉપર આવ્યો, તેથી નૌશેરવાને તેને કેદ કર્યો હતો. એજ સમયમાં પુત્રે પિતા સામે લડવા લશ્કર ભેગું કર્યું અને લડાઈમાં પરાજય પામ્યો. અને લડાઈમાંજ માર્યો ગયો. નૌશેરવાનના સમયમાં ઈરલામીઓના મહાન યેગમ્બર હઝરત મહંમદ જન્મ પામ્યા હતા. પાદશાહ નૌશેરવાન ન્યાયી હોવાથી તેને આદિલ એટલે ન્યાય આપનારો કરીને સંબોધવામાં આવે છે. નૌશેરવાને ૪૮ વર્ષ સુધી રાજ્ય કર્યું અને રાજ્યકારોનાર હુરમજને સોંપી ગયો હતો.

—લેખક.

શેખ સાદીની રચના-સાહિત્ય ચર્ચા. [૧૩૩]

પ્રતાપે આજ સુધી સંસારમાં અમર છે. તે માટે મીત્રો! જ્યાં સુધી જીવતા હો ત્યાં સુધી લલાઈ કરી પોતાની જીંદગીની મહત્વતા વધારી લાલ લો. અર્થાત “અમુક મનુષ્ય દુનિયામાં રહેવા પામ્યો નથી, એ નાદ તમારા કર્ણમાં આવે તે અગાઉ પરોપકાર લલાઈ કરો.”*

* અત્રે જુની ગુજરાતી ભાષામાં ઉપરોક્ત કથા સંબંધે એક કવેત જે એક પારસી બંધુએ લખી છે, તે રજુ કરવામાં આવે છે:-

આ પૃથ્વી નિચે દટાયેલા છે
 બહુ મોટા નામદાર;
 તેઓની એક નિશાની પણ કોઈ
 નહિં અતાવતું યાર.
 તે જુદી લોચને આ જમીન નિચે
 દીધી છે દારી,
 આ માટીએ તેના હાડ સૂધાં
 ખાધી છે જહાડી.
 જગતમાં સર્વ નામ આદિલ
 નૌશેરવાનનું કહેવાએ;
 તેહને ગુજરાતે બહુ કાલ વિતો
 સેમે શું જાણે.
 અલીવા તુખી તો કંઈ નેકી
 ખુખીનો કરી લે બંડાર,
 અગાઉ તેહની કે તાહાર
 મરણનો નિકલે પોદાર.

બોસ્તાન અને તેની કથાઓ.

ખંડ ૬ ફો.

બોસ્તાન અને તેની કથાઓ.			
સ્વર્ગમાં જોડા મારીશ.			x
બાદશાહની ફરજ.	x		x
દશ માટે.	x	x	x
દશના દુઃખે દુઃખી.	x		x
ભલા કર ભલા હોગા.			x
વેઠનો ઉપાવ.	x	x	x
મરણુ દિવસે આનંદોત્સવ.			x
નમાઝ પઢવા કરતા દયા કરો.			
પરિવર્તનનો પ્રભાવ.	x		x
યમનનો રાજા અને હાતિમ તાઇ.			
મનુષ્ય અને કુદરત.	x		x
ઉપકારના ફળ.		x	x
બદલો.	x	x	x
હુઝરત ગઝાલીની ચોગ્યતા.			
ભિક્ષુક રાજા થયો.	x		x

ફારસી સાહિત્યના પાઠ્ય પુસ્ત-
 ખોસ્તાન અને કોમાં “ગુલીસ્તાન” પછી
 તેની કથાઓ. “ખોસ્તાન” નો પ્રચાર વધુ
 છે. એમ કહેવામાં કંઈ અતિ-
 બ્યોક્તિ કરી ગણાશે નહિ કે, કાવ્ય ગ્રંથોમાં ખોસ્તા-
 નનો તેજ આદર છે જે ગદ્યમાં ગુલિસ્તાનનો છે.
 નિઝામીનું સિકન્દરનામું, ફિરદૌસીનું શાહનામું, મૈલાના
 રૂમની મસનવી અને હાફીઝે શિરાઝીનું દિવાન આ
 ચારે ગ્રંથોને ખોસ્તાન સમાનજ ગણવામાં આવે છે.
 નિઝામી અને ફિરદૌસી વીરરસમાં અદ્વિતિય ગણાય
 છે, મૈલાના રૂમની મસનવી ભક્તિ સંબંધેના
 ગ્રંથોમાં ઉચ્ચ કાંટીની છે, અને જનાન હાફીઝે

શિરાઝી તો પ્રેમ રસના રાગ છે. આ ચારે કાવ્યોનો આદર કોઇને કોઇ અંશમાં તેના વિષય ઉપર નિર્ભર છે. પણ ગોસ્તાન એક નીતિ ગ્રંથ છે અને નીતિના ગ્રંથ બહુધા જનતાને પ્રિય થવા પામતા નથી. તેથી ગોસ્તાનનો જે આદર અને પ્રચાર છે તે સર્વથા તેની સરળતા અને વિચારોત્કર્ષતા ઉપર નિર્ભર છે. મૌલાના રૂમે જીવનના ગુઠ તત્ત્વોનું વર્ણન કર્યું છે, અને ધાર્મિક વિચારના મનુષ્યોમાં તેમને બહુજ-સાર માન છે. ભાષાની મધુરતા અને પ્રેમની ભાવનામાં હારીજે શિરાઝી સા'દીથી બહુજ ચઢીયાતા છે. તેમના જેવા મર્મસ્પર્શીની કવિતા ફારસીમાં બીજા કોઇએ લખી નથી. તેમના કાવ્યના કેટલાક પદો જીવનની સાધારણ વાતોને એવા તો બંધગેસ્તા થાય છે, જાણે કે તે પદ તેજ અવસર માટે લખવામાં આવ્યો હોય. ધન્ય છે તે શિરાઝની પવિત્ર ભૂમિને જેણે શેખ સા'દી અને 'હારીજ' જેવા બે અમુલ્ય રત્નો ઉત્પન્ન કર્યાં. ભાષા અને ભાવનાની સરળતામાં સા'દી સર્વથી શ્રેષ્ઠ મનાય છે. ફિરદૌસી અને નિઝામી બહુધા અલૌકિક ઘટનાઓનું વર્ણન કરે છે. પણ સા'દીએ ક્યાંયે અલૌકિક ઘટનાઓનો આશરો લીધો નથી. પણ તેમણે સમયાનુસાર દરેક રસનું વર્ણન કર્યું છે, અને

તેમાં કશ્શારસ પ્રધાન છે. દયાના વર્ણનમાં તેમની સંખ્યા ઘણી કશ્શાત્મક થવા પામી છે. સાંદી નમાઝ અને રોઝાના ઉપાસક તો હતાજ, પરંતુ સેવાધર્મને તેથી પણ વધુ શ્રેષ્ઠ સમજતા હતા. તેમણે વારંવાર સેવા સખંધે દયાણુ કર્યું છે. તેમનો ખીજે પ્રિય વિષય રાજનીતિ છે. બાદશાહોને ન્યાય, ધર્મ, દિનપાલન અને ક્ષમાનો ઉપદેશ કરવામાં તેઓ કદિ યાકતા નહોતા. તેમની રાજનીતિ ઉપર 'રાજ્યભક્તિ' નો એવો ભૂત ચઢ્યો નહોતો કે જેથી તેઓ સત્ય બિનાઓ કહેતા અટકે. તેમની રાજનીતિ વિષયક વિચારોની સ્વતંત્રતા ઉપર આજે પણ આશ્ચર્ય થાય છે. આ વીસમી સદીમાં પણ હિંદમાં ગુલામ-ગીરીની પ્રથા છે. પરંતુ આજથી છસો વર્ષ અગાઉ સાંદીએ પોતાના ગ્રંથોમાં તેનો વિરોધ કર્યો; અને સ્વતંત્રતા ભોગવી.

બોસ્તાનમાં ૧૦ અધ્યાય છે. તેની વિષય સુચિ જોતા વિદીત થાય છે કે સાંદીની નીતિ શિક્ષા કેટલી વિસ્તીર્ણ છે:—

અધ્યાય.

વિષય.

પ્રથમ અધ્યાય	ન્યાય અને રાજનીતિ
દ્વિતીય „	દયા.
તૃતીય „	પ્રેમ.
ચતુર્થ „	વિનય.
પંચમ „	ધર્મ.
ષષ્ઠ „	સંતોષ.
સપ્તમ „	શિક્ષા.
અષ્ટમ „	કૃતજ્ઞતા.
નવમ „	પ્રાયશ્ચિત.
દશમ „	ધર્મશ્રવણ પ્રાર્થના.

નીતિ ગ્રંથોની આવશ્યકતા તો જન્મ પંચત રહે છે, પણ તેના અભ્યાસનો સહુથી સારો સમય બાલ્યાવસ્થા છે. તે સમયે તેમના માનવચરિત્રનો આરંભ થાય છે. તેથી અભ્યાસ વાંચનના પુસ્તકોમાં ખોસ્તાનનો વધુ પ્રચાર છે. સંસારની કેટલીક પ્રસિદ્ધ ભાષાઓમાં ખોસ્તાનના અનુવાદો થઈ ચુક્યા છે. સર્વ સાધારણમાં ખોસ્તાનના જેટલા કાવ્યો લોક-કહેવતના રૂપમાં પ્રચલીત છે, તેટલા ગુલીસ્તાનના નથી. અત્રે ઉદાહરણ રૂપે કેટલીક કથાઓ રજુ કરી સંતોષ માનીશું.

તેમાં કરુણારસ પ્રધાન છે. દયાના વર્ણનમાં તેમની લેખણુ ઘણી કરુણાત્મક થવા પામી છે. સા'દી નમાઝ અને રોઝાના ઉપાસક તો હતાજ, પરંતુ સેવાધર્મને તેથી પણ વધુ શ્રેષ્ઠ સમજતા હતા. તેમણે વારંવાર સેવા સખંધે દયાણુ કર્યું છે. તેમનો બીજો પ્રિય વિષય રાજનીતિ છે. બાદશાહોને ન્યાય, ધર્મ, દિનપાલન અને ક્ષમાનો ઉપદેશ કરવામાં તેઓ કદિ થાકતા નહોતા. તેમની રાજનીતિ ઉપર 'રાજ્યભક્તિ' નો એવો ભૂત ચઢ્યો નહોતો કે જેથી તેઓ સત્ય બિનાઓ કહેતા અટકે. તેમની રાજનીતિ વિષયક વિચારોની સ્વતંત્રતા ઉપર આજે પણ આશ્ચર્ય થાય છે. આ વીસમી સદીમાં પણ હિંદમાં ગુલામ-ગીરીની પ્રથા છે. પરંતુ આજથી છસો વર્ષ અગાઉ સા'દીએ પોતાના ગ્રંથોમાં તેનો વિરોધ કર્યો; અને સ્વતંત્રતા ભોગવી.

બોસ્તાનમાં ૧૦ અધ્યાય છે. તેની વિષય સુચિ જેતાં વિદીત થાય છે કે સા'દીની નીતિ શિક્ષા કેટલી વિસ્તીર્ણ છે:—

માંડીવાળો. મેં આજે તમારો સત્કાર કર્યો છે, તમે સ્વર્ગના દ્વાર ખંધ કરતાં નહિં.”

ઈરાન દેશનો બાદશાહ દારૂ બાદશાહની ફરજ. એક દિવસે શિકાર રમવા ગયો અને ભોગભોગે પોતાના સાથીઓથી છુટો પડી ગયો. ત્યાં ઉભો ઉભો અહીં તહીં જોઈ રહ્યો હતો કે એટલામાં એક ઘોડા ફેરવનારો દોડતો દોડતો સામે આવ્યો. બાદશાહ ભય પામ્યો કે ક્યાં આ શત્રુ તો નહિં હોય? તુરતજ તેમણે ધનુષ ચલાવ્યો. ઘોડા ફેરવનારો જોરથી બોલ્યો જહાંપનાહ! હું આપનો શત્રુ નથી, મને મારવાનો વિચાર નહિં કરો. હું આપનાજ ઘોડાઓને આ જંગલમાં ચરાવવા માટે લાવ્યા કરું છું. ત્યારે બાદશાહને શાંતી થઈ બોલ્યા, તું ભાગ્યવાન છે કે આજે મરતો મરતો બચી ગયો. તે હસ્તો બોલ્યો, જહાંપનાહ આ બહુજા ખેંદની વાત છે કે બાદશાહ પોતાના શત્રુ અને મિત્રને પારખી શકતા નથી. હું હજારો વખત આપ સમક્ષ આવ્યો છું. આપે ઘોડા સંબંધે મારાથી વાતો કરી છે અને આજે આપ મને એવી રીતે ભુલી ગયા? પણ હું તો આપના ઘોડાઓને લાવ્યો

અને જે ક્યાંએ હોય તો તે અનાથોની આંખોમાં
અને જે ક્યાંથી ધુવાડો નીકળતો હોય તો તે
ચૂંલાનો નહિં પણ કોઈ વિધવાના નિશ્વાસ-આહુનો
ધુવાડો નીકળતો. તે સમયે મેં મારા એક ધનવાન
મિત્રને જોયો, જે ઉદાસ હતો અને સુખાઈ કાંટા
જેવો થઈ જવા પામ્યો હતો. મેં કહ્યું ભાઈ, તમારી
આંખી દશા કેમ થઈ રહી છે. તમારા ઘરમાં ક્યાં
વસ્તુની ઓછાઈ છે? આ સાંભળતા તેના નેત્રો સજલ
થવા પામ્યાં. ઓલ્યો મારી આ દશા મારા દુઃખે
નહિ, પણ બીજાઓના દુઃખે થવા પામી છે. અના-
થોને ક્યારે લીધે તડકતા જોઈ મારું હૃદય ફાટી જાય
છે. તે મનુષ્ય પશુથીયે નિચ છે, જે પોતાના
દેશવાસી બંધુઓના દુઃખે દુઃખી થતો ન હોય.

એક દુષ્ટ સિપાહી કોઈ કુવામાં
ભલા કર ભલા પડી ગયો. આખી રાત તે
હોળા. રડતો-પોકારતો રહ્યો, પણ

કોઈ સહાયક થયો નહિં.
એક મનુષ્યે તે ઉપર નિર્દયતા કરી કે તેના
માથા ઉપર એક પથર મારી ઓલ્યો,—દુરાત્મન!

તેં શું કદી કોઈ સાથે લગાઈ કરી છે કે જેથી
આજે બીજાના સહાયની આશા રાખે છે? જ્યારે
હજારો હૃદય તારા અન્યાયને લીધે તરફડી રહ્યા છે,
ત્યારે તારી સંભાળ કોણ લેશે. કાંટા વાવી પુષ્પની
આશા નહિ રાખ.

એક ગામડાનો રાજા પોતાના
વેડાના ઉપાય. ગામડાઓના ગધેડા પકડાવી લેતો.

એક સમયે તે રાજા શિકાર
રમવા ગયો અને એક હરણ પછવાડે ઘોડો દોડાવતો
પોતાના માણસોથી આગળ નિકળી ગયો. એટલામાં
સંધ્યા થઈ ગઈ. હવે તે પોતાના સાથીઓને
અહિં તહિં જોવા લાગ્યો. પણ કોઈ દેખાયો નહિ.
વિવશ થઈ પાસેના એક ગામમાં રાત ગુજરવા
દરાવ્યું. અત્રે જોયું તો એક ગામડે પોતાના ૩૪
પુષ્ટ ગધેડાને ખુબ જોરથી મારી રહ્યો હતો, રાજાને
તેની આ કઠોરતા બહુજ દુઃખદ જણાઈ. બોલ્યો,
“અરે ભાઈ! શું તું આ દિન પશુને મારીજ
નાખશે? તારી નિર્દયતા પરિકાષ્ટાને પહોંચી ગઈ છે.
યદિ ઈશ્વરે જે તને બળ આપ્યું છે તો તેનો આવો
દુરુપોગ ન કર.” ગામડે બબડીને બોલ્યો, “તમને

શું? હું જાણું છું કે તેને શું સમજી હું મારી રહ્યા છું.” રાજાએ કહ્યું, “ઠીક, બહુ બકબક ન કર, તારી તો બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ ગઈ છે. શરાબ તો પીધી નથી ને?” ગામજાએ ગંભીર ભાવે કહ્યું, “મેં શરાબ પીધી નથી. તેમ પાગલે થયો નથી. હું એને એટલા માટેજ મારું છું કે આ (ગધેડો) રાજાના કોઈ ઉપયોગનો રહેવા ન પામે. એ લંગડો અને રોગી થઈ મારા દ્વારે પડ્યો રહે, તેનો મને સ્વીકાર છે. પણ રાજાને કામ માટે આપી દેવો મને માન્ય નથી. રાજા આ વાત સાંભળી ચુપ થઈ ગયો. આખી રાત મહા મુશ્કેલીએ વિતાડી. પ્રાતઃકાળે તેના માણસો તેને શોધતાં ત્યાં આવી લાગ્યા. જ્યારે ખાઈ પી રાજા નિશ્ચિંત થયો ત્યારે તે ગામજાની યાદ આવી તેને પકડાવી મંગાવ્યો અને તલવાર જેથી તેનું માથું કાપવા તૈયાર થયો. ગામડ્યો જીવનથી નીરાશ થઈ નિર્ભયપણે બોલ્યો, હે રાજા! તારા અત્યાચારને લીધે આખા દેશમાં હાથે! વોય! થઈ રહી છે. માત્ર હુંજ નહિં પણ તારી સમસ્ત પ્રજા તારા અત્યાચારથી ઘબરાઈ ગઈ છે. જો તને મારી વાતો સાંભળવી ન હોય તો તેનો ઉપાય મારું માથું કાપવાનું નહિં પણ અત્યાચારનો ત્યાગ કરવાનો છે;

રાખના હૃદયમાં જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. ગામજ્ઞાને ક્ષમા આપી; અને તે દિવસથી અત્યાચાર કરવાનું છોડી આપ્યું.

સાંભળ્યું છે કે એક ફકીરે મરણુ દિને કોઈ બાદશાહને તેના અત્યાચારની આનંદોત્સવ નિંદા કરી. બાદશાહને તે વાત બહુજ અપ્રિય લાગી, અને તેને કેદ કરી નાખ્યો. ફકીરના એક મિત્રે તેને કહ્યું કે, તમે સારું કયું નહિં. બાદશાહને એવી વાતો કહેવી ન જોઈએ. ફકીર બોલ્યો, મેં બાદશાહને જે કંઈ કહ્યું તે સત્ય છે, અને આ કેદખાનાની બહીક બે ચાર દિવસની છે. બાદશાહને આ વાતના સમાચાર મળ્યા, તેથી તેણે કહી મોકલાવ્યું કે, તમે ભુલાવો નહિં ખાતા, બે ચાર દિવસમાં તમારો છુટકારો થશે નહિં. તમે એજ કેદખાનામાં મરણુ પામશો. ફકીરે આ વાત સાંભળી કહ્યું—કે બાદશાહને જઈ કહી દેા કે મને આવી ધમકી નહિં આપે. આ જાંદગી બે ચાર દિવસ કરતા વધુ રહેવાની નથી. મારા માટે સુખ દુઃખ બંને સરખા છે. તું ઉંચા આસન ઉપર બેઠો છે, મને તેનો આનંદ નથી; માઈં માથું કાપી નાખ

તો તેનું દુઃખ નથી. મરતા હું અને તું બંને સરખાં થઈ જવાના. દયાહિન બાદશાહ આ સાંભળી વધારે ગુસ્સે થઈ ગયો. અને હુકમ કર્યો કે એની જીભ ખેંચી કાઢવામાં આવે. ફકીર બોલ્યો, મને એનીએ ખડીક નથી. ઈશ્વર મારા મરણની જિના કહ્યા વિના બાણશે. પણ તું તો ૨૩ કેમકે જે શુભ દિવસે તું મરણ પામશે, તે દિવસે દેશમાં આનંદોત્સવના તરંગો ઊડવા લાગશે.

મેં સાંભળ્યું છે કે હિન્ન.

નમાઝ પઢવા કરતા ઝના રસ્તા ઉપર એક દયા કરો.

મનુષ્ય ડગલે પગલે નમાઝ

પઢતો જતો હતો, તે આ

સદ્માર્ગમાં એવો તો લિન થઈ રહ્યો હતો કે પગ-માંથી કાંટા પાણુ કાઢતો નહિં. નિદાન તેને અભિમાન થયું કે એવી કહિન તપશ્ચર્યા અન્ય ડાણુ કરી શકે છે? ત્યારે આકાશવાણી થઈ કે ભલા માણસ, તું તારી તપશ્ચર્યા માટે અભિમાન નહિં કર. કોઈ મનુષ્ય ઉપર દયા કરવી તે ડગલે પગલે નમાઝ પઢવા કરતાં ઉત્તમ છે.

પરિવર્તનનો

પ્રભાવ.

એક નિર્ધન મનુષ્ય કોઈ ધનિક
પાસે કંઈ માંગવા ગયો.
ધનિક મનુષ્યે કંઈ આપવા
બદલ નોકર વડે ધક્કા

મરાવી બહાર કઢાવ્યો. કંઈ કાળ ઉપરાંત સમય
પસટાયો. ધનિકનું ધન નષ્ટ થવા પામ્યું, બધો
કારોબાર બગડી ગયો. ખાવા માટે પણ કંઈ ન
રહ્યું. તેનો નોકર કોઈ એવા સજ્જન પાસે નોકરી
રહ્યો, જે કોઈ પણ નિર્ધન ગરાબને જોઈ એટલો
પ્રસન્ન થતો જેટલો દારિદ્ર ધન મેળવી થાય છે,
અન્ય નોકર આકરો તેને છોડી નહાતા. આ દુરાવ-
સ્થામાં બહુ દિવસો વિતી ગયા. એક દિવસે રાતના
આ ધર્માત્માના દ્વારે કોઈ સાધુએ જઈ ભોજન માંગ્યું.
તેણે નોકરને હુકમ કર્યો કે તેને ભોજન આપો.
નોકર જ્યારે ભોજન આપી પાછો વળ્યો, ત્યારે તેનાં
આંખોથી અશ્રુ વહી રહ્યાં હતા. સ્વામીએ પુછ્યું,—
“કેમ રડે છે?” બોલ્યો, “આ સાધુને જોઈ મને
બહુજ દુઃખ થયું. એક સમયે હું તેનો નોકર હતો.
તેની પાસે ધન, સમ્પત્તી બધુંએ હતું અને આજે
તેની આ દશા છે કે તે લિક્ષા માંગતો ફરે છે.”
સ્વામી આ સાંભળી હસી પડ્યો અને બોલ્યો,—“બેટા,

સંસારનું રહસ્ય એજ છે. હું પણ તેજ નિર્ધન ગરીબ મનુષ્ય છું. જેને એણે તારા વડે ધકેકો મરાવી બહાર કઢાવ્યો હતો.”

મને યાદ આવતું નથી કે આ યમનનો રાજા કથા કાણે કહી હતી કે એક અને હાતિમ તાઈ. સમયે યમન દેશમાં એક મોઢે દાનેશ્વર રાજા હતો. તે ધનને હાથનો મેલ સમજતો હતો. જેવી રિતે મેઘથી જલની વર્ષા થાય છે તેવીજ રિતે તેના હાથથી ધનની વર્ષા થતી હતી. હાતિમનું નામ જે કાંઈ તેની સામે લેતું તો તેને ચીઠ આવતી. તે કહ્યા કરતો કે તેની પાસે રાજ્ય નથી કે નથી ખજાનો, ત્યારે તેની અને મારી શું તૂલના કરી શકાય? એક સમયે તેણે કાંઈ આનંદોત્સવમાં ઘણાં માણસોને આમંત્રણ આપ્યા. વાતચીતમાં પ્રસંગવશ હાતિમની પણ ચર્ચા ઉત્પન્ન થવા પામી, અને જે ચાર મનુષ્ય તેની પ્રસંશા કરવા લાગ્યા. રાજાના હૃદયમાં જવાળા સળગી ઉઠી. તુરતજ તેણે એક માણસને આજ્ઞા કરી કે હાતિમનું માથું કાપી લાવો. તે માણસ હાતિમની શોધમાં નિકળ્યો. કેટલા દિવસો પછી રસ્તામાં તેની એક યુવક સાથે

મુલાકાત થઈ. તે અતિ ગુણી અને શિલવાન હતો. ધાતકને પોતાને ઘેર લઈ ગયો, બહુજ ઉદારતાથી તેનો આદર સત્કાર કર્યો. જ્યારે પ્રાતઃકાલે ધાતકે રજા માંગી તો યુવકે અત્યંત વિનીત ભાવે કહ્યું,—“તમારું ઘર છે, એટલા બહેલા કેમ જાઓ છો?” ધાતકે ઉત્તર આપ્યો કે,—“મારું મન તો બહુજ અદે છે કે થોભું, પણ એક કઠિન કાર્ય કરવું છે; તેમાં વિલંબ થઈ જશે.” તેણે કહ્યું,—“કંઈ વાંધો ન હોય તો મને કહો શું કામ છે, હું તમને સહાયતા આપીશ.” ધાતકે કહ્યું,—“યમનના બાદશાહે મને હાતિમનો વધ કરવા મોકલ્યો છે. અખર નથી કે તમને શાં માટે તેનો વિરોધ છે. જો તું જાણતો હોય તો કહી દે કે હાતિમ ક્યાં રહે છે.” યુવકે નિર્ભયતાએ કહ્યું,—“હાતિમ હુંજ છું, તલવાર કાઢ અને શિવ તારું કાર્ય પૂરું કર. એવું ન થાય કે વિલંબ થતા તું તારું કાર્ય સિદ્ધ કરી ન શકે. મારા પ્રાણ તારા કામમાં આવે એથી વધુ આનંદ શામા હોઈ શકે?” આ સાંભળી ધાતકના હાથમાંથી તલવાર છુટી જમીન ઉપર પડી ગઈ. તે હાતિમના પગ ઉપર પડી ગયો અને બહુજ દિનતાથી બોલ્યો,— “હાતિમ ! તમે વાસ્તવમાં દાનવીર છો, તમારી જેવી

ખોસ્તાન અને તેની કથાઓ. [૧૫૧

પ્રસંશા સાંભળતો હતો તેથી વધુ હું તમને જોઈ શક્યો. મારા હાથ તુટી જાય જો હું તમારા ઉપર એક કાંકરી પણ ફેંકું. હું તમારો દાસ છું અને સદૈવ રહીશ.” એમ કહી તે યમન તરફ પાછો ચાલતો થયો.. બાદશાહનો મનોરથ પૂર્ણ ન થતાં તેણે તે મનુષ્યનો બહુજ તિરસ્કાર કર્યો અને બોલ્યો,— “મને લાગે છે કે તું હાતિમથી ડરીને ન્હાસી આવ્યો, અથવા તે તને મળ્યો નહિ.” તે મનુષ્યે ઉત્તર આપ્યો, “રાજન! હાતિમ સાથે મારી મુલાકાત થઈ, પણ હું તેનું આત્મસમર્પણ જોઈ તેના વશિલુત થઈ ગયો. તે પછી તેણે બધો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. બાદશાહ તે સાંભળી ચકિત થઈ ગયો, અને સ્વયં હાતિમની પ્રસંશા કરતા બોલ્યો—“વાસ્તવમાં તે દાન દેનારાઓનો રાજા દાનેશ્વર છે, તેની જેવી કિર્તિ છે તેવોજ તેમાં ગુણ છે.”

મનુષ્ય અને કુદરત.	વાયઝીદના વિષયમાં કહેવામાં આવે છે કે તે અતિથી પાલનમાં બહુજ ઉદાર હતો. એક સમયે તેને ત્યાં એક વૃદ્ધ મનુષ્ય આવ્યો, જે ભુખ્યો અને તરસથી બહુજ દુઃખી
------------------------------	--

જણાતો હતો. વાયઝીદે તુરત તેના સામે ભોજન મંગાવ્યું. વૃદ્ધ પુરૂષ ભોજન ઉપર તુટી પડ્યો. પણ તેની જાલથી “ખીસમીલાહ” શબ્દ નીકળ્યો નહિ. વાયઝીદને નિશ્ચય થવા પામ્યો કે તે “કાફર” છે. તેથી તેને પોતાના ઘરથી બહાર કઢાવ્યો. તેજ સમયે આકાશવાણી થઈ કે વાયઝીદ! મેં આ કાફરનું સો વર્ષ સુધી પાલન કર્યું અને તારાથી એક દિવસ પણ થઈ ન શક્યું?

કાફર બાદશાહને હઝરત X મુસાએ ઉપકારના ફળ. ઉપદેશ કર્યો કે તું ભલામ એવા ગુપ્તપણે કર જેવી રીતે ઇશ્વરે તારી સાથે કરી છે. ઉદારતા તેમાંજ કહેવાય જેમાં નામનાની ઇચ્છા ન હોય અને તેનોજ ફળ મળે છે. ખરા ઉપકારના વૃક્ષની ડાળો આકાશ સુધી પહોંચી શકે છે.

કામચે સ્વપ્નમાં પ્રલયની લીલા જોઈ બદલો. કે એક મોટું કુકર્મિઓનું ઝુંડ લય અને કુષ્ટને લીધે ચીસો પાડી રહ્યું છે, પણ તેઓમાંથી એક માણસ મોતીની માળા

મહાત્મા શેખ સા'દી
ના ગુણ દોષ સખંધે.

ખંડ ૭ મો.

મહાત્મા શેખ સા'દીની કહેવતો. + +
મહાત્મા શેખ સા'દી ઉપર કેટલાક આક્ષેપો.

પ્રથમ દાખલ થયો. તેને લોકોએ લાવી રાજ્યગાદીએ બેસાડ્યો. થોડાજ દિવસોમાં તેની અયોગ્યતા અને નિર્બળતાથી અનેક રાજ્યમંત્રી અને સુબા સ્વતંત્ર થઈ બેઠા; અને આબુખાબુના બાદશાહોએ ચઢાઈ કરી રાજ્યનો મોટો ભાગ ઝુંટવી લીધો. બિચારો ભિક્ષુક રાજા આ ઉત્પાદો કારણે ઉદાસ અને દુઃખી હતો કે એટલામાં તેનો એક પહેલાનો સાથી જે બહાર ગયો હતો તે પાછો આવ્યો અને પોતાના બુના મિત્રના ભાગ્ય ખુલવાથી આશ્ચર્ય પામી તેને વધાઈ આપી. બાદશાહ બોલ્યો, ભાઈ મારા ભાગ્ય ઉપર રડ, કારણ કે બિદ્લા માંગવાના કામમાં તો માત્ર મને મારા પેટની ચિંતા રહેતી હતી, અને હવે આખા દેશની ચિંતા, ઝંઝટ અને સંભાળવાનો બોજો મારા માથે છે, સંસારની જંજાળમાં જે ફસાયો તે માર્યો ગયો, અહિંનું સુખ પણ માત્ર દુઃખ રૂપ છે, હવે મારી આંખો સામે સ્પષ્ટ જણાય છે કે સંતોષ બરાબર સુખ બીજા કશામાં નથી.

મહાત્મા શેખ સા'દી
ના ગુણ દોષ સખંધે.

ખંડ ૭ મો.

મહાત્મા શેખ સા'દીની કહેવતો. + +
મહાત્મા શેખ સા'દી ઉપર કેટલાક આક્ષેપો.

ક્રોધ લેખકની સર્વ પ્રિયતા
 મહાત્મા શેખ આ વાત ઉપરથી સ્પષ્ટ
 સા'દીની કહેવતો. જોય શકાય છે કે તેના
 વાક્ય અને પદ કહેવતના
 રૂપમાં ક્યાં સુધી પ્રચલિત છે. માનવ ચારિત્ર, પાર-
 સ્પરિક વ્યવહાર, આદિ સંબંધે જ્યારે 'લેખકની
 લેખણીથી ક્રોધ એવું સાર ગર્ભિત વાક્ય પ્રકટ થાય,
 અને જો તે સર્વવ્યાપક હોય તો તે જનતાની જીભે ચઢી
 જાય છે. ગોસ્વામી તુલસીદાસજીની કેટલીક ચોપાઇઓ
 કહેવતોના રૂપમાં પ્રચલિત છે. અંગ્રેજીમાં જ્યારે
 શેક્સપીયરના વાક્યોથી સાહિત્ય ભર્યું છે, ત્યારે ફાર-
 સીમાં શેખ સા'દીએ ગૌરવ પ્રદાન કર્યું છે. આ

મં શેખ સાંદીના ગુણ દોષ સખંધે. [૧૫૭

ક્ષેત્રમાં શેખ સાંદી ફરસી ભાષામાં સર્વ કવિ અને
લેખકોથી વધેલા ચઢેલા છે. શેખ સાંદીની રચના
અને તેની મહત્વતા તથા ગુણ એથી જાહેર થાય છે.
અત્રે ઉદાહરણ રૂપે કેટલાક વાક્યો આપવામાં
આવે છે, જે લોક કહેવતના રૂપમાં પ્રચલિત છે :—

“હાજતે મશ્શાતા નેસ્ત રૂય દિલારામ રા.

શૃંગાર વિના સુંદરતા મનને મોહ પમાડે છે.

“સ્વભાવિક સૌંદર્ય” જે સોહે સખ અંગ માહિં.
તો કૃત્રિમ આભરનકી આવ્યશકતા નાહિં.

“પરતવે નેકાં ન ગિરદ હુરકી બુનિયાદશ બદસ્ત

જેતું મૂળજ ખરાબ હોય તેને સારા માણ-
સોના સત્સંગની કંઈ અસર થતી નથી.

દુશ્મન ન તવાં હકીરો ખેચારા શુમુદ્દ.

શત્રુને કદિ પણ નિર્બળ સમજવો નહિં.

આકબત ગુર્ગઝાદા ગુર્ગ શવદ.

વરનો ખરો વરજ હોય છે.

“તવંગરી બદિલસ્ત ન બમાલ,

“બુઝુર્ગી બ અકલસ્ત ન બસાલ.

ધનાદય થવું ધન ઉપર નહિં પણ હૃદય ઉપર
નિર્ભર છે. મોટાઇ અવસ્થા ઉપર નહિં પણ બુદ્ધિ
ઉપર નિર્ભર છે.

“સધન હોન તૈ હોત નહિં

કોઉ લચ્છમીવાન.

મન જાકો ધનવાન હય,

સોઈ ધની મહાન

“મુ અઝવે બદ્દ આવરદ રોજગાર,

દિગર અઝવહારા ન માનદ કરાર.

જ્યારે શરિરના કોઇ ભાગમાં દુઃખ થાય છે,
ત્યારે આખું શરિર વ્યાકુલ થઈ જાય છે.

પેશે દિવાર ઉન્ચે ગોઇ હોશદાર,

તા ન બાશદ દર પસે દિવાર ગોશ.

ભીંતને પણ કાન હોય છે, (સાંભળે છે). માટે
ચેતતા રહેશો.

કિ ખુખસ નફસ ન ગરદદ બ સાલહા માલૂમ,

સ્વભાવની નિયતા વર્ષો સુધી જણાતી નથી.

મુશ્ક આ નસ્ત કિ ખુદ બબૂયદ,

ન કિ અ-તાર બબૂયદ.

મં શેખ સા'દીના ગુણ દોષ સખ'ધે. [૧૫૬

કસ્તુરીની ઝોળખ તેના સુગંધથી થાય છે,
નહિ કે ગાંધીના કહેવાથી.

કિ ખિસિયાર ખવારસ્ત ખિસિયાર ખવાર,
બહુજ ખાનાર મનુષ્યનો આદર થતો નથી.

“હસૂદરા ચે કુનમ કેા ઝેખુદ
ખરંજ દરસ્ત.

ધર્ષાણુ મનુષ્ય સ્વયં ધર્ષા-અગ્નિમાં બળ્યા કરે
છે, તેને વધુ પજવવું વ્યર્થ છે.

કદ્રે આશ્રિયત આં કસે દાનદ કિ
ખમુસિખતે ગિરફતાર આયદ.

દુઃખ ભોગવવાથી સુખની કિમ્મત સમજાય છે.

“વિપત્તિ ભોગ ભોગે ગરૂ,
જિન ભોગનિ બહુ ખાર
સમ્પાતકે ગુણ જાનહી,
વેહી ભલે પ્રકાર”

કુહન જામએ ખેશ આરાસ્તન,
ખેહ અઝ જામએ આરિયત ખવાસ્તન.

આપણાં જુનાં ફાટેલાં વસ્ત્રો લગ્નનો વસ્ત્રો
કરતાં સારા છે.

ચુ સાયલ અઝ તો બઝારી તલબ કુનદ ચીઝે,
બેદેહુ વગર ન સિતમગર બઝોર બસિતાનદ.

ગરીબોને આપ નહિં તો ઝુટવી લેશે.

સખુનશ તલબ ન ખવાખી દહનશ શિરી કુન.

જે કોઇની કડવી વાતો સાંભળવી ન હોય તો
તેનું મોઢું મીઠું કર.

મોરચંગારા ચુ ખુવદ ઇત્તિકાક,

શેરે ઝિયાંરા બદરાનદ પોસ્ત.

જે મુંગી કીડીઓ ઐક્ય કરી લે તો સિંહનું
ચામડું પણ ઉતારી લે.

હુનર બકાર ન આયદ ચુ બખત બદખાશદ.

લાગ્યહીણ મનુષ્યના ગુણો પણ કામ આવતા
નથી.

“અગર હિન્ગિલ ખુરી અઝ દસ્તે ખુશાય,

“બેહુ અઝ શીરીની અઝ દસ્તે તુર્શાય.

મં શેખ સા'દીના ગુણ દેષ સખ ધે. [૧૬૧

કવિ રહીમના આ દોહામાં એજ ભાવ એવી રિતે દર્શાવવામાં આવ્યો છે:-

“અલી પિયાવત માન ખિન

રહિમ હમેં ન સુહાય;

“પ્રેમ સહિત મરિયો લલો,

જો વિષ દેઈ ખુલાય. •

+ + + +

“આનાંકિ ગની તરન્દ મુહતાજ તરન્દ.

જે અધિક ધનાદય છે, તેજ વધુ લાચાર છે.

“હર ઐય કિ મુહતાં ખેપસંદ્દ હુનરસ્ત.

જો રજા કોઇ ખોડને પસંદ કરે તો તે પણ હુનર થઇ જાય છે.

“હરકુમ અશમએ ખુવદ શિરી,

મરદુમાં મુર્ગો મોર ગિદાયન્દ.”

વિમલ મધુર જલ સોં ભરા,

જહાં જલાશય હોય,

પશુ પક્ષિ અરૂ નારી નર,

જાત તહાં સખ કોય.

“આંસ કિ હિસાબ પાકરત

અઝ મુહાસિમા ચે બાક.

જેનો હિસાબ ચોખ્ખો છે, તેને હિસાબ સમ-
ભવનારની શી ખીંક?

“દોસ્ત આં બાશદ કિ ગિરદ દસ્તે દોસ્ત,
દર પરેશાં હાલિ ઓ દરમાંદગી.

મિત્ર તેજ છે જે વિપત્તીમાં સહાય કરે.

“તે પાક બાશ બિરાદર !

મદાર અઝકસ બાક,

ઝનંદ બમયે નાપાક ગાબુરાં
બર સંગ.

તું ખરાબ કાર્યોથી દુર (પવિત્ર) રહે તો તારું
કોઈ કંઈપણ અગાડી શકશે નહિ. ધોખી માત્ર ગંદા-
મેલાં કપડાંનેજ પથર ઉપર પછાડે છે.

“ચુ અઝ કૌમે ચકે બેદોનિશિ કદં,
ન કેહુરા મન્નિલત માનદ નુ મેહુરા.

કોઈપણ કોમના એક મનુષ્યના ખરાબ કૃત્યથી
તે આખા કોમની બદનામી થઈ જાય છે, તે પછી
નાનાકે મોટાનીયે ઝળઝળ રહેતી નથી.

મં શેખ સાદીના ગુણ દોષ સખંધે. [૧૬૩

"હમરહ અગર શિતાબ કુનહ હમરહે તો નેરત.

તારો સાથી નો ઉતાવળ કરે તો તે તારો સાથી નથી.

હુકકા કિ બા ઉકૂખત દોઝખં ખરાખરસ્ત,
રફતન બ પાયમદી હમસાયા દર બહિસ્ત.

પાડોશીની લલામણી અહેસ્તમાં જયું, તે દોઝખમાં જવા ખરાખર છે.

રિઝક હર ચન્દ ખેશુમાં ખરસદ,
શર્તે અકલસ્ત જુસ્તન અઝ દરહા.

નો કે કાઠ ભુખ્યો મરતો નથી, ધ્રુવર ખધાની સંભાળ લે છે, તોએ બુદ્ધિમાનની ફરજ છે કે તેણે તે માટે પ્રયત્ન કરવો.

ખતાએ ખુશુર્ગી ગિરફતન ખતાસ્ત

વડાઓનો દોષ કાઢવોજ દોષ છે.

ખરે ઇસા અગર બ મકકા રવદ.

ચુખાયદ હુનોઝ ખર ખાશદ.

હઝરત ઇસા પેગમ્બરનો ગધેડો નો મકકે જઈ આવે તોએ તે ગધેડોજ કહેતારો.

જૈરે ઉસ્તાદ ખેડુ ઝ મેહુરે પિદર.

ગુરની માર પિતાના પ્રેમ કરતા સારી છે.

કરીમારા બદસ્ત અન્દર દિરમ નેસ્ત,

ખુદાવંદાને ન્યામતરા કરમ નેસ્ત.

દાન આપનારાઓ પાસે ધન હોતું નથી, અને
ધનવાનો દાન આપનાર હોતા નથી.

પરાગન્દા રોઝી પરાગન્દા દિલ.

ધંધારહિત મનુષ્યનું ચિત્ત સ્થિર રહેતું નથી.

બદોઝદ તમા દિદગ્યે હોશમન્દ.

તૃષ્ણા ચતુરને પણ અંધ કરી નાખે છે.

ગરદને ખેતમા, બુલન્દ બુવદ.

નિરપ્રહી મનુષ્યનું માથું ઉંચું રહે છે.

નિકોઈ બા બદાં કરદન ચુનાનસ્ત,

કિ બદ કરદન બજાએ નેક મરદાં.

દુર્ગનો સાથે ભલાઈ કરવી તે સજ્જનો સાથે
સુરાઈ કરવા સરખું છે.

યકે નુકસાને માયા દિગર શુમાતતે હુમસાયા,

મો શેખ સા'દીના ગુણ દોષ સમઘે [૧૬૫]

ગાંઠના પૈસા ખોવાતા લોક મરખરી કરે.

“પાય દર અંજુર પેશે દોસ્તાં,

ખેહુ કિ બા ખેઝાનગાં દર ખોસ્તાં.

મિત્રો સાથે કેદખાનું સાઈ છે, પણ ખીબખો
સાથે ઉપવન નકં સમાન છે.

“નેક બાશી વ બદત ગોયદ બદક,

ખેહુ કિ બદ બાશી વ નેકત ગોયન્દ.

સન્માર્ગ ઉપર ચાલવાથી લોકો તને જો ખરાબ
કહે તો તેથી વધુ સાઈ છે કે તું કુમાર્ગે જતો હોય
અને લોક તારી પ્રશંસા કરે.

“ખાતિલસ્ત ઉન્ચે મુદ્દઈ ગોયદ,”

વિદ્વેપની વાતો મિથ્યા માનવામાં આવે છે.

“મદ્દ બાયદ કિ ગીરદ અન્દર ગોશ,

ગર નવિશ્તાસ્ત પન્દ બર દિવાર.

મનુષ્યની એ ફરજ સમાન છે કે જો ખીંત
ઉપર કંઈ ઉપદેશ લખેલો જુએ તો તે ગ્રહણ કરે.

હુરકી સુખન ન સંજદ અઝ જવાબ બરંજદ

જે માણસ સમજીને વાત કરતો નથી, તેને
કઠોર વાતો સાંભળવી પડે છે.

અન્દક અન્દક બહુમ શવદ ખિસીયાર.

ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય.

સા'દીએ જે ઉપદેશો કર્યા છે, તે અન્ય લેખ-કામાંથી પણ મળી આવે છે, પણ સા'દી જેવી ખ્યાતી ફારસીમાં કાઢીએ મેળવી નથી. તેથી વિદિત થાય છે કે લોકપ્રિયતા બહુ કરીને ભાષા સૌદર્ય ઉપર અવલમ્બિત હોય છે. અત્રે અમે સા'દીના કેટલાક વાક્યો આપ્યા છે, પણ એમ સમજવું ભુલભર્યું છે કે કેવળ એટલાજ વાક્યો પ્રસિદ્ધ છે. આખું ગુલીસ્તાન એવાંજ મામિક વાક્યોથી પુર્ણ છે, સંસારમાં એવું એક પણ ગ્રંથ નથી જેમાં એવા વાક્યો એટલા બધા હોય કે જેના “કહેવતો” થઈ શકતા હોય.

શેખ સા'દી એક મનુષ્ય છે.

શેખ સા'દી ઉપર મનુષ્ય તે ભુલને પાત્ર છે, એજ કેટલાક આક્ષેપો. સુત્ર અનુસાર સા'દીએ ગુલી-

સ્તાનના કેટલાક અધ્યાયમાં ન

લખવા સરખી વાતો લખી નાંખી છે, તેથી સા'દી ઉપર અનેક લેખકોએ આક્ષેપો કર્યા છે. તે આક્ષેપો જોતાં અમને કેટલેક અંશે ચોંચ લાગે છે, પણ તેને ગંભીર રૂપ આપવું અથવા તેને વજન આપવું

જોઈએ નહિ. એ અમારી લલામણ છે. આજકાલ
યુરોપ કે હિંદમાં પ્રગટ થતા સાહિત્યમાં ઘણે ઠેકાણે
ખિલ્તિસતાનો ઉમેરો કરવામાં આવે છે. અનેક
લેખકોએ કુમાર્ગે દોરવનારી અને મર્યાદાનું ખૂન
કરનારી ખિલ્તિસ વાતો લખી છે અને લખતાં જાય
છે. તે એવા લયંકર હોય છે કે કેટલાક સમયે
તો એવું વાંચન પ્રજાને હાનીકારક નિવડે છે.
આજના સુચરેલા સમયમાં કે જે સમયે ફળવણીનો
ખહુજ સારો પ્રચાર થયો છે, તેવા સમયે મર્યાદાની
હદ ઓળંગવામાં આવે છે, તો આજથી છસો વર્ષ
ઉપર શેખ સા'દીએ તેવો દોષ કર્યો તેનેજ પકડી
એસવું એ ઠીક તો નથીજ. વળી એ પણ યાદ
રાખવું જોઈએ કે એક ઉપદેશકના જે ઉપદેશો
વ્યાજખી લાગતા હોય તેનેજ લોકો ગ્રહણ કરે છે.
અને કુમાર્ગે દોરવનારી ખિનાઓનો દરેક સાદી
સમજ ધરાવનાર સ્ત્રી કે પુરુષ ત્યાગ કરે છે, એ
નહી માનવું. તેથી અમારી વાંચક વર્ગને એ
વિનંતિ છે કે શેખ સા'દીના દોષ જોવા કરતા તેમના
સહઉપદેશ ઉપર દ્રષ્ટિ રાખવી યોગ્ય થઈ પડશે.

શ્રીયુત પ્રેમચંદ કે જેઓ હિંદી સાહિત્યના વિદ્વાન
લેખક છે તેઓ લખે છે કે:-

“ગોરવામી તુલસીદાસજી ઉપર એ દોષારોપણ કરવામાં આવે છે કે તેમણે કેટલીક બ્રમોત્પાદક ગ્રોપાધઓ લખીને સમાજને બહુજ હાની પહોંચાડી છે ત્યારે કેટલાકો સાંદી ઉપર પણ એવો આક્ષેપ મૂકે છે; અને આ વાક્ય પોતાના પક્ષની પુષ્ટિમાં રજુ કરે છે:—

અગર શહરેઝ રા ગોયદ શખસ્ત ઈ,
બખાયદ શુકત ઐનક માહો પરવી.

“જો બાદશાહ દિવસને રાત કહે તો કહેવું જોઈએ કે હાં, સાહેબ જુઓ આંદ દેખાય છે.”

એના ઉપર એવો આક્ષેપ કરવામાં આવે છે કે સાંદીએ બાદશાહોની ખોટી ખુશામત કરવાનો બોધ આપ્યો છે. પણ જે નિર્ભયતા અને સ્વતંત્રતાએ તેમણે બાદશાહોને જ્ઞાનોપદેશ કર્યો છે તે ઉપર વિચાર કરતા જણાય છે કે સાંદી ઉપર એવો આક્ષેપ મુકવો સદંતર ન્યાય સંગત જણતો નથી. એનો ભાવાર્થ કેવળ એજ થાય છે કે ખુશામત કરનારાઓ એમ કરે છે, એવીજ રીતે લોકો આ વાક્ય સંબંધે પ્રશ્ન કરે છે:—

દરોગે મસલહત આમેઝ બેહ,
અઝ રાસ્તી ફિતના અંગેઝ.

મં શેખ સાંદીના ગુણ દોષ સખંધે. [૧૬૬]

“તે અસત્ય કે જેનાથી કોઇનો જીવ બચે તે તેવા સત્યથી ઉત્તમ છે કે જેથી કોઇનો જીવ નષ્ટ.”

કહેવામાં આવે છે અસત્ય સર્વદા અંશમય છે, અને સાંદીનો આ વાક્ય અસત્ય માટે માર્ગ કરી આપે છે, પણ વિવાદાર્થે આ વાક્યની ઉપેક્ષા નોંધ્યે તો કરવામાં આવે અને આદર્શના ઉપાસક નોંધ્યે તો એને નિંદ્ય સમજે, પણ કોઈ સહૃદય મનુષ્ય એની ઉપેક્ષા કરશે નહિ. એની સાથેજ સાંદીએ આગળ જતાં એક વાક્ય લખ્યું છે, જેથી વિદીત થાય છે કે તેઓ સ્વાર્થ માટે કોઈ પણ પ્રકારે અસત્ય બોલવું ઉચિત સમજતા નથી:—

ગર રાસ્ત સુખન ગોઈ બ દર બન્દ બ માની,
બેહુ ઝાંકી દરોગત દેહુદ અંઝૂ બન્દ રિહાઈ.

“જો સત્ય બોલવાથી તું કેદમાં જવા પામે તો તેવા અસત્યથી ઉત્તમ છે કે જે કેદથી મુક્તિ અપાવે.”

એથી એમ જણાય છે કે પહેલું વાક્ય “અન્યની વિપત્તિ માટે છે, પોતાને માટે નહિ.”

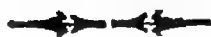
એવા આક્ષેપોને વશ થઈ કેટલાકે કહે છે કે શેષ સાંદી દોષીત છે, તેથી તેઓ મહાત્મા કહી શકાય નહિ. મહાત્મામાં એવા દોષો હોવા ન જોઈએ. તે સંબંધે અમારે એ કહેવું જોઈએ કે મહાત્મા મનુષ્યજ હોય છે અને મનુષ્ય દોષપાત્ર હોય છે. પણ એમનાં દોષો તરફ ક્ષમા દ્રષ્ટિએ જોતાં અને તેના સદ્કાર્ય તથા વર્તન અને સદ ઉપદેશને અવલોકવાથી સાંદીને મહાત્મા કહેવું અયોગ્ય જણાશે નહિ.

રૂશીયન મહાત્મા ટોલ્સટોયમાંએ અનેક દોષો હતા, પણ તેમના સદ્કાર્ય તરફ જોતાં તેઓ મહાત્મા કહેવાયા.

હિંદના મહાત્મા ગાંધીજીએ કેટલીક ભૂલો કરેલી જેનો તેમણે એકરાર અને પશ્ચાતાપ પણ કર્યો છે; તેઓ ગાંધીજી મહાત્મા માન્ય રખાયા છે, તે તેમના સદ્કાર્યના પરિણામે. મહાત્મા દોષપાત્ર હોવો ન જોઈએ એ સંક્રુચિત વિચારનું પરિણામ છે.

મહા કવિ હાફિઝ
અને શેખ સા'દી.

ખંડ ૮ મા.

ગઝલો વિષે. + + +

મહા કવિ હાફિઝની ગઝલ.

ગઝલ ફારસી કવિતાનું પ્રધાન
 ગઝલો વિષે. અંગ છે. કોઈ પણ કવિ જ્યાં
 સુધી ગઝલ લખવામાં નિપૂણ
 ન હોય ત્યાં સુધી તે કવિ સમાજમાં આદરસ્થાન
 મેળવી શકતો નથી. જે કે ગઝલ એ શૃંગારનો વિષય
 છે, પરંતુ કવિઓએ તે દ્વારા અધા રસોનું વર્ણન
 કર્યું છે, જેમાં વૈરાગ્ય, ભક્તિ, સંસારની અસારતા,
 અને દેશસેવાને લગતા વિષયો બહુજ મહત્વના છે.
 ગઝલોના સંગ્રહોને ફારસી ભાષામાં “દિવાન” કહેવામાં
 આવે છે. સાદીની સંપૂર્ણ ગઝલોના ચાર દિવાનો
 છે, એ ચારે દિવાનોમાંથી કોઈ યુવાવસ્થામાં કોઈ
 પ્રોહાવસ્થામાં લખવામાં આવ્યા છે, તોએ તેની ભાવના

મહા કવિ હાદ્વિઝ અને શેખ સા'દી. [૧૭૩]

અને શૈલીમાં અંતર જોવામાં આવતું નથી, જે અંતર અવસ્થાના પરીવર્તન દ્વારા સ્વભાવિકપણે આવવા પામે છે. ઘણાં કવિઓની કવિતાઓમાં ભાવના અને શૈલી અવસ્થાના પરીવર્તન દ્વારા ભીન્ન ભીન્ન થઈ જવા પામે છે. ત્યારે સા'દીની કવિતાઓ એક ધારી હોય સરળતા અને વાક્યનિપૂણતામાં અપૂર્વ છે અને એ કવિની રચના શક્તિનો મહુ સાફ પ્રમાણ છે.

જે કે શેખ સા'દીના પૂર્વકાલીન કવિગણ પણ ગઝલો લખતા હતા, કિંતુ તે સમયે “કસીદા” અને “મસનવી”ની પ્રધાનતા હતી. ગઝલોમાં સાધારણ ભાવ પ્રકટ કરવામાં આવતા. શૃંગાર સિવાય અન્ય રસોનો તેમાં પ્રાયઃ અભાવ હતો. સા'દીએ ગઝલોમાં એવા ગુઢ રહસ્યો અને મર્મસ્પર્શી ભાવોનો ઉપયોગ કર્યો છે કે જેથી લોકો કસીદા તથા મસનવી છોડી ગઝલો તરફ મોહ પામી વળ્યા, ત્યારે ગઝલ દ્વારા કવિતાની ગટરાણી થવા પામી. તેથીજ સમાલોચકોએ સા'દીને ગઝલના પ્રધાન ગણ્યા છે. સા'દી પૂર્વે જે કવિઓએ કસીદા કહેવામાં વિશેષ પ્રતિભા દેખાડી છે. ‘અનવર’ અને ‘ખાકાની’. આ બન્ને કવિઓએ વિષયમાં અદ્વિતીય છે. પ્રથમ તેમની ગઝલોમાં તેવી

મામિકતા દેખાતી નથી; જે સા'દીએ પોતાના ગઝલોમાં અર્પી છે. મૂળ વાત એ છે કે ગઝલ લખવા માટે હૃદયમાં ઉત્તમ ભાવોની આવશ્યકતા છે, કેવળ એટલું જ નહિ, પણ તે ભાવનાને એવી પ્રબળ અને મનોરંજક શૈલીમાં વર્ણવી જોઈએ કે જેથી સાંભળનાર તુરત મુગ્ધ થઈ જવા પામે. 'અનવરી'નું એક પદ છે :—

હુમા બામન જફા કુનહ લેકિન,
બજફા હેચ અઝો નયાઝારમ.

ભાવાર્થ—તે (પ્રિયતમ) મારા ઉપર સદૈવ ઝુલમ કરે છે, પરંતુ હું તેની લેશ માત્ર પણ ફર્યાદ કરતો નથી.

ભાવના સુંદર છે તેમાં સંદેહ નથી, કારણ કે આશંકાના દુઃખડાની આ જુની ફર્યાદ છે. પરંતુ કવિએ તેને સ્પષ્ટપણે વર્ણી તેની મજાહનો નાશ કર્યો છે. જુઓ એજ ભાવનાને સા'દી કેવી રીતે દર્શાવે છે :—

કાદરી ખર હરચેમી જવાહી

બજુઝ આઝરે મન.

મહા કવિ હાફિઝ અને શેખ સા'દી. [૧૭૫]

જાંઝી ગર શમશીર ખર ફરકમ

..... જની આંઝાર નેસ્ત,

ભાવાર્થ—તું સર્વ કંઈ કરી શકે છે, પરંતુ મારા ઉપર જીલમ કરી શકતો નથી, કારણ કે જો તું મારા માથા ઉપર તલવાર મારે તો તેથી મને કંઈ કષ્ટ થવાનું નથી.

એ સ્મરણમાં રાખવું, જોઈએ કે ગઝલ પ્રધાનતઃ શૃંગારનો વિષય છે, એથી કવિ ગણુ જ્યારે એ દ્વારા ભક્તિ વૈરાગ્ય, વંદન આદિનું વર્ણન કરે છે ત્યારે તેને રસિકતાનો આશરો લેવો પડે છે. જેમકે શરાયની મસ્તીથી ધશ્વર પ્રેમ, શરાયથી જ્ઞાન, આત્મ દર્શન, શરાય પીવડાવનાર સાફીથી ગુઝ, જ્ઞાની; માશક (પ્રિયતમા)થી ધશ્વરનો બોધ કરાવે છે. આ પ્રણાલી એટલી સર્વ પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ છે કે 'કોઈ કવિન' આંતરિક ભાવો જાણવામાં મુશ્કેલી નડતી નથી; ભક્તિ માટે હૃદયની સ્વચ્છતા તથા નિર્મળતાનું હોવું આવશ્યક છે. કષ્ટ સાથે ભક્તિની તુલના થઈ શકે નહિ; તેથી કવિગણુ ભગવાં વસ્ત્રોની નિંદા કંટાળા ધાકતા નથી. માત્ર દેખાડવાં ખાતર મસ્જિદમાં ભક્તિ કરવા ઉપેક્ષા સંસાર તથા વાસનાઓમાં જક

ડાએલાઓ અનેક દરજ્જે ઉત્તમ છે. અને તેઓ સહૃદય
 છે જેમના હૃદયમાં કપટ નથી. વિદ્વતા અને ધર્મ
 તથા કર્તવ્ય પરાયણતા આદિ ગુણો જે મનુષ્યમાં
 બહુધા અભિમાન ઉત્પન્ન કરે છે, તે ઉપેક્ષા અજ્ઞા-
 નતા મૂર્ખતા તથા ભ્રષ્ટતા અનેક દરજ્જે ઉત્તમ છે,
 તે માનવ હૃદયમાં વિનય, દિનતા તથા નમ્રતા ઉત્પન્ન
 કરે છે. તેથીજ કવિગણ સાધુવેશ, વિદ્વતા, ધાર્મિકતા,
 વિવેક આદિની ખુબ સ્વચ્છંદતાએ હાંસી કરે છે,
 ત્યારે ભ્રષ્ટતા, મૂર્ખતા તથા રસિકતાને ખુબ ઉત્તેજે
 છે. તેઓ ઢોંગી મહાત્માઓને ચોપડે છે અને શરા-
 ખીઓ તથા શૃંગારીઓ આગળ શીશ ઝુકાવે છે,
 તેઓ જ્ઞાનીને મૂર્ખ અને મૂર્ખને જ્ઞાની કહે છે.
 શેખ સા'દી અગાઉ એ પ્રણાલી સંસ્કૃત થઈ ચુકી
 હતી, પણ સા'દીએ તેના પ્રભાવ અને ચમત્કારને
 ઉજ્જવળ કર્યો; અને તેમની પ્રણાલી એટલી તો સર્વપ્રિય
 સિદ્ધ થવા પામી કે તે પછીના કવિઓએ તો એજ
 વિષયોને ગજલનો મુખ્ય અંગ બનાવ્યો અને તેમાં
 ખ્યાળ હાકિએ શિરાઝીએ સા'દીને પણ પાછળ
 રાખ્યા. અત્રે એ મહા કવિ હાકિઝની એક સુંદર
 અને સુપ્રસિદ્ધ ગજલ ગુર્જર પ્રજાની જાણ અર્થે
 ભાષાંતર સહિત રજૂ કરવામાં આવે છે :—

મહા કવિ હાફિઝ અને શેખ સા'દી. [૧૭૭]

મહા કવિ હાફિઝની ગઝલ *

અલાયા અય્યે! હુસસાકી !

અંદર ક'સવ—વના વિલહા !

કે ઈશક આસાં નમૂઃ અવ્વલ,

વલે ઉફતાદ મુશકિલહા !

ખબૂએ નાફૂએ કાખિર

સખાઝાં તુરો ખુશાયદ,

ઝતાબે જઅદે મુશકીનશ

ચે ખૂ ઉફતાદ દરદિલહા !

* આ ગઝલ હાફિઝના દિવાનમાં પહેલી છે અને તેમણે લખેલ પાંચસો ઉપરાંત ગઝલોમાં, ઘણું કરીને સહ કરતાં વધુ પ્રસિદ્ધ અને માનીતી છે ભાગ્યેજ ફારસી ભાષાના કાંઈ અલ્લા-સીએ એ ન વાંચી હોય; ભાગ્યેજ ફારસી ખોલનાર કે સમજનાર કાંઈ માણસે, એ ન સાંભળી હોય; ખરેખર ફારસી અને ઉર્દુમાં લખાયેલી હજારો ગઝલોમાં—આજે, સૈકાઓ વિત્યા બાદ પણ—તે પંદરાણીની પદ્ધતિ ભોગવે છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. મહા કવિ ખવાલ હાફિઝે રિરાઝી કવિઓના કવિ હતા અને તેમની આ ગઝલ, ગઝલોની ગઝલ છે.

મહા કવિ હાફિઝનું જીવનચરિત્ર અને તેમની ગઝલો તથા રૂબાયતો સંપૂર્ણ વિગતો સાથે મહારા તરફથી થોડા વખતમાં ખહાર પડશે. —લેખક.

ખમય સજ્જાદા રંગી કુન !

ગરત પીરે મુગાં ગોયદ;

કે સાલિક બિખળાર નખુવદ

ઝરાહો રરમે મન્નિલહા !

મરા દર મન્નિલે જાનાં ચે

અમનો અયશ ? ચું હરદમ;

જરસ ફરિયાદ મી દારદ

કે ખરખ-દીદ મહમિલહા !

શખે તારીકો, ખીમે મવળે,

ગરદાખી ચુની હાઈલ;

કુળ દાનંદ હાલેમા ?

સુખકસારાંને સાહિલહા !

હુમા કારમ અખુદકામી

ખખનામી કરીદ, આખિર;

નિહાં કય માનદ આં રાઝે,

કહુ સાઝંદ મહફિલહા !

હુઝુરી ગર હુમી ખાહી અહુ

ગાફિલ મશવ “હાફિઝ”

મહા કવિ હાફિઝ અને શેખ સા'દ. [૧૭૬

મતા માતલક મન તહવા,

દઈદ દુનિયા વ અમહિલહા!

ભાષાંતર :—

૧. હે સાંપી! ખાલી ફરવા દો. સુરાપાન કરીએ. સ્નેહ વ્યવહાર આરંભમાં સહેજો દેખાયો. પરંતુ પાછળથી અણુધારી આફતોના અનુભવો થવા લાગ્યા.

૨. પાછલા પહોરના શિતળ વાયુએ કસ્તુરી પડનો પરિમળ તેનાં કેશ-લટોમાંથી સર્વસ્વ પ્રસારી મૂકી, અવધિજ કરી! હાય? તે કસ્તુરીઆ કેશ—ગુન્જાઓની ગંધ—શક્તિયે કેટકેટલાં દિલોમાંથી લોહી વહેવડાવ્યાં—કેટકેટલાની આશાઓનાં ખૂન થયાં!

૩. મંદિરનો સંતવર જો તને સાદડી (નમાઝ પઢવાની સાદડી) પણ શરણ વડે રંગી દેવાનું કહે તો આજ્ઞા શીરે ચઢાવ, કારણકે માર્ગ-દર્શક (ગુરુ) મન્ઝીલના રીત રીવાજોથી કંઈ અપરીચિત નો હોયજ નહિં?

૪. હાય! પ્રિયના વિદ્વાસ શયનમાં પણ શાંતીની ઘડીયો મહેં નહિં ભોગવી. જ્યાં સંધ-ધંટ

નીલ નીલ શોરબકાર કર્યા કરતો હોય કે : “કળવા બાંધી કુચની તૈયારી કરો !” ત્યાં વળી સુખ ચેતનાં સાચ્ય કર્યાં ?

૫. ઘોર અંધારી રાત, મોઝાંની ખીંક અને ડગલે પગલે વમળો ! એવા નીર પ્રવાસમાં શા અમારા હાલ ! કિનારા ઉપર મોકળે મને સુખમાં પોદનારાઓ શેના જાણે અમારી મુસીબતો ?

૬. સ્વાર્થને પ્રતાપે, મહારી સમ્રાજી ઉમંગો ધુળમાં મળી અને હું હાંસીમાં આવી પડ્યો, રે ! જેને કાજે સભા મંડાઈ અને રચાઈ તે ભેદ તે વળી કંઈ છાનો રહી શકે ?

૭. મનની શાંતી અને દિલના સંયોગની અભિલાષા હોય તો હે હાકિઝ ! તેનું વિસ્મરણ કરીશ મા. જેના ઉપર ત્હારી ચિન્ત ચોંટયું છે તે તને મળી કે તરતજ દુનિયા ત્યાગી અવકાશ આપ.

શેખ સા'દીની ગઝલો
અને તેની સમાલોચના.

ખંડ ૯ મો.

સમાંજ ઉપર ગઝલોનો પ્રભાવ.
મૌલાના હાલી 'શુ' કહે છે? x
શેખ સા'દીની ગઝલો. x x x

ગઝલોનો સમાજ ઉપર કેવો
સમાજ ઉપર પ્રભાવ પડ્યો છે, તે વિષયમાં
ગઝલોનો પ્રભાવ. કંઈ કહેવું અનુપયુક્ત
થશે નહિં.

શૃંગારરસના કાવ્યો વિલાસિતાને ઉત્તેજિત કરે
છે, આ એક સર્વમાન્ય સિદ્ધિ વાત છે; અને
જ્યારે શૃંગાર સાથે કાવ્યમાં વિદ્યા, ધર્મ આચાર
નિયમ, સંયમ અને સિદ્ધાંતનું અપમાન કરવામાં
આવે, ત્યારે તેની વિકારક શક્તિ વધારે તેજ થઈ જાય
છે. તેમાં સંદેહ નથી કે સાંદી અને અન્ય કવિઓએ
કબીર સાહેબની જેમ ઢોંગ, ધતિંગ દૂર કરવા માટે આવી

શેષ સાંદીની ગઝલો—સમાલોચના. [૧૮૩

રચના શૈલી ગ્રહણ કરી અને આચાર નીતિ તથા જ્ઞાનના અનેક ગદ્ય મર્મસ્પર્શી વિષયો એ દ્વાર જાહેર કર્યા છે. પણ જનતા આ ગઝલોના આશયને પોતાની શક્તિ અથવા પોતાના ચિન્ત અને મનની વૃત્તિઓ અનુસારજ સમજે છે. વાંચક જો ક્ષમા કરે તો એક ઉદ્ધુ કવિનું પદ રજુ કરું છું, જેની વિચીત્રતા તથા શુદ્ધતા સાથે બુદ્ધિ ચાતુર્ય અને આશયની વિવક્ષણતા સમજાશે.

કોઈ મસ્જીદમેં વજુ કરકે જો પા દે;

બુદ્દા ઉરકે સહી ગુનાહુ બક્ષવાદે.

શુદ્ધ મનના પણ ભોળા અને વિચાર શક્તિને તરફી નહિં આપનારાઓ ‘પા દે’ એ શબ્દનો ખરાબજ અર્થ કરશે. અથવા જેની જેવી વૃત્તિ તેવું તે સમજશે. ઉપરોક્ત પદનો ભાવાર્થ એ છે કે ‘કોઈ મસ્જીદમાં વજુ (પવિત્ર થઈ) કરીને જો પગ મૂકે તો ઇશ્વર તેના બધા પાપો ક્ષમા કરે.’ કવિએ ‘પાદે’ એ શબ્દ રમૂજ અને વિદ્વાસ વૃત્તિના માણુ-ઓને આકર્ષવા વાપર્યો છે. પણ વાંચક જો રમૂજને કારે મૂઝી વિચારે તો ખીજોજ અર્થ દેખાશે.

કિર્તનમાં જે સ્વર્ગીય આનંદ
મૌલાના હાલી એક લક્ષણે થશે, તે વિલાસ-
શુ કહે છે? નહ મનુષ્યને કાપિ થઈ શકતો
નથી. તે પોતાના સ્વભાવ અને

પોતાની પ્રકૃતિ અનુસારજ ઉપર ટપકેતો આનંદ
મેળવશે. મર્મ સુધી તેની વિલાસ બુદ્ધિ પહોંચી
શકશે નહિ આ શૈલી એવી તો પ્રીય થઈ પડી છે
કે હવે ફારસી અથવા ઉર્દુ કવિઓથી તેનો ત્યાગ
કાંતો સંશોધન કરવાનો સાહસ થઈ શકતો નથી.
શ્રોતાઓને રસ સાથે આનંદ નહિંજ આવે જો એ
શૈલી અનુકુળ ન હોય. આ વિષયમાં 'હયાતે સા'દી'
ના લખનાર સુપ્રસિદ્ધ ઉર્દુ કવિ જનાબ અલતાફ
હુસેન 'હાલી'એ બહુજ જાણવાજોગ બીના લખી છે.
જેને વાંચવાથી વાંચક વર્ગ એ જાણી શકશે કે
મૌલાના હાલી એ વિષયમાં શું વિચાર પ્રદર્શીત
કરે છે :—

આ ગઝલોના વિષય સમ્યકે પ્રાયઃ લોક પરિચિત
છે, તે સર્વદા બુદ્ધિ અને જ્ઞાન, માન અને
મર્યાદા, ધર્મ અને સિદ્ધાંત, ધન અને અધિકારની
ઉપેક્ષા કરે છે; ત્યારે દારિદ્રતા અને અપમાન,
અવિદ્યા અને અજ્ઞાનને સર્વ શ્રેષ્ઠ દેખાડે છે. સંસાર

શેખ સા'દીની ગઝલો—સમાલોચના. [૧૮૫

રતે ડેરી દેવું, બુદ્ધિએ કાર્ય ન કરવું સંતોષના
 નશામાં પોતાના જીવનને નષ્ટ અને મનુષ્યત્વનું
 પતન કરવું, સંસારને અસાર અને અનિત્ય સમ-
 જતા રહેવું, કોઈ વસ્તુના તત્વને જાણવાની ચેષ્ટાએ
 ન કરવી, સદગુણને અવગણ માનવો, સીધાને ઉંધું
 સમજવું, જે કંઈ પ્રાપ્તિ થાય તેનો વ્યર્થ વ્યય
 કરી નાખવો અને એવીજ અનેક વાતો તેમાંથી
 પ્રકટ થાય છે. એ તો વિદિત છે કે આ વિષયમાં બેરીકર,
 આબસુ, મોજલા નવયુવકોને આનંદ થાય છે,
 તે તેમને રચિકર નિવડે છે; તોયે આપણા વર્તમાન
 નૈતિક પતનનું કારણ જ એ છે એમ સિદ્ધ કરી
 શકાય તેમ નથી. પણ એમાં સદેહ નહિં કે શ્રુગાર
 અને વૈરાગ્યની કવિતાઓએ આ દશાને પુષ્ટ કર-
 વામાં વિશેષ ભાગ લીધો છે.

હેવે સા'દીની ગઝલોના કેટલાક
શેખ સા'દીની શેર (પદ) અને આપવામાં આવે
 ગઝલો.

છે તે બોઈ રસિક વાંચક વૃંદસ્વયં

નિર્ણય કરી શકશે કે એ ગઝ-
 લોમાં કેટલું લાલિત્ય અને રસભર્યું છે:—

અય કિ ગુફતી હેય મૂશકિલ

અ ફિરાકે યાર નેસ્ત,

ગર ઉમ્મીદે વરસ બાશદ

આં ચુનાં દુશ્વાર નેસ્ત.

“જે કે પ્રિયતમનો વિયોગ કષ્ટજનક છે, તથાપિ જે મેળાપની આશા હોય તો તેનું સહન કરવું કંઈ મુશ્કેલ નથી.”

હરકો બ હુમા ઉમરશ સાદાય ગુલે બૂદસ્ત,
દાનદ કિ ચરા બુલબુલ દિવાના હુમી બાશદ.

“જે મનુષ્યે આબુ જીવન કોઈ પુષ્પના પ્રેમમાં વ્યતિત કર્યું હોય, તેજ સમજી શકે છે કે બુલબુલ શા માટે દિવાનો થઈ રહે છે.”

દિલો જાનમ બ તો મશગૂલો નિગહ

બર ચપો રાસ્ત,

તા ન દાનદ રફીયાં કે તો

મંઝૂરે મની.

“હું તો તારોજ છું, પણ આંખો રાખી જમણી બાજુ ફેરવતો રહું છું કે જેથી હરીફા એ જાણી ન જાય કે તું મારો પ્રિયતમ છે”

આ શેરમાં કેટલું લાસિત્ય છે, તેને રસિકજન સ્વયં અનુભવી શકે છે,

શેખ સાંદીની ગઝલો—સમાલોચના. [૧૮૭

દીગરાં ચૂં બ રવંદ અઝ નઝર

અઝ દિલ બ રવંદ,

તો ચુનાં દર દિલે મન રક્તા કિ બાં

દર બદની.

“જ્યારે કોઈ દષ્ટિથી દુર થઈ જાય છે ત્યારે તેની યાદ રહેતી નથી. પરંતુ તેં મારા હૃદયમાં એના પ્રકારે પ્રવેશ કર્યો છે કે જેવી રિતે શરીરમાં પ્રાણુ ”

કેટલી મનોરમ હકિત છે !

શરખતે તલખ તર અઝ દહે ફિરાક્ત ખાયદ
તા કુનદ લઝઝતે વસ્લે તો ફરામોશ મરા.

“તારા પ્રેમલિંગનના આનંદને વિસરાવવા માટે, તારા વિયોગ કરતા પણ અધિક દાણુ દુઃખ જોઈએ.”

અન્ય કવિઓએ વિયોગનું દુઃખ વર્ણન કરવામાં ખુબ અશુ વહાવ્યા છે, પણ સાંદી પ્રેમાલાપના સ્મરણમાં વિરહના દુઃખને ભૂલી જાય છે. વિયોગ વિસ્મૃતિનો કેટલો સારો ઉપાય શોધી કાઢ્યો છે !

બર અન્દશીએ આશિકે ગર ખિશકની કફસરા,
અઝ ઝોકે અન્દરૂનશ પરવાય દર ન ખાશદ.

“પ્રેમ લગ્ન બુદ્ધબુલના પાંજરાને જે તું તોડી નાખે, તોએ પોતાના હૃદયાનુરાગના કારણે તેને દર-વાગ્નની શુદ્ધિયે રહેશે નહિં.”

કેવી ભાવના ! બુદ્ધબુદ્ધ પ્રેમાનુરાગમાં એવી નન્મય થઈ ગઈ હતી કે જે કોઈ તેના પાંજરાને તોડી નાખે તો પણ તે તેમાંથી નિકળે નહિં. અન્ય કવિઓના આશંકા કપડાં ફાડે છે, જંગલોમાં ભટક્યા કરે છે, વિરહ કલ્પનામાં ચોવિસે કલાક અશ્રુની ધાગ વહાવ્યા કરે છે, લાગ મળતા કેદખાનાથી છાસી છુટે છે, બેડીને તોડી નાંખે છે, ભીતો કુદી જાય છે, અને જે એટલું સાહસ કરી ન શકે તો “બહાર” તથા ચમન અને પુષ્પના સ્મરણમાં તડપે છે; પણ સા’દી પ્રેમમાં એટલા મગ્ન છે કે તેમને કોઈ વાતની પરવાહજ નથી. પ્રેમનો આદર્શ કેટલો ઉંચો છે, તેના ગહન રહસ્યનું કેટલા આનંદમય મુગ્ધ કરનાર શબ્દોમાં વર્ણન કર્યું છે !

૭૬ હુમેશ : પેશ અઝી રસ્મે તો

બેશુન : કુશી ;

અઝ એ મરા નમી કુશી મન એ

શુનાહ કરદાઅમ.

શેષ સા'દીની ગમલો—સમાધાયના [૧૮૯]

“એથી અગાઉ તું પ્રથમ નિર્દોષીનેજ કલ્પ કરતો હતો, પણ મેં શો દોષ કર્યો છે, જેથી મને કલ્પ કરતો નથી.”

જાં ન દારદ હર કિ જાના નેશ નેસ્ત;
તાંગ અંશસ્ત આં કિ ખુસ્તાનેશ નેસ્ત.

“તે પ્રાણુ શુન્ય છે, જેનો કોઈ પ્રાણુશ્વર નથી;
(અને) તે ભાગ્યહીણ છે, જેને કોઈ બગીચો નથી.”

ચુનાં બમૂએ તો આશુદ્તઃ
અમ બળૂએ મસ્ત;
કિ નેસ્તમ બખર અઝ હુરએ
દર દો આલમ હસ્ત.

“હું તારા કેશ લટમાં એવો દ્રવ્યો છું,
તેમજ તેના મુગંધથી એવો મસ્ત થયો છું કે
જેથી મને લોક અને પરલોકનીયે કંઈ બખર નથી.”

ગુલામે હિમ્મતે આતમ
કિ પાય બન્દ ચકેસ્ત;
બ જાનિએ મુતબદિલક
શુદ અઝ હુઝાર બડસ્ત.

“પ્રેમ લગ્ન બુલબુલના પાંજરાને જે તું તોડી નાખે, તોએ પોતાના હૃદયાનુરાગના કારણે તેને દર-વાગ્નની શુદ્ધિયે રહેશે નહિ.”

કેવી ભાવના ! બુલબુલ પ્રેમાનુરાગમાં એવી તન્મય થઈ ગઈ હતી કે જે કોઈ તેના પાંજરાને તોડી નાખે તો પણ તે તેમાંથી નિકળે નહિ. અન્ય કવિઓના આશકો કપડાં ફાડે છે, જંગલોમાં ભટક્યા કરે છે, વિરહ કલ્પનામાં એવિસે કલાક અશ્રુની ધારા વહાવ્યા કરે છે, લાગ મળતા કેદખાનાથી ન્હાસી છુટે છે, બેડીને તોડી નાંખે છે, ભીતો કુદી જાય છે, અને જે એટલું સાહસ કરી ન શકે તો “બહાર” તથા ચમન અને પુષ્પના સ્મરણમાં તડપે છે; પણ સા’દી પ્રેમમાં એટલા મગ્ન છે કે તેમને કોઈ વાતની પરવાહજ નથી. પ્રેમનો આદર્શ કેટલો ઉંચો છે, તેના ગહન રહસ્યનું કેટલા આનંદમય મુગ્ધ કરનાર શબ્દોમાં વર્ણન કર્યું છે !

બૂદ હુમેશ : પેશ અર્ઝી રરમે તો

બેગુન : કુશી ;

અઝ એ મરા નમી કુશી મન એ

ગુનાહ કરદઅમ.

શેખ સા'દીની ગઝલો—સમાલોચના. [૧૯૧]

દિવે કિ આશિકા સાળિર ખુન્દ મગર સંગસ્ત;
ઝે ઇશક તાળ સખૂરી હઝાર ફર્સંગસ્ત.

“જેના હૃદયમાં પ્રેમ સાથે ધૈર્ય પણ છે, તે પત્થર છે. (કારણ કે) પ્રેમ અને ધૈર્યમાં હઝારો માળખનો તફાવત છે.”

પ્રેમીને ધૈર્ય હોતું નથી. જે પ્રેમી ધૈર્યવાન હોય છે તેનું હૃદય કોમળ નહિં પણ પત્થર સમાન છે. એ તરબિયત શુનવમ યા એ મસલહત ખીનમ; મરા કિ ચશમ બ સાફી વ ગોશ બર ચંગસ્ત.

“હું કોઈનો ઉપદેશ શું સાંભળું? તેમજ ઉચિત અને અનુચિતનો વિચાર શું કરું? મારી આંખો સાફી અને કાન “ચંગ” તરફ છે.”

ખલક મી ગોયદ કિ બહો

ફઝલ દર ફર્જનગીસ્ત;

ગો મુવાશ ઈહા, કિ મા રંદાને

ના ફર્જના એમ.

સંસાર કહે છે કે બુદ્ધિ અને ચાતુર્યથી આદર અને ઉંચ પદ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ અમને એ વસ્તુઓની ઇચ્છા નથી, અમે તો રસનાજ ભૂખ્યા છીએ.”

“હું તેનોજ સેવક છું જે એકનો અનુરાગી છે, એકનો થઈ તે હજારોથી મૂકિત પામે છે.”

નિગાહે મન જતો વો

દીગરાં જતો મશગૂલ

મુઆશિરાં ઝે મયો

આરિકાં ઝે સાકી મસ્ત.

“મારી આંખો તારી છે, અને તારાથી અન્ય લોકો વાતચિત કરી રહ્યા છે, ભોગિયો માટે શરાબ જોઈએ, પણ જ્ઞાતી શરાબ પિવડાવનાર (સાકી) ને જોઈનેજ મસ્ત થઈ જાય છે.”

પ્રેમાનુરાગના એક ગહન વિષયને અત્યંત ભાવ-પૂર્ણ રૂપે વર્ણન કરી, તેનો અચ્છો નિકાલ સાદીએ અત્રે કર્યો છે. ધૃશ્વર ભકતો માટે ધૃશ્વર ચિન્તનજ સહુ કરતા વધુ ઇષ્ટ અને મહત્વનું છે. તેના દર્શન કરવાની તેવા ભક્તને અવશ્યકતા નથી. શરાબ પીને મસ્ત થવાથી શો લાભ? પીને મસ્ત તો દરેક થઈ શકે છે. પણ આનંદ ત્યારેજ થાય કે જ્યારે પીવડાવનાર (સાકી)ના દર્શન થતાજ આત્મા તૃપ્ત થઈ જવા પામે.

શેખ સા'દીની ગઝલો—સમાલોચના. [૧૯૧]

દિવે કિ આશિકા સાબર ખુદ મગર સંગસ્ત;
હે ઇશક તાબ સખૂરી હઝાર ફર્સંગસ્ત.

“જેના હૃદયમાં પ્રેમ સાથે ધૈર્ય પાણુ છે, તે પત્થર છે. (કારણ કે) પ્રેમ અને ધૈર્યમાં હઝારે માઇલનો તફાવત છે.”

પ્રેમીને ધૈર્ય હોતું નથી. જે પ્રેમી ધૈર્યવાન હોય છે તેનું હૃદય કોમળ નહિં પણ પત્થર સમાન છે. એ તરબિયત શુનવમ યા એ મસલહત ખીનમ; મરા કિ ચશમ બ સાફી વ ગોશ બર ચંગસ્ત.

“હું કોઈનો ઉપદેશ શું સાંભળું? તેમજ ઉચિત અને અનુચિતનો વિચાર શું કરું? મારી આંખો સાફી અને કાન “ચંગ” તરફ છે.”

ખદક મી ગોચદ કિ બહો

ફઝલ દર ફર્જનગીસ્ત;

ગો મુવાશ ઈહા, કિ મા રંદાને

ના ફર્જના એમ.

સંસાર કહે છે કે બુદ્ધિ અને ચાતુર્યથી આદર અને ઉચ્ચ પદ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ અમને એ વસ્તુઓની ઇચ્છા નથી, અમે તો રસનાજ ભૂખ્યા છીએ.”

ગર મય ય જ્ઞં વિહંત,
ખિસિતાં કિ પેશે દાના;

ઝાળે હયાત ખુશતર
ખાકે શરાબખાના.

“જો જીંદગી ખંદલે શરાબ મળે, તો લઈ લઈએ. તેટલામા તો તે સોંધીજ છે. કારણ કે શરાબ-ખાનાની માટી પણ અમૃત કરતાંયે ઉત્તમ છે.”

इयेस्त भाहु पैकरो भूयेस्त मुश्कल्य;
હર લાલચે કિ મિદમદ અઝ ખાકે સંખુલે.

“માટિથી લાલા નામના પુષ્પો અને સંખુલ નામની ઘાસ નિકળે છે, વાસ્તવમાં પ્રત્યેકનું ચન્દ્રમુખ સુગંધથી ભરેલા કેશમાં છે.”

સંખુલને કેશ સાથે ઉપમા આપવામાં આવે છે, દ્વિતોસોશી કે તત્ત્વજ્ઞાનનો સાર માત્ર એકજ શેર (પદ)માં આણી મેલ્યું છે.

શેખ સા'દના કસિદા
અને કુદલીયાત. *

ખંડ ૧૦ મો.

કસિદા અથવા પ્રશંસાના કાવ્યો.

શેખ સા'દની કુદલીયાત. x

વાંચક બંધુઓને. x x x

કસિદા કારસિ કવિતાના તે
 કસિદા અથવા અગને કહેવામાં આવે છે કે
 પ્રશંસાના જેમાં કવિએ કોઈ મહાન પુરુષ
 કાવ્યો, અથવા કોઈ વિશેષ વસ્તુની
 પ્રશંસા કરી હોય. જેવી રિતે
 હિંદમાં ભૂષણ, મતિરામ, કેશવ આદિ કવિજન
 પોતાના સમકાલીન મહિપતીઓ વા પદાધિકારીઓની
 પ્રશંસા કરીને નામના, ધન તથા યશ પ્રાપ્ત કરતા
 હતા. વળી વર્તમાન યુગમાં રાષ્ટ્ર ગીતોમાં મહાત્મા
 ગાંધીજીના ગુણગાન કવિઓ કરે છે, કારસી ભાષામાં
 તેવા કાવ્યને કસિદા કહે છે, મુસલમાન આદશાહોના

શેખ સા'દીના કસિદા અને કુલ્લીયાત. [૧૯૫

દરબારમાં પણ એના વિશેષ કાવ્ય માટે કવિઓને સન્માન સ્થાન મળતું હતું. તેઓનું કાર્ય સરખવ-સરે પોતાના બાદશાહોની પ્રશંસાના કાવ્યો લખવાનું હતું દિલ્હીના અનિમ મુગલ સમ્રાટ બહાદુરશાહ બાદશાહ “ઝફર”ને ત્યાં ગાલીબ, ઝંક, આદિ કવિઓ પગારદાર હતા. એવા પ્રશંસાના કાવ્યો લખવા માટે કવિઓને જાગીરો મળતી હતી, વાત એટલા સૂધી વધી કે એક શેર (૫૬)ના બદલામાં એક લાખ દિનાર સૂધી આપવામાં આવતા હતા.

શિવાજીએ ‘બૂખણ’નો એવો સત્કાર કર્યો હતો. જે આ અતિયુક્તિ ન હોય તો ઇરાની કવિઓના સબધમાં પણ અનેક અલૌકિક સત્કારની કથાઓ ખરી માનવા માટે વાંધો હોઈ ન શકે. આ પ્રથા એટલી વધી ગઈ હતી કે કોઈ પણ બાદશાહનો દરબાર કવિઓથી ખાલી રહેવા પામતો નહિ. તે ઉપરાંત સેંકડો કવિઓ બ્રમણ કરી બાદશાહોની પ્રશંસા કરતા. અને તેવા કાવ્યો સંલગ્નાવતા-વિદ્વાનોની એક મોટી સંખ્યા આવા શુદ્ધ આશ્વાસન અને આત્માના બલી-દાન આપ્યા કરતી. આ પ્રશંસા કાવ્યો લખનારા કવિઓએ બહુ પ્રગતી કરી અને તેનું પરિણામ એ

આવવા પામ્યું કે આકાશ અને જમીનને એક સાથે
 મેળવી દેતાં. કોઇ દાનવિરના ગુણગાન કરતા કવિઓ
 સમસ્ત સંસારના ઝવેરાત અને સોના ચાંદી કુચ્છ
 ગિસાતમાંજ ન ગણતા કોઇની વિરતાનાં વખાણ
 કરતા સુર અને ચંદ્ર તો તેના ઘોડાના પગલાંઓ છે,
 એમ જણાવવાને એ ચુકતા નહિ. સારાંશમાં એજ કે
 એક જાતની ભવાઈ થતી હતી; અને તેને ટેકાપે
 મળતો હતો. સાંદી પૂર્વે થઇ ગયલા કવિઓ ખાકાની,
 અતવરી આદિ કવિઓએ સમ્રાટ સાંદીની અગાઉ
 કસિદાઓ લખ્યા હતા, જેને જેતા આજે પણ
 આપણે ચક્રિત થઇ જઇએ છીએ. પણ નીર્ભય અને
 સત્યવાન સાંદીનું જીવન ખોટી પ્રશંસા કરવાને સર-
 નામું નહોતું. તેમને સંભવિતઃ એવા ભાટપણાથી
 ધણા હતી અને બુદ્ધિમાન કવિઓ ખોતાની શકિત-
 ઓનો આવો દુરયોગ કરતા જેમ તેમને 'હાદિક
 દુઃખ થતું' એક સ્થાને તેમણે લખ્યું છે:—લોકો
 મને કહે છે કે, “હે સાંદી. તું શા માટે કષ્ટ વેડે
 છે, અને શા માટે તું તારી કવિતા શકિતથી લાભ
 મેળવતો નથી? જે તું કસિદા કહે તો નિહાલજ થઈ
 જાય.” પણ મારાથી એ તો થઇજ શકતું નથી કે હું
 કોઇ ઉમરાવ કે ધનવાનના દ્વારે મારું સ્વાર્થ લઇ

શેષ સા'દીના કસિદા અને કુલ્લીયાત [૧૯૭

લિલ્લુકો જેમ જાઉં. જો કોઈ મને એક તલ માત્રના ગુણગાન માટે સો કોષ પ્રદાન કરે, અને તે જોઈએ તેટલો પ્રશંસનિય હોય તોયે હું તો ઘણિત ચર્મ જવાનો.

મનુષ્ય ઉપર સમયનો પ્રભાવ પડવો સ્વાભાવિક છે, જો કે સા'દીએ પણ કસિદાઓ કહ્યા છે; પણ તેમને ધન સમ્પત્તિની લાલસા તો હતીજ નહિં, જેથી તેઓ ખોટા વખાણોના પૂલ બાંધવા પ્રેરાય ? તેમણે પોતાના કસિદાઓનો પ્રિય ! મહીધરો અને અધિકારીઓને ન્યાય, દયા, નમ્રતા, આદિ ગુણોને સદુપ-દેશનું માત્ર સાધન બનાવ્યું હતું. તે મહાનુભાવોને તેઓ સામાન્યપણે હિપદેશ આપી શકતા નહોતા, તેથી કસિદા દ્વારા આ કર્તવ્યનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. જ્યારે કોઈની પ્રશંસાએ કરવી પડતી તોપણ તે સરળ અને સ્વભાવિકપણેજ. તેમાં અલંકારો અને વિશેષણો ઠોકી ઠોકી ભરતા નહિં. અને ન તો તેમણે તે કેવળ સ્વાર્થ સિદ્ધિ અર્થે લખ્યા છે પણ તેમાં ખરી આત્મિયતા અને સહૃદયતા ઝળકે છે, કારણ કે તેમણે તેવાજ લોહાની પ્રશંસા કરી છે કે જેઓ પ્રશંસાને યાત્ર હતા. તેમના સરળ કસિદાને જોઈ લોકો બહુધા

માને છે કે સા'દી તેની રચના કરવામાં કુશળ નહોતા. પણ વાસ્તવમાં એવું કંઈ નથી. તેઓ સરળ સ્વભાવના મનુષ્ય હતા, એક સાધારણ વાતને હેરવી ફેરવી શબ્દોના આડંબર સાથે વર્ણન કરવાની તેમને ટેવજ નહોતી અને જો કે તેમના કસિદામાં તેજ અને ગુરૂત્વ નથી પણ માધુર્ય અને સરળતા ખૂબ ભરવામાં આવી છે એટલુજ નહિ પણ તે વાંચવાથી હૃદય ઉપર પવિત્ર પ્રભાવ પડે છે.

અત્રે અમો સા'દીના કેટલાક શેરોનો ભાવાર્થ આપીએ છીએ, જેથી તેમની કસિદા રચના શૈલી સમ્બંધે માહિતી મળશે :—

ફારસના બાદશાહ અતાબક અબુબક સમ્બંધે—

આ દેશમાં મોટા મોટા બાદશાહોએ રાજ્ય કર્યું;
પણ શુવનનો અંત આવતાં ઠોકરો ખાવા લાગ્યા.

તને ઇશ્વરીય આજ્ઞાનું પાલન કરવું જોઈએ.
વૈભવ અને સમ્પત્તિની જરૂર નથી.

જે મનુષ્ય પ્રજાને દુઃખ આપે તે દેશદ્રોહી છે;
તેને મારી નાખવાનો હુકમ કર,

શેખ સા'દીના કસિદા અને કુલ્લીયાત. [૧૬૬

પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી તારું રાજ્ય વધાવ, પણ
રણભૂમીમાં જતો નહિં, અને આ કાર્ય આ પ્રકારે
અઠ શકશે કે જ્યારે લોકોના હૃદયને તું તારા હાથમાં
લે, અને તેનું મેલ ઘોઈ નાખે. હું ખુશામતીયા
કવિઓ જેમ એ કહીશ નહિં કે તું કરતુરી વર્ષાવ-
નાર મેઘ છે

જેટલી આયુષ લખવામાં આવી છે, તે વૈધી
કે ઘટી શક્તિ નથી, તો એ કહેવાથી શો લાભ કે
તું પ્રલયકાળ સુધી સલામત અને જીવિત રહે ?

ફકીરોનું કાર્ય બાદશાહોની વગાઈ કરવાનું નથી.
અને જો હું કહું કે તું સમુદ્ર સમાન અગાધ અને
મેઘ સમાન દાનશીલ છે; તો એ અતિખ્યોક્તિ ગણાશે.

હું એ કહીશ નહિં કે તું દયામાં ઔલીયાથી
વધીને છે, અને એ પણ કહીશ નહિં કે તું જ્યાય-
માં સર્વ બાદશાહોનો નેતા છે.

અને જો તારામાં એ સર્વ ગુણ હોય તો તે
ઉપદેશ કરવો એ વધુ ઉત્તમ છે કારણ કે
પ્રેમ અને શ્રદ્ધા પ્રગટ કરવાનો એ માર્ગ છે.

ખુદાએ યુસુફને એટલા માટે સન્માનિત કર્યો નથી કે તે રૂપવાન હતો. પણ એટલા માટે કે તે સતકર્મી હતો.

સેના, ધન, અને ઐશ્વર્ય માંથી એક પણ ભુકિર્તી સિવાય તારા કામમાં આવશે નહિં.

તાઝ આધિપત્ય સ્થિર રહેવાનું એ મંત્ર છે કે કોઈ સમજીને હાથ કોઈ નિર્બળ ઉપર ઉઠવા ન પામે.

હું એ આશિર્વાદ આપીશ નહિં કે તું સહસ્ર વર્ષો સુધી જીવતો રહે. કારણ કે હું જાણું છું કે તું તેને અશ્વોકિત સમજશે.

તને કિર્તી અને યશ લાભ કરવામાં અધિક સામર્થ થાઓ કે જેથી તું ન્યાયનું પાલન કરે અને અન્યાયને શોધી કહાડે.

સા'દીની કુદ્દસીયાતનો સહુથી શેખ સા'દીની અંતિમ ભાગ જે ૩૦ પૃષ્ઠથી કુદ્દસીયાત. વધુ હશે નહિં, તેમાં આમોદ પ્રમોદની વાતો મળી આવે છે.

જેમાંથી કેટલીક સુરચિના પદ્યો એટલી ઉતરી ગઈ છે કે તેને અશ્લિલ કહી શકાય છે, એ અશ્લિલતા

શેષ સા'દીના કસિદા અને કુલ્લીયાત. [૨૦૩

ગઝલો આદિનું રમ્પાન કર્યું; પણ જો તમે તેના ઉપર મનન ન કરો, તેના ઉપર તમે વિચાર ન કરો, તેવી રીતે વર્તવા તૈયાર ન થાઓ, અને વર્તિને જ્યાં સુધી પરિણામ ન અનુભવો ત્યાં સુધી એ વાંચન વ્યર્થજ છે જો તેમ થાય તો, કાંતો હું સમજાવી ન શક્યો અથવા તમે સમજી ન શક્યા એજ આ પ્રયાસનું પરિણામ ગણાશે. માત્ર વિનોદ અર્થે આ પુસ્તક રજુ કરતો નથી. પણ તંનાથી જો એકાદે વાંચક લાભ મેળવે તો મને પુરસ્કાર મળ્યો લેખાય, અને મારાથી મારી શક્તિ અનુસાર વાંચકગણની તેમજ ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા બજાવી કહેવાય. અને એજ મારો ઉદ્દેશ હતો. તેથી હું આશા રાખું છું કે વાંચકો રજુ થએલા વિષય ઉપર મનન કરશે. અને રહી ગએલા દોષો વિષે મને ક્ષમા કરશે.

સમાપ્ત.

હું તે માટે પરમાત્મા પાસેથી ક્ષમા માંગું છું.”

એથી એટલું તો સિદ્ધ થઈ જાય છે કે સાંદીએ આ કવિતાઓ વિવશ થઈને લખી હતી, અને તે માટે તેઓ લજ્જિત છે. તેઓ સ્વયં તેને અનુચિત સમજે છે, તોએ એથી સાંદીની નિર્ભયતા ઉપર કુદારાધાત થાય છે, પણ તે સમાજની રૂચી તથા તથા સભ્યતાને જોતાં એટલુંજ સાફ કહે છે કે સાંદીએ તે રચના વિષે ખેદ પ્રકટ કર્યો છે, તે સમયે કવિગણ આમોદ પ્રમોદના નામે પ્રાયઃગંદી કવિતાઓ લખતા હતા. આ પ્રથા એવી પ્રચલિત હતી કે મોટા મોટા વિદ્વાન અને પંડિતો પણ તેના લખવામાં લેશ માત્ર સંકાય કરતા નહોતા.

પ્રિય પાઠકગણ, તમોએ જે વાંચક બંધુઓને. ધીરજ અને ખતસાથે મહાત્મા શેખ સાંદીનો આ વિષય વાંચ્યો છે, તે માટે હું તમારો આભાર માનતાં થોડુંક કહેવા ઇચ્છું છું.

તમો મહાત્મા શેખ સાંદીના વિચારોથી માહિતગાર થયા, તેમની વિચાર શક્તિનો અનુભવ કર્યો અને તેમની વિદ્વતા જાણી, તેમની કહેવતો, કાવ્યો,

શેષ સા'દીના કમિદા અને કુદ્દીયાત. [૨૦૩

ગઝલો આદિનું રમ્પાન કર્યું; પણ જો તમે તેના ઉપર મનન ન કરો, તેના ઉપર તમે વિચાર ન કરો, તેવી રીતે વર્તવા તૈયાર ન થાઓ, અને વર્તિને જ્યાં સુધી પરિણામ ન અનુભવો ત્યાં સુધી એ વાંચન વ્યર્થજ છે જો તેમ થાય તો, કાંતો હું સમજાવી ન શક્યો અથવા તમે સમજી ન શક્યા એજ આ પ્રયાસનું પરિણામ ગણાશે. માત્ર વિનોદ અર્થે અપ્રુસ્તક રજુ કરતો નથી. પણ તેનાથી જો એકાદે વાંચક લાભ મેળવે તો મને પુરસ્કાર મળ્યો લેખાય, અને મારાથી મારી શક્તિ અનુસાર વાંચકગણની તેમજ ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા બજાવી કહેવાય. અને એજ મારો ઉદ્દેશ હતો. તેથી હું આશા રાખું છું કે વાંચકો રજુ થએલા વિષય ઉપર મનન કરશે. અને રહી ગએલા દોષો વિષે મને ક્ષમા કરશે.

સમાપ્ત.

સાંજ વર્તમાનમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ

લેખક:—રા. સાદીક.

દિલ્હીનો જુઝાતો દિપક.

ખહાદુરશાહ ખાદશાહ ‘ઝકર’

સને ૧૮૫૭ ના જળવા સમયે રાજકુટુંબની કંઠા-
રસલરી હૃદયદ્રાવક કથા સાથે—રંગુનના કેદખાનામાં
સ્વર્ગવાસ પામેલા ભારત વર્ષના અંતિમ:—

દિલ્હીના મોગલ સમ્રાટ.

કે જેઓ એક સમર્થ ઉર્દુ કવિ હતા, તેમના કાવ્યો
સાથે અનેક ઐતિહાસિક ખીનાઓનું અપૂર્વ પુસ્તક
થોડા વખતમાં છપાઈ બહાર પડશે. આજેજ
એક કાડ લખી ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવો.

કિંમત માત્ર રૂ. ૧૫ (અનેક ચિત્રો સહિત)

લખો:—મંત્રી ઈરાક સાહિત્ય કાર્યાલય,

પોસ્ટ બોક્ષ નાં ૫૦૨૬, મુંબઈ ૯.

ફારસી સાહિત્યના પ્રેમીઓને

રા. સાદીક કૃત

મહાકવિ હાફિઝે શિરાઝી

તું સંપૂર્ણ અતિ રમ્ય જીવન ચરિત્ર, તેમની પ્રેમરસથી
છલકતી. સંખ્યાબંધ ગઝલો અને રૂબાયતો મૂળ ફારસી
ભાષામાં તેના સુંદર અને સરળ ગુજરાતી અનુવાદ
સાથે અનેક જાણવાજ્ઞેગ ચિત્રો સહિત આપવામાં આવશે.
જેઓ ફારસી સાહિત્યના પ્રેમી અને તેમાં રસ લેનાર
હોય તેમને ઘડીભર મહાકવિ હાફિઝે શિરાઝી પરશીયન
પ્રેમ ભાવનાઓના કાવ્યો રસ સાથે આનંદ આપશે.
ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ એક અપૂર્વ વધારો છે.

પાકી સુંદર બાઇડીંગ, ઉત્તમ છપાઈ, સંખ્યાબંધ
ચિત્રો સાથેના આ અમૂલ્ય પુસ્તકની કિંમત માત્ર
રૂ. ૧૫૫. પુરત એક કાર્ડ લખી નામ નોંધાવો.

મંત્રી, ઈરાક સાહિત્ય કાર્યાલય,

પોસ્ટ બોક્ષ નં. ૫૦૨૬,

મુબમ્બઈ, (ઇન્ડિયા).

ઘરાક સાહિત્ય કાર્યાલયના

નવા પુસ્તકો.

૨૧૦ સાદીક ફૂત.

૧ મહા કવિ હાકિમે શિરાઝી,

કિંમત રૂ. ૧૧૧.

૨ દિલ્હીના મોગલ સમ્રાટ.

કિંમત રૂ. ૧૧૧.

(સાંજ વર્તમાનમાં પ્રગટ થતી)

૩ પંચામૃત (પાંચ ટૂંકી કથાઓ.)

કિંમત આના છ.

આજેજ ઘરાક થવા લાખો,

મંત્રી, ઘરાક સાહિત્ય કાર્યાલય,

પોસ્ટ બોક્ષ નં. ૫૦૨૩, મુંબઈ-૯.

રસભરી વાર્તાના પુસ્તકો.

મનોહર ચિત્રોથી ભરપુર.

દરેક પુસ્તકો સચિવ છે.

સેવાસદન—મમાજના. અત્યાચારો વેહતી
કુમળી બાળાની કહાણી રૂ. ૪-૪

વીસમી સદીની રસકુંજ—રસમય
ચુંટેલા સાહિત્યથી ભરપુર રૂ. ૧૦

શાહજહો ખુશરૂ—મહાન અકબરના
જમાનાની હીક્કજત વાર્તા રૂ. ૨-૮

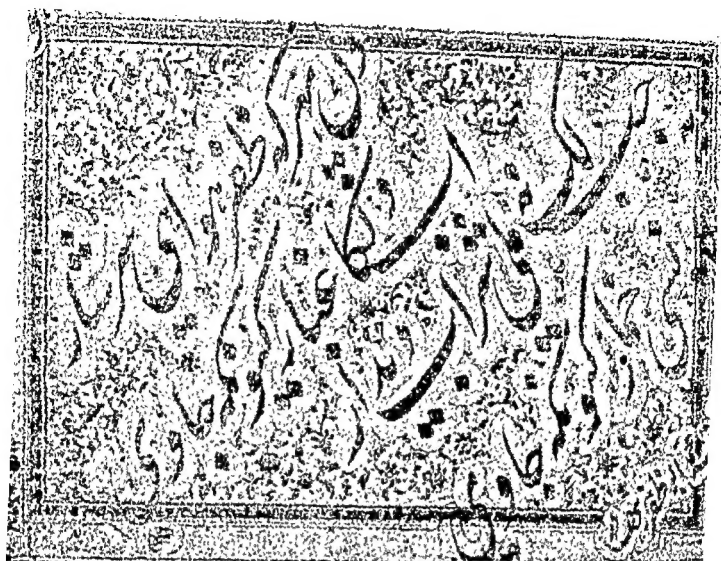
મોગલ સમયની પ્રેમ કથાઓ—
દર્દ, ઈશ્કભરી કશ્ફ કથાઓ રૂ. ૩-૮

હાસ્ય લહરી—પેટ પકડી હાલે તેવી
લાલિત્ય ભરી બાનીમાં રૂ. ૩-૮

પાંચ પુસ્તકો સાથે રૂ. ૨૦

ચિત્રમય સાહિત્ય કાયાલય,

પો. બોક્ષ નાં. ૩૦૭૬, મુંબઈ ૩.

દિલ્હીના મોગલ સમ્રાટ.

ઉર્દૂ.

ખહાદુરશાહ બાદશાહ “ઝફર”

૧૮૫૭ ના બળવા સમયની કૃષ્ણ કથાઓ.

લેખક:—રા. સાદીક.

“સાંજ વર્તમાન”માં પ્રગટ થયેલી ઉપરોક્ત લેખ માળા જે વાંચક વર્ગની અતિ પ્રશંસા પામી ચૂકી છે, તે પુસ્તક આકારે પ્રગટ થશે. ધરાક તરીકે નામ નોંધાવો.

ધરાક સાહિત્ય કાર્યાલય,
પોષ્ટ બોક્ષ નાં ૫૦૨૬, મુંબઈ ૯.